T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

YENİ TOPLUMSAL MUHALEFET HAREKETLERİ EKSENİNDE İLETİŞİM HAKKI: HALKEVLERİ İLETİŞİM HAKKI ATÖLYESİ VE SENDİKA.ORG

Yüksek Lisans Tezi

Çağrı KADEROĞLU BULUT

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

YENİ TOPLUMSAL MUHALEFET HAREKETLERİ EKSENİNDE İLETİŞİM HAKKI: HALKEVLERİ İLETİŞİM HAKKI ATÖLYESİ VE SENDİKA.ORG

Yüksek Lisans Tezi

Çağrı KADEROĞLU BULUT

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Funda BAŞARAN ÖZDEMİR

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

YENİ TOPLUMSAL MUHALEFET HAREKETLERİ EKSENİNDE İLETİŞİM HAKKI: HALKEVLERİ İLETİŞİM HAKKI ATÖLYESİ VE SENDİKA.ORG

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Funda BAŞARAN ÖZDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(……/……/200…)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

……

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

1. TARİHSEL VE KURAMSAL BOYUTLARIYLA HAK KAVRAMI 10

1.1. Burjuva-Liberal Hak Kavrayışları 11

1.1.1. 19. Yüzyılda Haklar 20

1.1.2. 20. Yüzyılda Haklar 29

1.2. Marksist Hak Yaklaşımları 38

2. İLETİŞİM HAKKI TARTIŞMALARI 46

2.1. Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO) Tartışmaları 46

2.2. MacBride Raporu ve "Haberleşme Hakkı/İletişim Kurma Hakkı" 55

2.3. Enformasyon Toplumu 60

2.4. 2000'lerde Küresel İletişim Düzeni: WSIS 66

2.5. İletişim Hakkı 73

2.6. Güncel İletişim Sorunları ve İletişim Hakkı 82

3. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA HAK MÜCADELELERİ 89

3.1. Yeni Toplumsal Hareketler 89

3.2. Yeni Toplumsal Hareket Tartışmalarında Yenilenme 116

3.3. Çağdaş Hak Mücadeleleri 120

3.4. Yeni Toplumsal Hareketler Ve İletişim Hakkı 129

4. TÜRKİYE'DE İLETİŞİM HAKKI MÜCADELESİ 136

4.1. Türkiye'de İletişim Hakkı Pratikleri 136

4.2. İletişim Hakkı Atölyesi Deneyimi 143

4.3. Sendika.org Deneyimi 148

4.4. İletişim Hakkı Kavramı ve Mücadelesi 158

SONUÇ 168

KAYNAKÇA 175

EKLER 185

ÖZET 197

ABSTRACT 198

GİRİŞ

1970'lerden itibaren kapitalizmin girdiği yeni evrede iletişim ve iletişim teknolojileri kaçınılmaz bir merkezilik edinmiştir. Yeni dönemin sermaye birikimi ve buna bağlı olarak biçimlenen toplumsal yapıda iletişim, sunduğu imkanlarla bu yeni birikim dönemini hem mümkün kılmış hem de bu dönemle birlikte giderek daha da gelişip genişlemiştir. Sermaye birikim tarzı ile iletişim ve iletişim teknolojileri arasında birbirlerini içeren bu bağımlı karşılıklı ilişki; iletişimin günümüz toplumlarında edindiği merkezi konumu açıklamasının yanında, araçları-biçimleri-içerikleri-yapısı-teknolojisi ile bir bütün olarak iletişim olgusunun ve toplumsal olarak iletişimle kurulan ilişkinin neden sermayenin birincil ilgi alanına girdiğini de açıklamaktadır.

Doğası itibariyle kolektif ve anonim bir yapısı olan iletişimin, sermaye tarafından bu kadar kuşatılmış ve hatta (tüm yapı, araç ve ilişkileriyle birlikte) yeniden belirlenmiş olması, onu kaçınılmaz olarak toplumsal mücadelenin içerisine oturtmakta ve yine bir toplumsal-insani yaşam unsuru olarak iletişimin bir hak olarak tanımlanıp talep edilmesini gündeme getirmektedir. Bu temel kavrayış üzerinde ortaya çıkan "İletişim Hakkı" kavramı, kapitalist toplumsal yapının, bir kolektif etkinlik olan iletişimi hak olmaktan çıkaran eşitsiz, anti-demokratik, toplumsallık karşıtı ve sermaye odaklı yapısı etrafında doğası itibariyle eleştirel bir perspektifle şekillenmektedir. İletişimin bir hak olarak vurgulanması tam da bu noktada ve bu nedenle toplumsal muhalif hareketler içerisinde önemli bir yer bulmakta ve bu kavram etrafında yeni bir tartışma alanı biçimlenmektedir.

Toplumsal muhalif hareketler içerisinde iletişim hakkı vurgusu, "iletişim"in toplumsallığına, mevcut iletişim ortam ve süreçlerinin anti-demokratik, ayrımcı, dışlayıcı yapısına ve bu yapının kapitalizmin gelişim süreçleriyle olan ayrılmaz bütünlüğüne dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da iletişim hakkı kavramı, yeni toplumsal hareketler içerisinde ortaya çıkan özgün bir talep alanı olarak ele alınmakta ve toplumsal muhalefet ekseninde, 'iletişim hakkı'na dair bir kuramsal tartışma gerçekleştirilmek istenmektedir.

Yeni toplumsal hareketler bağlamında "iletişim hakkı" kavramını incelemek; bir yandan yeni toplumsal hareketler üzerine bir düşünme pratiğini harekete geçirirken, diğer yandan bu hareketlerin ilişki ve örgütlenme tarzı, yapısı ve içerikleri bakımından sahip olduğu dinamikler çerçevesinde "iletişim hakkı" talebinin niteliği ve olanaklarını tartışmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler bağlamında, "hak" kavramı etrafında şekillenen 'iletişim hakkı' tartışmalarının tarihsel, kuramsal dayanakları ve bu çerçevede söz konusu kavramın bir toplumsal pratik olarak nasıl anlamlandırıldığı bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmada 'bir hak olarak iletişim' vurgusunun, toplumsal hareketler içerisinde edindiği konum ve bunun Türkiye özelindeki görünümleri araştırılmıştır. Böylece Türkiye'de henüz yeterli yaygınlık ve ilgi alanı bulamayan iletişim hakkı kavramının, içerisinde geliştiği toplumsal hareketler çerçevesinde yapısı, sınırları, olanakları ve tartışmalarıyla incelenmesi bazı önemli tartışma kanallarının açılmasına önayak olabilir.

Çalışmada vurgulanan iletişim hakkı çerçevesiyle, küresel kapitalist dünyada gittikçe merkezi bir yer edinen ve aynı oranda asimetrik bir hal alan "iletişim"in, nasıl yeniden kamusal ve toplumsal bir hak olarak değerlendirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle elinizdeki çalışma, yeni dönemdeki iletişim ortamını, toplumsal muhalif hareketler çerçevesinde ve dolayısıyla eşitsiz toplumsal ilişkiler ağı içerisinden değerlendirmektedir. Bunun için çalışmada öncelikle "hak" kavramının tarihsel ve kuramsal arka planına değinilerek, ardından iletişim hakkı tartışmaları incelenmiştir. Sonrasında hak hareketlerinin, içerisinde konumlandığı yeni toplumsal hareketler üzerine bir tartışma sunulmuş ve bitirirken de Türkiye'deki iletişim hakkı pratikleri kapsamında, sendika.org sitesi ve İletişim Hakkı Atölyesi aktivistleri ile yapılan derinlemesine görüşmelerin bulguları değerlendirilmiştir.

Konuya dair genel bir çerçeve çizmek için öncelikle yeni toplumsal hareketlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Yeni toplumsal hareketler, özellikle 1960'ların sonlarında ortaya çıkan ve toplumsal yapının farklı katmanlarındaki çelişki ve çatışmalar üzerinde hareket eden, o alanların sorun, çözüm ve taleplerini öne çıkaran sosyal-muhalif hareketleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Yeni toplumsal hareketleri, "yeni" yapan şey, bu hareketlerin eskinin büyük, kitlesel ve sınıfsal hareketleri karşısında, daha parçalı, farklılaşmış ve özelleşmiş konular çerçevesinde oluşmuş olmasıdır. "Eski" ve yeni hareketler arasındaki farklılık sadece ilgi alanları ve taleplerle belirlenmemekte, aynı zamanda kullanıma sokulan yeni eylem ve söylem biçimlerinin varlığı da bu alanda belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte, yeni hareketlerin talep ve içerik bakımından eski hareketlerden çok farklı olmadığını ifade edenler de mevcuttur. Tanıl Bora bu noktayı vurgulayarak; yeni

hareketlerin, tanımladığı sorun alanları ve talep içerikleri bakımından; 19. yüzyıla uzanan kökleri olduğunu söylemektedir (Bora, 1990:49).

Kimi düşünürler, yeni toplumsal hareketlerin en önemli farkının "sınıf" vurgusundan uzaklaşarak emek-sermaye çelişkilerinin üzerinden atlanması olduğunu iddia etmektedirler. Toplumsal hareketlerin, "sınıf"ı merkezden ederek, siyasal olanı giderek daha fazla oranda dışladığını iddia eden bu tarz vurgular, toplumsal olana dair bütünlüklü bir fikri çerçeveye sahip olan her cepheden yapılmaktadır (bkz. Touarine, Castell, Inglehardt, Giddens, Diani, Tilly, Ouvina, Hardt ve Negri, Marcuse, Löwy, Urry, Hall vb). Fakat bu konudaki vurguların yönü ve içeriği önemli farklılıklar barındırmaktadır.

Ana akım toplumsal yaklaşımlar, yeni hareketlerin "sınıftan uzaklaşma" durumunu olumlamakta ve bunun "demokrasi" için önemli bir özellik olduğunu belirtmektedirler. Böylece, yeni toplumsal hareketleri yalın bir sivil toplum tartışmasının içinde betimleyerek, bu hareketleri demokrasinin meşruluğunu sağlayan "zararsız" figüranlar mertebesinde tutma eğilimi göstermektedirler.

Marksist yaklaşımlar ise, bu konuda iki farklı seyir izlemektedir. Klasik Marksist eleştiriler, bu hareketleri "iktidar perspektifi yoksunluğuyla" suçlamakta ve her türlü "toplumsal fark"ı, sınıfsal farkla eşitleyen, sınıf çelişkilerinin merkeziliğini ortadan kaldıran yaklaşımlarla eşdeğer tutmaktadırlar. Buradan yola çıkarak, yeni toplumsal hareketlerin köklü ve etkili sonuçlara ulaşamayacağını, "sivil toplumculuk"tan ve "amaçsız" dönemsel hareketlerden ileri gidemeyeceğini

belirtmektedirler. Aynı anlayışlar, yeni hareketlerin örgütlenme biçimleri, eylem stratejileri, hedefleri ve talepleri konusunda da tereddütlü davranmakta ve bu hareketlere karşı mesafeli durmaktadırlar. Buna göre; yeni toplumsal hareketler temelde "sosyal"dir. Hedef, iktidarı ele geçirmek değil, sivil toplumu hareketlendirmektir. Bu eleştirilerin göz önüne alınması gereken yönleri bulunmakla birlikte yeni toplumsal hareketlerin tümüyle "siyasal" olanı dışladığını ve "sınıf"tan vazgeçtiğini söylemek pek de mümkün olmamaktadır. Yeni toplumsal hareketler, aslında "eski"nin direnç mekanizmaları, itiraz sebepleri ya da karşı çıkış pratiklerine yaslanarak başka biçimler altında var olmaktadırlar (Çetinkaya, 2008:569). Bu anlamda, eski hareketlerden tamamen kopuk ve uzlaşmaz şekilde farklı olduklarını söylemek çok da doğru bir iddia olmayacaktır.

Marksist yaklaşımın diğer seyri de bu noktada görünür hale gelmektedir. Marks'ın "toplumsal *hareketin siyasal hareketi dışladığını söylemeyin. Aynı zamanda toplumsal olmayan siyasal hareket yoktur"* (akt. Özbudun, 2009) ifadesini hatırlatan bu yaklaşım yeni toplumsal hareketlerin, toplumsal ile siyasal arasında kurulacak bir ayrımla açıklanamayacağını, çünkü siyasal olan her şeyin aynı zamanda toplumsal olduğu gibi, toplumsal olan her şeyin de özü itibariyle siyasal olacağını ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak, yeni toplumsal hareketlerin iddia edildiği kadar "renksiz" ve "yönsüz" olmadığı vurgulanmaktadır (bkz. Offe, Wallerstein, Williams). Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı (1960 sonları) tarihsel-toplumsal düzlem düşünüldüğünde bu iddianın geçerliliği mümkün görünmektedir. Raymond Williams'a göre yeni toplumsal hareketler "yanlış bir biçimde sınıf politikasının ötesine geçmek" olarak yorumlanmıştır. Oysa, yeni

toplumsal hareketlerin (çevre, barış, insan hakları vb.) içerdiği sorunlar bizi tekrar sanayi üretim tarzının başlıca sistemlerine ve özellikle de sınıflar sistemine götürmektedir. Williams'a göre, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması ile ileri kapitalizm arasında çok güçlü bağlar vardır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler sınıf dışı sayılamazlar (Williams, 1989:167). Zira "toplumsal" olana vurgu yapmak, doğrudan sınıfa sırt dönmek anlamına gelmeyeceği gibi, "sınıf sorununu" yalnız siyasal olanla ve "görünür" siyasal alanla açıklamaya çalışmanın doğruluğu da, üzerine düşünülmesi gereken bir husustur. Dolayısıyla bu yaklaşımlar, kapitalist hegemonyanın toplumsal yapının her katmanına sızdığı ve denetimin gittikçe yoğunlaştığı bu dönemde, direnişin de yalnız tanımlı makro alanlarla sınırlı olmadığını, tahakküm ve direniş pratiklerinin toplumsal yapının her alanı için giderek daha içkin ve belirgin bir hal aldığını belirtirler. Yeni toplumsal hareketler böylece; emek-sermaye çelişkisinin yeni dönemde aldığı çeşitlenmiş, görünümleri itibariyle farklılaşmış biçimleri üzerine oluşan hareketler olarak değerlendirilebilir.

Yeni toplumsal hareketlerin özel bir versiyonu olarak görülebilecek hak hareketleri ise son dönemde Türkiye de dahil olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde özel ve önemli bir yer edinmektedir. Bu hareketler, neoliberal yeniden yapılanmaya karşı mücadelelerini temel toplumsal "hak" zeminleri etrafında kurmaktadırlar. Bu çerçeve, kapitalizmin artık yalnız üretim alanında değil, tüm bir yaşam pratiği üzerindeki egemenliğine karşı, doğal olarak sınıfsal-sistemik çatışmaları işaret etmektedir. Bu nedenle hak hareketleri gerek ortaya çıkış koşulları, gerek bileşimleri, gerekse de talepleriyle bütünlüklü bir toplumsal eleştiri zeminine oturmaktadırlar. Temel haklar ekseninde ve özel sorun alanları etrafında parça parça

fakat birlikte ilerleyen mücadeleler, toplamda kapsamlı ve bütünlüklü bir toplumsal muhalefet zeminine dönüşmektedir. Hak hareketleri, gittikçe dağılan ve sermaye eksenli olarak yeniden biçimlenmekte olan toplumsal alanın, demokratik yeniden inşası için hak mücadelesinin önemine vurgu yapmakta ve bu eksende yapılanmaktadır. Bu çerçevede tüm temel hakların güvence altına alındığı belirli bir toplumsal yapıyı hedeflemektedir.

Temel politik ve teorik yapısı hala "eski" çatışmalar etrafında şekillenen bu hareketlerin örgütlenme ve eylem tarzı, bileşimi, içeriği gibi özellikleri ise "eski" hareketlere göre daha geniş, esnek, yatay, zengin ve yaratıcıdır. Toplumsal hareketlerin tümünde olduğu gibi, hak hareketleri de eylemlilik ve sınırlar konusunda "yasallık"tan çok meşruluk ve kitlesellik gibi kavramlara dayanmaktadırlar. Toplumsal olarak yaratılmış bir meşruluk hali, hak hareketlerinin temel ikna ve motivasyon noktasını oluşturmaktadır. Bu hareketlerin toplumsal etki gücünü de büyük oranda buradan aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal hak hareketleri içerisinde filizlenen "iletişim hakkı" kavramı da en çok, toplumsal denetim uğruna verilen gündelik ve toplumsal mücadeleler ile ticari olmayan toplumsal bilginin üretimi için verilen alan kazanma savaşı içinde anlamlı hale gelmektedir. Enformasyon toplumu söylemiyle iletişimin giderek endüstrileşmesinin pratik eleştirisi, toplumsal hareketlerin içerisinden "iletişim hakkı" talebiyle yükselmiştir. Tüm temel muhalefet zeminleriyle birlikte, "iletişim hakkı" kavramına da özel bir vurgu yapan bu hareketler; "iletişim"in toplumsallığına,

mevcut iletişim ortam ve süreçlerinin anti-demokratik, ayrımcı ve dışlayıcı yapısına dikkat çekmektedirler.

Bu çerçevede, "Enformasyon ve bilginin sahipleri kimlerdir; enformasyon ve bilgi üretim süreçlerini kimler denetim altında tutmaktadır; üretilen enformasyon ve bilgi kimlerin yararına dolaşıma girmektedir; iletişim sürecinin kuralları kimler tarafından koyulmaktadır; üretilen bilgi ve enformasyonu kimler, hangi amaçlarla kullanabilmektedir" sorularının (Halkın Hakları Forumu, 2007: 360) yanıtlanması, "iletişim hakkı" kavramının ortaya konup savunulmasında bu hareketler için belirleyici bir yer teşkil etmektedir. İletişim süreçlerini sıklıkla iktidar odaklı tanımlayan egemen yaklaşımların aksine muhalif hareketler, "iletişim"i iktidar karşısında yeniden toplumsal dinamikleriyle ele almakta ve mevcut eşitsiz ilişkinin dezavantajlı kısmında bırakılan kitleler lehine iletişim ortam, süreç ve yapısını yeniden dönüştürmeyi hedeflemektedirler.

Bu kapsamda iletişim hakkı talebi ve mücadelesi, yeni hareketler içerisinde birkaç bakımdan özel bir yer tutmaktadır. Öncelikle, iletişim alanının sermaye tarafından ele geçirilmiş bir alan olması, iletişimi doğrudan doğruya toplumsal bir sorun alanı haline getirmektedir. Çünkü iletişimin sermaye ile gittikçe bütünleşmekte oluşu, sermaye dışı unsurların ve geniş toplum kesimlerinin iletişim süreçlerinden giderek artan oranda dışlanmasını getirmekte, bu da temelde halkın ifade ve eylem hakkını ya doğrudan gasp etmekte ya da görünmez kılmaktadır. Böylece demokratik bir siyasal süreç ve karar alma mekanizması gittikçe daha da imkansızlaşmaktadır. Bunun diğer sonucu, kamusal alanda dolaşıma sokulan bilginin (üretiminden

sunumuna, dağıtımından alımlanmasına kadar) tüm süreçlerinin denetim altında tutulması, aynı içerik ve yapıdaki bilginin sistematik olarak manüpilasyon amaçlı kullanılmasıdır.

İletişimin başlı başına bir mücadele alanı olmasına ek olarak, toplumsal muhalif hareketlerin hem örgütlenme ve haberleşme aşamasında, hem de birbirleriyle ve toplumla kurdukları ilişkide iletişimin başat bir rol oynaması, bu alanı tüm diğer mücadeleler için de önemli bir araç haline getirmektedir. Hareketler açısından bu ikili süreç birbiriyle karşılıklı olarak ilişkilidir ve iç içe ilerleyen bir yapı oluşturmaktadır. Bu durum, hem kendilerini var etme, hem görünür kılma hem de toplumsal yapıya müdahil olabilme ihtiyacı çerçevesinde oldukça önemli bir noktayı ifade etmektedir. Bunun olgun bir politik form halini alması ise iletişim hakkı kavramı ile gerçekleşmiştir ve bu açıdan iletişim hakkı talebinin toplumsal hareketler içerisinde gündeme gelmiş olması da şaşırtıcı değildir.

Bu genel çerçeve içerisinde, çalışma; "iletişim hakkı kavramının toplumsal-tarihsel dayanakları nelerdir?", "yeni toplumsal hareketler etrafında iletişim hakkı kavramı toplumsal bir pratik olarak nasıl değerlendirilmektedir?", "Türkiye'de, toplumsal muhalefet ile iletişim hakkı kavramı arasındaki ilişki nasıl kurulmaktadır?", "Bu ilişkiden yola çıkarak; iletişim hakkı, Türkiye'deki toplumsal muhalif hareketlerce nasıl anlamlandırılmakta ve hayata geçirilmektedir, pratikte bunun yansımaları nasıldır?" gibi sorular etrafında oluşturulmuştur ve aynı zamanda iletişim hakkı tartışmasına dair kuramsal bir çerçeve denemesidir.

1. TARİHSEL VE KURAMSAL BOYUTLARIYLA HAK KAVRAMI

Hak kavramı modern dünyanın en çok kullanılan kavramlarından biri olmasının yanında en çok tartışılan kavramlarından da biridir. Hak nosyonu kimilerine göre "çok gizemli bir şey" (Nuttall, 1997:205), kimilerine göre ise "tılsımlı" (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:15) bir kavramdır. Söz konusu kavramın insanların günlük yaşamlarını ve toplumsal ilişkilerini belirleyen oldukça somut bir durumu işaret etmesi nedeniyle, üzerinde uzlaşılmış, ortak ve belirlenmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat yine de kabul edilen belli asgari paydalar saptanabilir. Buna göre sözlük anlamıyla hak, "gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek" anlamları yanında "adalet; adaletin ya da geleneğin gerektirdiği veya kişiye tanıdığı şey" anlamlarında da kullanılmaktadır (Coşkun, 2006:105). Benzer şekilde hem gündelik dilde, hem felsefi-ahlaki söylemde, hem de hukuk terminolojisinde yaygın olarak kullanılan hak (right) kavramı, iki temel anlama sahiptir: Doğruluk ve yetki. Başgil'in belirttiğine göre Birinci anlamda hak, bir şeyin doğru, uygun, yerinde ve layık olduğuna vurgu yapar (akt. Bulut, 2009:7). İkinci anlamda ise hak, bir şey yapmaya yetkili olma ya da bir şeyi talep edebilme anlamına gelir. Haklardan söz edildiğinde genellikle bu son anlama vurgu yapılır (Donelly, 1995:19). Hak sahibi olmak, hak sahibi olan kişinin bir şeyi meşru olarak talep edebileceği anlamına gelir ve o şeye yönelik iddianın tartışılmazlığını ve herkesçe tanınmasını içermektedir (Coşkun, 2006:106). Ayrıca hak kavramı, "adil ve doğru olanı imlemesi ve (hak) sahibine belli bir ölçekte meşruiyet ve egemenlik alanı sunması" (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:15) ile de tarif edilebilmektedir.

Hak kavramının yalnız soyut bir tartışma nesnesi değil, toplumsal ve politik olarak da belirlenen bir pratikler alanını tanımlıyor oluşu, onun aynı zamanda tarihsel bir mücadele alanını işaret ettiği anlamına da gelmektedir. Bu da kavram üzerinde oldukça keskin kutuplaşmaların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Hak nosyonuna ilişkin temel tartışmalar burjuva-liberal bir hak anlayışı ile Marksist kökenli bir hak kavrayışı etrafında şekillenmektedir. Bu ayrım, hak kavramının "ne olduğu"ndan, hakların ortaya çıkış sürecini ve geçirdiği tarihsel evrimini anlama noktasına kadar birbirinden oldukça farklı dinamikler ve içerikler tanımlar. Buna bağlı olarak, neyin hak olup neyin olmadığı, kimlerin haklara sahip olduğu ya da olmadığı gibi oldukça gerçek toplumsal düzenlemelerin de kökenini oluşturur. Bu nedenle, hak kavramına ilişkin bütüncül bir fikir oluşturabilmek ve tartışmanın bağlamını oturtabilmek için söz konusu ayrımı oluşturan farklı kavrayışları incelemek yerinde olacaktır.

1.1. Burjuva-Liberal Hak Kavrayışları

Burjuva-liberal hak kavrayışları, hak nosyonunu temelde "insan hakları" çerçevesi içerisinde anlamlandırmaktadır. Buna göre insan hakları insanın yalnız insan olması dolayısıyla sahip olduğu özellikleri tarif eder. Bu haklar, doğal ve evrensel niteliktedir. Modern anlamıyla insan hakları kavramının kökenleri 17. yüzyılla birlikte Aydınlanma Çağı'na dayanmakta ve "doğal hukuk" doktrini içerisinde yer almaktadır. Doğal hukuk doktrini, insanların doğuştan özgür ve eşit olduğunu kabul etmiştir (Bulut, 2009:25). Böylece, insanlar için doğal hukuktan doğan doğal haklardan bahsedilebilir. Ortaçağ'da kilisenin egemenliği altında Tanrısal bir karaktere bürünen doğal hukuk doktrini, Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından "17. yüzyılla birlikte Locke, Rousseau ve Kant'ın doğal

yaşam ve toplumsal sözleşme kuramları ile laik bir karaktere kavuşmuş, böylece ilahi hukuk ile doğal hukuk arasında keskin bir ayrım yaşanmıştır" (Bulut, 2009:26). Aydınlanma filozoflarının kiliseye karşı aklı toplumsal yaşamın merkezine oturtan yaklaşımları ile tanrısal buyruklar ve düzenlemelerin dışında, akla dayanan bir doğal hukuk kavramı ve buna bağlı olarak insanlara özgü bir haklar alanının varlığı gündeme gelmiştir. Coşkun'un belirttiği gibi bu alanda doğal hukukun üç önemli esasına vurgu yapılır. Buna göre doğal hukukun kaynağı insan (birey)dır. İnsan, salt insan olduğu için bir doğal hukuka sahiptir. Bunun kaynağını insan erdemleri ve insan onuru oluşturur. İkinci olarak, doğal hukuk (ve haklar) evrenselci bir yaklaşıma sahiptir. Bunun temelinde topluma hakim olması gereken bir takım evrensel akli ilkelerin varlığı düşüncesi yatmaktadır. Son olarak da doğal hukuk, insanları yönetime karşı koruyabilmenin yegane yoludur (Coşkun, 2006: 78). Buna göre iktidarı sınırlamak her zaman temel ihtiyaç olmuştur. Bu anlamda önceleri ilahi bir kuvvetle (Tanrı, kilise) sınırlandırılan iktidar artık doğal hukukla sınırlandırılmaya başlanmıştır. Böylece akla dayalı doğal hukukun toplumsal ilişkilerin ve düzenin temelini oluşturması, aynı zamanda Aydınlanma ile birlikte iktidarın dünyevileşmesinin de önemli bir aracı olmuştur. Modern hak kavramı da bu süreçte, Bürkev ve Özuğurlu'nun belirttiği gibi, siyasal erkini tanrıdan alan imparatorun tebaasından, kapitalizmle oluşan cumhuriyetin 'bağımsız' yurttaşına geçişin siyasi ve hukuki zeminini döşemiştir (2011:17). Buna paralel olarak Aydınlanma Çağı'nı önemli ölçüde tarif eden "birey vurgusu", "aklın hakimiyeti" ve "özgürlük düşüncesi" bu dönem filozoflarının en önemli ve değerli konularını oluşturmuş, haklara dair temel savlar bu vurgular çerçevesinde ortaya konulmuştur.

Bu süreçte doğal hukuk ve doğal haklar düşüncesinin en etkili düşünürlerinden biri, liberal siyaset doktrininin de ilk kuramcılarından biri olarak kabul edilen John Locke olmuştur. Locke'un siyasal felsefesinin temelinde, doğal haklarla donatılmış birey ve bu bireyin haklarını korumakla yükümlü devlet düşüncesi yatmaktadır. Locke, insanların insan olmak bakımından aynı değere sahip olmalarından ötürü aynı haklara malik olduklarını, dolayısıyla bu değeri ve hakları gören insan aklının da yardımıyla herkesin bu hakların teminini sağlayacak bir devleti ve bir siyasal yapıyı teşkil etmek üzere yine eşit olarak birbirleriyle bir sözleşme yaptıklarını savunur (Coşkun, 2006:79-80). Ona göre insanların tümü, doğa tarafından özgür, eşit ve bağımsız kılınmışlardır (Locke, 2004:81). Locke, doğal hakların temeli olarak "doğa kanunu" dediği ve herkes için geçerli olan bir temel kanundan bahseder. Buna göre, "doğa kanunu neyin yapılması ve yapılmaması gerektiğini ortaya koyar ve bir yükümlülüğü oluşturmak için gerekli her şeyi içinde bulundurur" (Locke, 1999:19). Bu kanun, insanlar için ahlaki yönden bağlayıcı bir kanundur ve yazılı değil, doğuştan yani tabiidir (1999:74;22). Locke, bütün insanların yaratılış olarak akılla donatılmış olduklarını ve doğa kanununun da akıl yoluyla bilinebileceğini savunur. Bu kanuna göre "zaten bütün insanlar birbirinin kardeşidir ve bütün insanlar ortak çıkarlarla birbirine bağlı bulunmaktadırlar". Dolayısıyla "doğa kanununa uygun yaşamak barışın, uyumlu ilişkilerin, dostluğun, cezadan kurtulmanın, güven içinde yaşamanın, mülkiyet hakkının, tek kelimeyle özetlemek gerekirse mutluluğun elde edilmesini sağlamaktadır" (Locke, 1999:51;91).

Locke, insanların toplum haline geçmeden önce doğa durumu denilen bir halde yaşadıklarını söyler. Doğa yasası da bu doğa durumunu yöneten ve herkesi

bağlayan bir yasadır. Bu yasa akıl yoluyla etkindir ve buna göre, herkes eşit ve bağımsız olduğundan hiç kimse diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da malvarlığına zarar vermemelidir (Locke, 2004:7). Locke'a göre doğa durumu, insanların doğa yasası sınırları dahilinde, izin istemeksizin ve başka herhangi birinin isteğine bağlı olmaksızın eylemlerini düzenlemeye ve mülkleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunmaya yarayan yetkin bir özgürlük durumudur. Keza bu durum bir eşitlik durumudur (Locke, 2004:5). Fakat bu "güvenilmez bir barış durumudur" (Aaron'dan akt. Bulut, 2009:27). Çünkü doğa durumunda herkes doğa yasasını uygulama iktidarına sahiptir (Locke, 2004:12). Böylece doğa durumu, yargılama ve cezalandırma hakkının herkeste bulunduğu bir durumu işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durumda her bir kişi diğeri üzerinde bir iktidara sahip hale gelir (2004:8). Locke'a göre belirli bir ortak otoritenin (devletin) bulunmadığı bu durumda, cezalandırma hakkının herkesçe kullanılmasının sonucu ise savaş halidir (2004:17). İnsanlar bu savaş durumundan kaçınmak için, "doğa yasasını yürütme iktidarını terk edip bu iktidarı kamuya bırakmak" (Locke, 2004:73) üzere kendi istek ve iradeleriyle bir sözleşme yaparlar. Bu sözleşme ile belli bir otoritenin kurulacağı bir siyasal toplum haline geçerler. Böylece siyasal toplumda kişilerin suçluları yargılama ve cezalandırma hakkı, çoğunluğun onayını temsil eden devlete ve yasaları yapıp uygulayacak olan hükümete devredilir. Locke'a göre çoğunluğun oluşturduğu iktidar her bir bireyin yaşam, özgürlük ve servetlerini (Locke bu üç unsuru genel olarak insanın mülkiyeti olarak adlandırır) karşılıklı olarak güvence altına almakla yükümlüdür. Dolayısıyla insanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini hükümet altına koymalarının asıl ve ana amacı, mülkiyetlerinin korunmasıdır (2004:104). Böyle bir toplumdaki insanın özgürlüğü de

doğa durumundan farklıdır. Locke'a göre toplumdaki insanın özgürlüğü, devlet içinde uzlaşmayla kurulmuş olan yasama iktidarından başka herhangi bir yasal sınırlama ya da hükümranlık altına girmemesidir (2004:21). Görüleceği gibi Locke, zor kullanma tekeline sahip devletin yetkisinin, insanların doğal haklarıyla sınırlandırılmış olduğunu ve böyle bir toplumda herkesin birbirine "rızaya dayalı" ve "karşılıklı verilen sözün gücüyle" bağlanmış olduğunu savunur. Böylece devletin neden ve nasıl oluştuğu konusuna rızaya dayalı bir toplumsal sözleşme ile cevap verir ve devletin varlık nedenini, insanların "doğal haklarını korumak" olarak saptar. Bu yolla Locke, doğa durumundan bir doğal hukuk çıkartmakta ve toplumsal örgütlenmelerin ve pozitif hukukun da bu doğal hukuka aykırı olmaması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü Locke'a göre hak, bir şeyin özgürce kullanımına sahip olmamız gerçeği üzerine tesis edilebilir (1999:19). Buna göre insanın doğal hakları onun "yaşamı, hürriyeti ve servetinden oluşan mülkiyetidir" (2004:71). Dolayısıyla devlet iktidarı, doğa durumunda bunları korumak üzere herkesin sahip olduğu iktidarın ortak bir iradeye devredilmesidir. Bu anlamda Locke'un sözleşme teorisi doğuştan hak sahibi olan insanı merkeze alır ve devlet zaten hak sahibi olan insanlarca kurulmuştur. Dolayısıyla devletin varlık nedeni, (toplum durumunda) kendini kuran insanların doğuştan sahip olduğu hakları korumaktır (Coşkun, 2006:84). Devlet bu sınırı ihlal edip gayrı-meşru bir duruma geçerse insanların böyle bir yönetime karşı "direnme hakkı" vardır. Dolayısıyla devletin amacı, gücü ve yetkisi artık doğrudan Tanrısal erke değil, doğal ve dünyevi haklara dayanmakta ve aynı zamanda bu haklarla sınırlandırılmaktadır.

Aydınlanma sürecinde insanın aklını ve doğal haklarını ön plana çıkaran bir diğer düşünür de Immanuel Kant olmuştur. Kant için haklar, genelgeçer bir ahlak felsefesine dayanmaktadır. Buna göre Kant, tüm insanların yadsınamaz bir biçimde akla sahip olduğunu ve dolayısıyla tüm eylemlerimize anlamını ve temelini kazandıran şeyin akıl olduğunu savunur. Çünkü insanlar akıl dolayısıyla özgür iradeye ve seçim yapabilme kapasitesine sahiptirler. Bu nedenle Kant, ahlaklılık ilkesinin içsel bir anlayış olduğunu ve onu katışıksız saf akıl vasıtasıyla eylemin kendinde aramak gerektiğini savunur. Böylece "ahlaklılık, genelgeçer özgür irade yasasıyla eylemlerin uyumu" (Kant, 2003:54) olarak tarif edilir. Akıl ve ahlak arasında belirleyici bir koşutluk kuran Kant'a göre "genel, değişmez ve zorunlu sayılması gereken ilkeler deneyimden değil, saf akıldan türetilebilirler. Ahlaksal her yasa kesin bir zorunluluğu ifade eder yoksa deneyimden kazanılmış bir zorunluluğu değil" (2003:24). Böylece Kant için, "tüm ahlak yargılarının en yüce ilkesi akılda bulunmaktadır" (2003:48). Bu nedenle ahlak felsefesi insana akıl sahibi bir varlık olarak a priori yasalar vermektedir (Kant, 1995:4). Anlaşılacağı üzere Kant'ın ahlak felsefesi, insanların rasyonel ve özgür birer varlık oldukları tezinden yola çıkarak, tüm insanların uyması gereken ahlak ilkelerini ampirik tecrübelerden bağımsız olarak saf akıldan çıkarmayı amaç edinir (Yalçın, 2004). Böylece toplum ve tarih öncesi, doğal ve evrensel bir ahlaki hak tanımına ulaşılmış olur. Buna bağlı olarak Kant'ın hak kavramsallaştırmasında, hem yasalar ve hukuk anlamında hem de daha niteliksel bir nosyon olarak ikili bir tanımlama mevcuttur. Buna göre "hak, izin anlamına geldiği sürece irade kurallarına ters düşmeyen eylemin hukuk kurallarıyla uyumu" olarak ya da "ahlak yasalarıyla çelişmeyen eylemin ahlaksal olasılığı" olarak tanımlanmaktadır. Ancak hak bilim olarak alındığında tüm hukuk yasalarının simgesi

olmaktadır (Kant, 2003: 46). Anlaşılacağı üzere Kant'ta; haklar, toplumsal örgütlenme ve hukuk arasındaki ilişki, ahlaksal bir bağ ile tanımlanmakta ve bu ilişkiselliğin temeli akıl olarak kurulmaktadır.

Aklın eyleme dönüştürülmesi yoluyla ahlak felsefesinin ayrılmaz parçası olan bir unsur da özgürlüktür. Kant'a göre, kültürel ve ekonomik gelişmenin temelinde bulunan tarihsel gelişimin ölçütü özgürlük düşüncesidir; bu düşünce de sıkı bir biçimde Aydınlanma düşüncesine bağlıdır. "Aklı her yönüyle ve her bakımdan kitle önünde apaçık kullanma özgürlüğü" Kant için en temel ve gerekli özgürlüktür (Coşkun, 2006:75). Çünkü ona göre insanın doğuştan sahip olduğu tek orijinal hak, 'başkasının seçimi tarafından sınırlandırılmamış olma durumu'nu anlatan özgürlüktür. Diğer tüm insan haklarının kaynağı da insanın doğuştan getirdiği bu özgürlük hakkıdır (Yalçın, 2004). Özgürlük kavramı Kant için, teorik ve pratik akıl arasındaki ana öğe olarak görülür. Çünkü "saf aklın pratik olarak kullanılışı özgürlük amacıyla gerçekleşmektedir (Kant, 1995:82). Özgürlük ve ahlak arasında da sıkı bir bağ varsayan Kant için "özgürlük, ahlak yasasının koşuludur" ve karşılıklı olarak "özgürlüğün bilincine varabilmemizin koşulu da her şeyden önce ahlak yasasıdır" (1999: 4). Böylece insanın insan olmaktan kaynaklanan mutlak değeri, ahlak felsefesinin de temel unsurları olan akıl ve özgürlük ile ifade edilmektedir. Yalçın'ın aktardığı üzere, Kant düşüncesinde bu ahlaki mutlak değerin hukuk ve siyasete önceliği bulunmaktadır. Yapılacak tüm hukuki ve siyasal düzenlemeler insanın temel özgürlük hakkının korunması esasına göre yapılmalıdır. İnsanın aklına ve özgürlüğüne zarar verebilecek her şey insan haysiyetine aykırıdır. Bu nedenle Kant devletin de insanın bu niteliğine ve değerine aykırı uygulamalarda bulunamayacağını

öne sürer (Yalçın, 2004). Buna göre, akıl sahibi olması nedeniyle özgür iradeye ve tercih yeteneğine sahip olan ve böylece kendisi için en iyi olanı belirleyebilme imkanı bulunan insanın haklarının korunması ve değerine yakışan bir yaşamın sağlanması, bunun için de devlet erkinin sınırlandırılması Kant felsefesinde temel amaçlardan biri olarak ortaya konmuştur.

Bu dönemin en önemli düşünürlerinden biri de Rousseau'dur. Locke gibi Rousseau da insanların bir doğal yaşam durumundan geçtiğini belirtir. Ancak bu doğal yaşamın bozulmasının Rousseau'ya göre daha derin bir nedeni bulunmaktadır. Rousseau, doğal yaşam döngüsünün bozulmasını mülkiyetle açıklar. Bulut'un aktardığı gibi ona göre toprağı işleyecek aletin ortaya çıkması, sonra da bu toprağın çevrilerek mülke konu edilmesi, en nihayetinde diğer insanların da bunu yapması büyüyü bozmuş ve mutluluğu bitirmiştir. Bu, yalnız yaşayan ve başkalarına ihtiyaç duymayan insanın, işbölümüne gereksinim duyar hale geldiği ve böylece eşitsizliğin en acımasız biçimiyle kurumsallaştığı bir kargaşa dönemidir. Sosyal sözleşme bu kargaşadan kurtulmak için yapılmıştır (2009:27). Rousseau için en temel doğal hak özgürlük, eşitlik ve hayatta kalma hakkıdır. Bu nedenle "toplum sözleşmesinin amacı, sözleşmeyi yapanların korunmasıdır" (Rousseau, 2009:32). Dolayısıyla toplum düzeni Rousseau'da "doğadan gelmeyen, sözleşmelere dayanan bir hak" olmasına rağmen "bütün öbür hakların temeli olan kutsal bir hak" (Rousseau, 2009:4) olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu sözleşmeyle, insanların eşitlik ve özgürlükleri çiğnenmeden yaşamlarını sürdürmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır. Rousseau'nun haklar konusundaki yaklaşımı da böyle bir toplumsal sözleşme anlayışından çıkarılabilir. Ona göre, "üyelerinden her birinin canını, malını bütün

ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun. İşte toplum sözleşmesinin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur" (2009:14). Doğal durumdaki eşitlik ve özgürlük ortamının toplumsal düzen içinde nasıl sağlanabileceğini anlamaya çalışan Rousseau , "insanları oldukları gibi, yasaları da olabilecekleri gibi ele alıp, toplum düzeninde güvenilir ve haklı bir yönetim kuralı"nın (2009:3) olanaklarını tartışmaktadır. Bunun yolunun toplum üyelerinin her birinin bütün haklarıyla birlikte kendini topluma bırakmasından geçtiğine inanan Rousseau için özgürlük ancak böyle bir genel irade ile sağlanabilir. Genel iradeye devredilmeyecek hakların sınırı ise, insanın insan olmaktan kaynaklanan haklarıdır. Buna göre "özgürlüğünden vazgeçmek, insan olma niteliğinde, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmek demektir. Böyle bir vazgeçme ise, insanın yaradılışıyla uzlaşmaz" (Rousseau, 2009:9). Rousseau'ya göre özgürlük, 'otonomi' veya 'kendi kendini yönetim' anlamına gelmektedir. Mutlak siyasal otorite, yönetim sürecine doğrudan ve devamlı olarak katılmaları beklenen halkın kendisindedir (Coşkun, 2006:89). Bu çerçevede doğal yaşam durumuna daha yakın görünen doğrudan yönetimi vurgularken temsili parlamenter sistemi eleştirmektedir. Hatta Heywood'un belirttiğine göre Rousseau, İngiltere'de uygulanan temsili demokrasi sistemiyle "İngiliz vatandaşları Parlamento üyelerini seçerken özgür fakat seçer seçmez köledir" diyerek alay etmiştir (akt. Coşkun, 2006:89). Özgürlüğü tüm bir toplumun genel iradesinde gören ve otonom bir yaşamı savunan Rousseau'nun bu nedenlerle, "egemenliğin kaynağının halkta olmasının teorisini yaptığı" söylenebilmektedir. Bunun temelini ise yine, doğal haklarla donatılmış birey anlayışı oluşturmaktadır. Rousseau siyasal ve toplumsal düşünceleriyle Fransız Devrimi'ni ve

özellikle 1791-1794 arası Jakoben dönemini büyük ölçüde etkilemiştir (Coşkun, 2006:89). Genel olarak bakıldığında, Aydınlanma'nın haklar söylemi ile Fransız Devrimi arasındaki bu etkileşim elbette ki tesadüfi değildir.

1.1.1. 19. Yüzyılda Haklar

İnsanın sahip olduğu hakların herkes için doğuştan gelen, evrensel, vazgeçilmez, devredilmez olduğu fikri ve özgürlük ile mülkiyetin en temel doğal hak olarak kabulü tam da ayrıcalıkların tanrısal ve hiyerarşik olarak bahşedildiği ve artık sermaye birikiminin önünde engel teşkil eden feodal sisteme ve monarşiye karşı bağımsızlık mücadelesine girişen burjuvazinin ihtiyaçlarına karşılık gelmektedir. Çözülmekte olan feodalizme karşı yükselen burjuvazinin özgürleşme ve her yönüyle kendine has yeni bir dünya teşkil etme projesi ile iç içe olan Aydınlanma süreci, haklar alanında da doğal hukuk - doğal haklar, özgürlük, bireyin değeri ve devlet iktidarının sınırlandırılması gibi felsefi-siyasal vurgulara sahip liberal bir hak söylemini gündeme taşımıştır. Burjuvazi ile aristokrasi arasındaki egemenlik mücadelesinin şekil verdiği bu haklar söylemi, tarihsel olarak burjuvazinin zaferlerine paralel bir gelişme izlemiş, Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776) ve Fransız Devrimi'nin (1789) ardından ilan edilen bildirgelerle tarihsel bir somutluk kazanmıştır. Amerikan ve Fransız Devrimleri "16. yüzyıldan beri iktisadi planda gelişen yeni mülk sahibi (burjuva) sınıfın kendisini bir ulus olarak örgütleyerek siyasal iktidarı fethetme hamlelerinin" (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:19) sonucudur. Bu tarihsel evreyi Marks, belirli bir sınıfın eski politik düzen üzerindeki zaferi olarak değil de yeni bir toplum düzeninin zaferi olarak ifade etmektedir. Bu devrimlerin, her yönüyle yeni bir dönemi açtığını anlatan Marks'a göre devrimlerle kazanılan zafer,

burjuva mülkiyetinin feodal mülkiyet üzerindeki zaferidir; akılcılığın boş inançlar üzerindeki zaferidir; modern ailenin aristokratik aile üzerindeki zaferidir, sanayinin muhteşem tembellik üzerindeki zaferidir, burjuva hukukunun Ortaçağ üzerindeki zaferidir (akt. Karabacak, 2007). Bu kapsamda 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, burjuvazinin hak nosyonu ile ilişkisini yalnız politik alanda değil hukuki olarak da ilan eden belgeler niteliğindedir. Özdek'in de vurguladığı gibi bu belgeler, insanın doğuştan gelen haklarının başında mülkiyet hakkını kabul ederek burjuva özel mülkiyetini güvenceye almış, yasa önünde eşitlik hakkını tanırken de feodal ayrıcalıkların sona erişini tescil etmiştir (Özdek, 2011:53). Bu anlamda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi bütün insanların eşit yaratıldıklarını belirtirken hayat hakkı, özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı ve mutluluğu arama hakkını insanın temel hakları olarak (Coşkun, 2006:86) ifade etmiştir. Aynı şekilde 1789 Fransız Bildirisi de insanların özgür ve eşit doğduklarını vurgulamakta, siyasal birliğin amacını, insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarını korumak olarak açıklamaktadır. Bu haklar ise mülkiyet, özgürlük, kamu düzeni ve baskıya karşı direnme hakları (Bulut, 2009:40) olarak sıralanmaktadır. Bildirideki diğer haklar ise, kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği, suçta ve cezada kanunilik, masumluk karinesi, düşünce özgürlüğü (örgütlenme özgürlüğü henüz yoktur), din ve inanç özgürlüğü gibi haklardır. Bulut'un belirttiği gibi Bildiri'nin mülkiyet hakkına ilişkin yaklaşımı onun özgürlük anlayışını da tam olarak ortaya koymaktadır. Buna göre mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu ifade edilmekte ve istisnai koşullar olmadıkça kimsenin bu haktan yoksun kılınamayacağı hükme bağlanmaktadır (2009:41). Aynı şekilde Bildiri'nin birey anlayışı da söz konusu özgürlük anlayışını yansıtmaktadır. Buna

göre birey, toplum dayanışması bağlarından kurtulmuş, çevresinin etkilerinden uzak, ihtiyaçlarının zorlamasına aldırmayan soyut bir varlıktır (Akın'dan akt. Bulut, 2009:41). Bürkev ve Özuğurlu da doğal hukuka dayanan burjuva hak öğretisinde insanın var olma biçiminin ancak birey olarak kabul edildiğini belirtirler. Bu öyle bir bireydir ki, toplumdan önce vardır ve kendi yazgısı üzerinde egemendir. Böyle bir bireyin, öz-egemenliğinin ya da özgürlüğünün sağlanması ise ifade, düşünce, inanç, mülk edinme ve sözleşme yapabilme haklarını ön-gerektirmektedir (2011:18). Kuşkusuz böyle bir birey ve hak kurgusu, burjuva sermaye birikimi için gerekli olan hukuki ve toplumsal zeminin temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu anlamda burjuva devrimlerin ve bildirilerinin yaslandığı hukuk anlayışı temelde, "özel mülkiyetin doğallaştırılması üzerine kurulu bir doğal hukuk anlayışı"dır. Bu çerçevede hak kavramı sözleşme kurumunun ve bunun üzerinden artı-değerin temellüküne dayalı olarak gerçekleştirilen kapitalist birikimin merkezini oluşturur (Özdemir ve Aykut, 2011:304-305).

Bu konuda Marks da, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin tarihsel anlamda daha ileri bir noktaya denk düştüğünü belirtmekle beraber, bu devrimlerin burjuva karakterini de sınıfsal ve tarihsel olarak çözümlemektedir. Akbulut'un belirttiği üzere Marks'a göre siyasal kurtuluş elbette büyük bir ilerlemedir ama bu ilerleme sömürüye dayalı toplumun sınırları içinde bir ilerlemedir; maddi ve manevi zenginlikleriyle insan değil, yalnızca mal sahibi insan özgürleşmiştir; insan haklarının hiçbiri meta alan ve satanların dışına taşmamıştır (Akbulut, 1989). Bu kapsamda 1776 ve 1789 Bildirilerinin iki temel özelliği belirtilebilir: Birincisi, eski sömürücü sınıf olan aristokrat rejimin, keyfi ve zorbaca yönetim tarzı, aristokratik

hiyerarşi ve dinsel tahakküm dahil tüm egemenlik dayanakları ve ayrıcalıklarıyla birlikte yıkılmasıdır. İkincisi, eski sömürücü sınıfı yıkarak onun yerini alan yeni sömürücü sınıf olan burjuvazinin egemenliğinin tesis edilmesi ve sermayenin serpilip gelişmesinin önünün açılmasıdır; burjuvazinin işçi ve emekçiler üzerindeki başta sermaye mülkiyeti olmak üzere yeni sömürü ve egemenlik biçimleri ile ayrıcalıklarının düzenlenmesidir (H/Devrimciproletarya:2010). Bu bildirilerin kapsadığı birey de şaşırtıcı olmayan bir şekilde beyaz, erkek ve varsıl bir bireydir. Örneğin Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde tanınan haklar zenciler ve Kızılderililer için tanınmamış, dahası bildirge köleliği de kaldırmamıştır (Akbulut, 1989). Fransız Bildirisi de yine aynı kısıtlarla oluşturulmuş, hakların birçoğu (oy hakkı, siyasal katılım hakkı vb. gibi) işçi sınıfı ve kadınlar için tanınmamıştır.

Kaboğlu'nun belirttiğine göre, genel olarak bu bildirilerle tanınan hak ve özgürlükler çağın ruhuna uygun olarak bireyi sadece iktidar (devlet) karşısında ve diğer kişiler nezdinde koruyan, onun güvenliğini ve özerkliğini sağlayan haklarla, siyasal yaşama katılımı esas alan haklardır (2004:41). "**Medeni haklar ya da kişisel(sivil)-siyasal haklar"** olarak adlandırılan ve burjuvazinin tarihsel devriminin ürünü olan bu haklar demeti "birinci kuşak haklar" olarak adlandırılmakta ve negatif bir nitelik taşımaktadırlar (Coşkun, 2006:125; Bürkev ve Özuğurlu, 2011:21; Bulut, 2009:40). Kuyurtar'ın ifadesiyle bu hakların formülasyonunda geleneksel liberal düşüncenin temel değerlerinden biri olan müdahale etmeme (non-interference) ilkesi geçerlidir. Buna göre negatif haklar, hak sahibine hakkın konusu olan şeyi yapmasına veya ona sahip olmasına diğerlerinin engel olamamasını meşru kılar (Kuyurtar, 2004). Hakların negatif nitelikli olması, bu haklara dair devletin negatif bir tutumda

olduğunu, bir karışmama yükümlülüğü taşıdığını anlatmaktadır. Bu çerçevede birey, devlet karışmadığı ölçüde özgür kabul edilmektedir (Bulut, 2009:41). Böylece bu haklar devletin müdahalesi dışında bir kişisel özgürlük alanını tanımlamaktadır. Mülkiyetin temel sayıldığı bu haklar demetinde söz konusu özgürlük ve negatifliğin fiili anlamı ise, bir yandan feodal bağlardan kurtulmuş burjuvazinin her alanda serbest girişim ve sermaye biriktirme süreçlerinin siyasal-hukuki olarak da tanımlanması iken, diğer yandan emek gücünü satmak zorunda bırakılarak üretim alanında sermayeye bağımlı kılınan kitlelerin, siyasal alanda sermaye sahipleriyle "yurttaşlar" olarak eşitlenmesi olmuştur. Bu noktada Özuğurlu'nun vurguladığı üzere, sömürünün hukuku üretim araçlarının mülkiyetinden kovulan emekçilerin, siyasal alanda biçimsel olarak eşit ve özgür görünmeleriyle kurulur (Özuğurlu, 2011:145). Bu nedenle modern hak anlayışı ile onun burjuva içeriği arasındaki bağlantı kayışı hiç kuşku yok ki yurttaşlık kurumudur (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:20). Tüm insanların doğuştan gelen eşit hakları olduğunu varsayan ancak mülkiyet hakkı başta olmak üzere bireysel haklara dayalı soyut yurttaşlık, somut eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklerin kaynağını görmezden gelmektedir (Karatepe, 2011:219). Burdeau'ya göre burjuva sınıfı bu yolla, halkın kendi için oluşturacağı tehdidi, yumuşatıcı bir kavramın soyutluğunda 'boğarak' uzaklaştırmaya çalışmıştır (akt. Karatepe, 2011:219). Böylece dünyevi hak anlayışının burjuva içeriği yurttaşlık kurumu ile ete kemiğe bürünmüş, yurttaşlık kurumu ise burjuvazinin kendisini ulus olarak örgütlemesinin ana manivelası işlevi görmüştür. "Medeni haklar" ise bu süreçte burjuva yurttaşlık statüsünün kurucu taşları olmuşlardır (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:18-20). Çünkü burjuvazi, devrimler çağında feodaliteye karşı savaşını, emekçi sınıfların desteğini alarak, onlarla yaptığı ittifakla yürütmüş ve

kazanmıştır. Bunun sonucunda burjuvazinin çıkarlarının, halk sınıfları nezdinde meşrulaştırılması önemli bir ihtiyaç olmuştur. Bu anlamda Amerikan ve Fransız Bildirileri "doğal hakları popüler bir güç haline getirmiş" (Griffin'den akt. Bulut, 2009:28), böylece burjuvazinin sınıf çıkarlarının tüm bir toplumun ortak çıkarı olarak dolaşıma sokulması kolaylaşmıştır. Bildirilerle ilan edilen yurttaş hakları, feodal tahakkümden kurtulan söz konusu ittifak sınıflarına da belli bir alan açmıştır. Ancak burjuva içeriğiyle ilan edilen bu haklar, soyut ve biçimsel düzenlemeler olarak temelde burjuvazinin sınıf çıkarlarına göre biçimlendirilmiştir ve bu anlamda Marks'ın da belirttiği gibi "yasaların ruhu mülkiyet" olmuştur. Çünkü Boratav'ın ifade ettiği üzere yeni düzen, burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki kesin ve sınırsız hegemonyasına dayanmaktadır ve bu nedenle feodalite ve aristokrasi kesin yenilgiye uğratıldıktan sonra burjuvazinin emekçi sınıflarla işbirliğine gereksinimi de son bulmuştur (Boratav, 2011:153). Gerçekten de burjuvazinin emekçi sınıfları yanına alarak gerçekleştirdiği tarihsel dönüşüm, Fransız Devrimi'nin ardından "devrimci barutunu" tüketmiş, herkes için hak ve özgürlük söylemi yerini, kendi sınıf iktidarını kurumsallaştırma çabasında burjuvazinin dizginsiz sermaye birikimine, kitlesel proleterleştirmeye ve emekçi kesimlere yönelik saldırgan bir tavra bırakmıştır. Akbulut'un değindiğine göre burjuvazinin erkini güvence altına aldığını hissetmesi ve halk yığınlarının desteğine artık açıkça gereksinim duymadığı kanısına varmasıyla birlikte insan haklarına saldırısı, bunları kısıtlama yönündeki girişimleri yoğunlaşmıştır (Akbulut, 1989). Benzer biçimde Bayramoğlu da vatandaşlık haklarının zor ve uzun bir sınıf savaşı sonunda elde edilebildiğini vurgular. Çünkü Fransa örneğinde vatandaşlık, devrimin ilk anayasasında, devrimin en önemli destekçisi olan Paris'in yoksul emekçilerini siyasetten uzaklaştıracak şekilde

tanımlanmış; seçme ve seçilme hakkı mülksüzler aleyhine kısıtlanmıştır (Bayramoğlu, 2011:192). Bu noktada Özdek'e göre burjuva egemenliği kurulduktan sonra alt tabakaların hak talepleri (feodalizm dönemine göre) farklılaşmış, burjuva toplum düzeninin ortaya çıkardığı yeni hak iddiaları gündeme girmiştir. Burjuvazinin doğuştan gelen eşit haklar ideolojisi ve devrimci eylem süreci ezilenlerin bilincini değiştirmiş, efendilere itaati dinsel bir ödev olarak gören feodal düşünce tarzından tümüyle kopartmıştır. Burjuva devrimlerinde monarşinin tiranlığına karşı burjuvazinin yanında savaşan kitleler, iç savaşlar biter bitmez burjuvazinin yeni bir tiranlık rejimi kurduğunu görmüşler ve muhalefete geçmişlerdir (Özdek, 2011:63). Çünkü bu süreçte değişen toplumsal koşullar, 1789 Bildirisi ekseninde kabul edilen hak ve özgürlüklerin, insanı gerçekten özgür kılmak bakımından yetersiz olduğu gerçeğini ortaya koymuştur (Bulut, 2009:29). Bu süreçte eşit haklar düşüncesine yaslanan yoksulların ilk istekleri siyasal eşitlik olmuş ve genel oy hakkı talebinde somutlaşmıştır (Özdek, 2011:63). Görüleceği gibi sanayi devriminin siyasal çerçevesini oluşturan bu modern dünyada henüz mülksüzlere ve kadınlara yer yoktur. Bu doğrultuda 1848 devrimleri ile tarih sahnesinde bağımsız ve politikleşmiş bir sınıf olarak yer alan işçilerin (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:21) 19. yüzyılın ortalarından itibaren yükselttikleri proleter eşitlik mücadelesi, burjuva insan hakları anlayışını bir dönüşüme uğratmış ve **"sosyal haklar"**ı doğurmuştur. Bu anlamda proleterlerin eşitlik mücadelesinin diğer boyutu sosyal ve ekonomik eşitlik (Özdek, 2011:61) olmuştur. Aynı şekilde Bulut'un da belirttiği gibi, siyasal ve ekonomik taleplerle şekillenen eşitlik mücadelesinde, siyasal hak taleplerinin ilk hedefi seçme, seçilme ve örgütlenme hakkını elde edebilmekti. Ekonomik talepler ise çalışma koşullarının düzeltilmesi, iş olanaklarının yaratılması, sosyal güvenliğin sağlanması gibi konuları

içermekteydi (Bulut, 2009:30). Pek çok ülkede gündeme getirilen sosyal hak talepleri arasında da çalışma hakkı, çalışma koşullarının düzeltilmesi, çalışma süresinin kısaltılması, hakça ücret, dinlenme hakkı, sağlık hakkı, her yurttaşın gelir hakkı, eğitim hakkı, konut hakkı, barışçıl toplanma hakkı, basın özgürlüğü, dolaylı vergilerin kaldırılması, işsizlerin asgari insani ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için devletin geçim koşullarını sağlaması, seyahat özgürlüğü vb. gibi haklar bulunmaktadır. İşçilerin sosyal hak talepleri izleyen yıllarda bir aşama daha kaydederek toplu iş sözleşmesi hakkı, sendika hakkı, grev hakkı gibi haklar ortaya çıkmıştır (Özdek, 2011:68-73). Karabacak'ın da belirttiği gibi başta işçi sınıfı olmak üzere tüm ezilenlerin özellikle Kıta Avrupası'nda yürüttükleri mücadelelerle bu haklar burjuva hukuk literatürüne girebilmiştir (2007). Dolayısıyla tarihsel olarak işçi sınıfı talepleri olarak gündeme gelen sosyal haklar Karatepe'ye göre, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda kalanların tamamını kapsayan haklar bütününü ifade etmektedir. Bu haklar tarihin kaçınılmaz bir sonucu olarak değil, asıl olarak kolektif sermaye ile kolektif emeğin mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (2011:221). Sosyal haklar insan hakları terminolojisinde "ikinci kuşak haklar" olarak adlandırılmaktadır ve pozitif nitelikli haklar olarak tanımlanır. Buna göre söz konusu hakların gerçekleştirilmesi için devletin sosyal ve maddi anlamda birçok yükümlülüğü bulunmaktadır. Devlet, toplumsal yapıyı alt sınıfların maddi ve manevi gelişimini sağlayacak biçimde, toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanan uçurumları alttakiler lehine düzenlemekle yükümlüdür.

Sosyal hakların özelliği, burjuvazinin tanıdığı "temel" medeni hakların soyutluğu ve biçimselliğine karşı, toplumun ezilen sınıflarının siyasal ve sosyal

eşitlik talepleri olarak gündeme gelmiş olması ve burjuvazinin soyut vaatlerinin fiilen gerçekleştirilmek üzere deşifre edilmesi ve zorlanmasıdır. Dolayısıyla Özuğurlu ve Bürkev'in de vurguladığı üzere, işçi sınıfı mücadeleleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren burjuva kamusallığının surlarında açtıkları gediklerle 'burjuva demokrasisi' adı verilen siyasi düzenin de yapıcıları olmuştur. Bu nokta önemlidir, zira yaygın burjuva inanışa göre, piyasa serbestisi kişisel ve siyasal özgürlükleri de beraberinde getirerek demokratik rejimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Oysa, burjuva demokrasisindeki demokratik unsurların esas olarak burjuvaziye karşı kazanılmış ve savunulmuş olduğu gerçeği unutulmamalıdır (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:22). Aynı şekilde Özdek'in de belirttiği gibi, tarih bize kapitalizmin demokrasiyle zorunlu bir ilişkisi olmadığını, tamamen alt sınıfların mücadelesiyle demokrasinin kazanıldığını göstermektedir. Sağlık hakkından çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasına, işyerinde kreş hakkından ücretsiz kütüphanelere değin bugünkü ekonomik, sosyal ve kültürel hakların geniş bir kataloğu 19. yüzyıl boyunca proletaryanın sınıf mücadelesi süreci içinde yaratılmıştır. Sosyal haklar daima siyasal hak ve özgürlüklerle birlikte savunulmuş, proletaryanın demokrasiyi kazanma ve geliştirme mücadelesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Özdek, 2011:63;77). Kısacası 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında yükselen sosyal haklar mücadelesi, emekçinin var olabilmek için metalaşmış emek gücünü satma zorunluluğuna karşı bir mücadele olarak tarif edilebilir (Karatepe, 2011:220). Bu anlamda haklar mücadelesi, daha ilk dönemlerinden başlayarak, ezilen sınıfların "insanca yaşama" mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çünkü, Avrupa'da kapitalist egemenliğin sonuçlarına karşı olarak örgütlenen işçi sınıfının sosyal hak talepleriyle yükselttiği mücadeleler, bir emek-gücü yığınına

indirgenmeye karşı kendi toplumsal-politik varlıklarını kazandıkları bir özneleşme sürecini de (Karatepe, 2011:218) beraberinde getirmiştir. Böylece haklar üzerindeki çatışmada somutlaşan tarihsel durum, hak kavgasının aynı zamanda sınıf mücadelesi içindeki rolünü de işaret etmektedir.

1.1.2. 20. Yüzyılda Haklar

Sosyal hakların devletlerce tanınması ve hukuk sitemlerine dahil edilmeleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Sosyalizmin yayılması ve sınıf mücadelelerinin dünya çapında güçlenmesiyle 1945 sonrası yaşanan "sınıflararası uzlaşma" atmosferinde sosyal haklar uluslararası alanda "insan hakları" olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler'ce 1948'de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, bu sınıflararası uzlaşmanın bir simgesidir (Özdek, 2011:89). Refah devleti rejimine denk gelen bu süreç hakkında Boratav, işçi sınıfı mücadelelerinin 150 yıla yaklaşan uzun bir dönem boyunca kapitalizmin vahşi halinin ciddi boyutlarda yontulmasına ve revizyonlardan geçmesine neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte devlete ekonomik ve sosyal görevler yüklenmiştir ve bu yeni işlevlerin çoğu 'sosyal demokrasi'yi bölüşüm ilişkilerine taşımaya başlamıştır (Boratav, 2011:154). Böylece 20. yüzyılda insan hakları normlarının geçirdiği bu dönüşüm, onun saf burjuva karakterinde bir kırılmaya neden olarak sınıf çıkarları açısından "karma" bir içerik edinmesine yol açmıştır (Özdek, 2011:89). Fakat 1960 ve 70'lerle birlikte refah rejiminin krizi ve güçlenen sınıf mücadelesi koşulları altında süreç, sermayenin bu "sosyal uzlaşı"yı tek yanlı olarak bozmasıyla sonuçlanmıştır. Bayramoğlu'nun da vurguladığı üzere, aynı dönemde çağdaş liberal felsefede de önemli değişiklikler meydana gelmiş, liberal haklar kavramı negatif

haklar lehine kritik bir ayrıma tabi tutulmuş, pozitif hakların ikincilliğine güçlü bir şekilde vurgu yapılmaya (yeniden) başlanmıştır. Yeni sağ söylemde, devletin asla müdahale etmemesi gereken negatif haklar (inanç hakkı, mülkiyet hakkı vs.) ile kaynak israfı olarak damgalanan pozitif haklar arasına net ayrımlar konmuştur (Bayramoğlu, 2011:195). Görüldüğü gibi, sahip olduğu bu "karma" içerik nedeniyle, hakların ne olduğu ve hak kavramının meşruluğu konusu refah rejiminin (sınıflar uzlaşısının) sonlarında yeniden gündeme taşınmış ve hak kavramının, saf burjuva içeriğine geri döndürülmesi çabaları artmıştır. Modern hak tartışmaları da bu mücadele çerçevesinde şekillenmektedir. Bu süreçte burjuva-liberal düşünürlerce insan haklarının birinci kuşak haklardan ibaret olduğu ve yalnızca bunların temel haklar sayılabileceği, bu anlamda sosyal hakların insan hakkı olarak kabul edilemeyeceği görüşleri dile getirilmektedir.

Kuyurtar'ın belirttiği üzere hakları özgürlüklerle, yani negatif haklarla sınırlandıran liberteryen hak teorisyenleri pozitif hakların gerçekte hak kavramının içeriğini genişletip sulandırdığını ve dolayısıyla bireyin özgürlüğü üzerine kurulu negatif hakları asıl gücünden yoksun kıldıklarını ileri sürerler (Kuyurtar, 2004). Kant'ın ahlaki bir temele oturttuğu "hak ve ödevler" anlayışıyla şekillenen bu itirazları yapan isimlerin başında Maurice Cranston gelmektedir. Ona göre bir hak ahlâksal ödevler gibi gerçekleştirilebilir olmalıdır. 1973'teki eserinde (What are Human Rights) Cranston, "fiziksel olarak yapamayacağım şey benim yapmakla yükümlü olduğum bir ödev olamaz" demekte ve "ödevler için doğru olan, haklar için de doğrudur" görüşünü savunmaktadır. Cranston için gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir şeyi hak olarak talep etmek saçmadır. Ona göre, dünyadaki birçok ülke,

refah haklarının (ikinci kuşak haklar) konusu olan, herkese sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbî bakım haklarını ve yine herkese işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik haklarını sağlayabilecek kaynaklara sahip değildir. Oysa hak kavramını kullandığımız yerde söz konusu hakkın konusu olan şey yerine getirilebilir olmalıdır (akt. Kuyurtar, 2004). Bu anlayışla Cranston, Birleşmiş Milletler Bildirgesi'ne de göndermede bulunarak ekonomik ve sosyal haklar iddialarıyla aşırı derecede yüklenmiş bir evrensel beyannamenin etkisinin, politik ve sivil hakları ahlâkî zorlayıcılık alanının dışına çekip ütopyacı özlemlerin alacakaranlığına itmekte olduğunu (akt. Kuyurtar, 2004) savunmaktadır. Bu konuda Cranston gibi bir başka düşünür de Ayn Rand'dır. İkinci Kuşak hakların olmaması gerektiğine vurgu yapan Rand şunları söyler: "Eğer bazı insanlara bir hakla, diğer bazı insanların çalışmalarının üzerinde birtakım yetkiler kazandırılırsa, bunun anlamı, üreten insanların haklarından mahrum edilmesi ve köle işgücü olmaya mahkum kılınmasıdır. Bir kimsenin 'hak' olduğu öne sürülen herhangi bir hakkı, eğer başka birinin haklarının ihlâl edilmesini gerektiriyorsa, bir hak değildir ve olamaz. [O hâlde] hiç kimse başka biri üzerine, onun seçimi olmayan bir zorunluluk, karşılıksız bedelsiz bir görev, bir gönülsüz hizmetçilik yükleme hakkına sahip olamaz." Aynı şekilde Rand için "mülkiyet hakları ve serbest ticaret hakkı, insanın tek ekonomik hakkıdır. Birey hakları terimi bir gereksizliktir. Laissez-faire kapitalizmini savunanlar, insan haklarının yegane savunucusudurlar" (1993: 264). Dünyadaki bu eğilime paralel olarak Türkiye'de de benzer görüşler mevcuttur. Bu konuda Mustafa Erdoğan "insan hakları[nın] özü itibariyle devlete yönelik özgürlük talepleri" olduğunu ileri sürer. Toplumsal yaşamı devlet ve birey arasındaki karşıtlıkla

açıklayan bu yaklaşıma göre; "insan hakkı demek, devletin, kendilerinin üretmedikleri, üretimine katkıda bulunmadıkları veya kazanmadıkları mal ve hizmetleri bireylere karşılıksız olarak tedarik etmesini talep edebilmek değildir" (Erdoğan, 1998:127). Anlaşılacağı üzere buradaki reddiye, aslında burjuvaziye karşı işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının reddedilmesidir. Çünkü Kuyurtar'ın ifadesiyle, liberal görüşün haklara yönelik bu yaklaşımın altında yatan temel düşünce şudur: Refah haklarının içeriğinin karşılanması devletin toplumsal ve ekonomik hayata daha fazla müdahalesini gerektirecektir. Bu da bireyin başta mülkiyet hakkı olmak üzere birçok liberal hakkının sınırlandırılması anlamına gelir. Bu durum, yani başkalarının sağlık, eğitim veya barınak masraflarını, kazançlarını meşru yollardan sağlamış bireylerin üzerine yüklemek ve bunu hak kavramıyla meşrulaştırmaya çalışmak, hak kavramının içerdiği tarihsel işlevini, yani bireyin iyi yaşama ilişkin oluşturduğu anlayışını ve bu anlayış doğrultusunda oluşturduğu yaşam alanında tek hükümran olduğunu teyit eden ve koruyan hakların bu işlevini dejenere edecektir (Kuyurtar, 2004).

Haklara karşı bu eleştiri ve saldırıların altında yatan sınıfsal kavga, bu tür görüşlerde kendini açıkça belli etmektedir. Söz konusu eleştirilerde, mülkiyet konusundaki hassasiyet dikkat çekicidir. Bu görüşlere göre tüm hak literatürü ve kapsamı mülkiyet hakkı çerçevesinde belirlenmeli, mülkiyete zarar veren ya da kısıtlayan haklar, hak olmaktan çıkarılmalıdır. Çünkü bu tarz haklar, sosyalizan ve sınıf temelli haklardır. Buna karşı sivil haklar (birinci kuşak haklar) "herkes için" geçerlidir. Fakat bu söylemin sınıfsallığı da yine kendi mantığında gizlidir. Çünkü Peker'in de belirttiği gibi mülkiyet hakkı, bir sınıfın çıkarının hak olarak öne

sürülmesini ifade etmektedir. Mülkiyet hakkı, kişinin sınıfsal "kimliğini" belirleyen bir özelliğin (mülkiyet sahibi olma özelliğinin) korunmasını ister; insan olmasıyla ilgili bir özelliğinin değil. Ama uluslararası belgelerde pozitif hukukun korumasıyla bir insan hakkı olarak tanınan mülkiyet hakkı, milyarlarca insanın beslenme ve çalışma gibi (insan olmalarıyla onlara açık olan olanakları gerçekleştirmelerinin önkoşulu olan) temel haklarının ihlal edilmesinin gerekçesini oluşturur (Peker, 1999:20).

Bahsedilen liberal eleştirilerin niteliği ve içeriğiyle birlikte dili de söz konusu sınıfsal kaygıyı anlamak açısından yeterince açıktır. Sosyal hakları, "üretilmesine katkıda bulunulmayan ürün ve hizmetleri talep etmek" olarak tanımlamak, üretimin toplumsal anlamından soyutlanarak yalnızca özel ve tekil olanla sınırlandırılması anlamına gelmekte, bu da burjuva-liberal toplum algısının, üretimi, emeği harcayanların değil de emeğin ürününe el koyanların etkinliği olarak görmesinin bir sonucu olmaktadır. Bu yaklaşım ayrıca kapitalist sistemde üretim araçlarının mülkiyetini eline bulunduran sermaye sahiplerinin, bunun dışındaki herkesi geçim araçlarından koparak emeğini satmak zorunda bıraktığı gerçeğini görmezden gelmektedir. Bu yaklaşımda, toplumun ezilen sınıflarının, hak olarak talep ettikleri ve toplumsal emekleriyle üretimine katıldıkları konut, barınma, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, gıda gibi ürün ve hizmetlerden mahrum bırakılmasının nedeninin, kaynakların toplumsal kullanımı yerine özel mülkiyetin hizmetine verilmesi olduğu ise zaten baştan tartışma dışında bırakılmaktadır. Liberal yaklaşım, "insan türünün ayırdedici özelliği olarak emeğin" (Marks, 1976), mülk sahiplerinin çıkarları uğruna, insanın kendini gerçekleştirme aracı olması (insanın insanlığını gerçekleştirdiği

yaşam etkinliği olması) yerine, yalnızca hayatta kalabilmek için kullanılan basit bir metaya indirgenmesini ve böylece kapitalist sömürü ve yabancılaşma mekanizmalarına hapsedilmesini görünmez kılmakta, bu konudaki toplumsal eleştirileri ve hak taleplerini ise "idealler, ütopyalar, saçmalıklar" (Cranston) olarak dışlamaktadır. Kaynakların yetersizliği söylemi ise tam anlamıyla burjuva hegemonik bir söylemdir. Sorun kaynakların olmaması ve bu nedenle sosyal hakları sağlamanın imkansız olması değildir. Kaynakların kullanımı ve bölüşümünü toplumsallaştırmak yerine onları sermaye sahipleri için seferber ederek kapitalist mübadele konusu yapmak ve böylece 'yetersiz kaynak' imgesini sürekli yeniden üretmek, "doğal bir gerçek" değil, egemen sınıfın iktisadi ve politik örgütlenmesini yasladığı tarihsel tercihin bir sonucudur.

Tam da bu sebeple, liberal savlar kendi iddialarıyla bile çelişkilidirler. Örneğin Ayn Rand'ın sosyal hak taleplerini geçersizleştirmek için (yukarıda) vurguladığı "bir kimsenin 'hak' olduğu öne sürülen herhangi bir hakkı, eğer başka birinin haklarının **ihlâl edilmesini gerektiriyorsa**, bir hak değildir ve olamaz. [O hâlde] hiç kimse başka biri üzerine, **onun seçimi olmayan bir zorunluluk, karşılıksız bedelsiz bir görev**, bir gönülsüz hizmetçilik yükleme hakkına sahip olamaz" iddiası, ironik bir şekilde sosyal hakları değil, kendi kendini haksız çıkarmaktadır. Öyle ki üretim araçlarının özel mülkiyeti, sermaye sahipleri dışındaki toplum kesimlerinin yaşama, barınma, çalışma, kendini gerçekleştirme, toplumsal ve siyasal yaşama tam katılma imkanlarına sahip olma vb. gibi haklarını daha baştan kesin bir şekilde engellemekte ve **ihlal edilmesini gerektirmektedir**. Dolayısıyla özel mülkiyet hakkı en baştan hak kategorisinin dışına düşmektedir. Aynı şekilde,

kapitalist üretim tarzı herkes için **"onun seçimi olmayan bir zorunluluk, karşılıksız bedelsiz bir görev"** yüklemektedir. Bu zorunluluk, hayatını devam ettirmek zorunda olan insanların "kölece" ve insani özelliklerinin yok edilerek, başkalarının belirlediği toplumsal, siyasal ve iktisadi koşullara tabi kılınması, insanın ve doğanın varlığının özel çıkarlara kurban edilmesidir. Dolayısıyla böylesi bir üretim tarzı altında yaşamak zorunda kalmak da temel bir insan hakkı ihlali sayılmalıdır. Görüleceği gibi bu tarz liberal savlar, kendi çerçeveleri içinde bile, burjuva toplumun karakteri deşifre edildiğinde kendi kendini geçersizleştirmekte, kendi söylemlerinin altında ezilmektedirler. Çünkü tüm toplumsal-iktisadi ilişkileri ve bunun politik örgütlenmesiyle kapitalizm, daha en baştan ve kesin bir şekilde hakları gasp eden en temel mekanizma olarak ortada durmaktadır.

Bu noktada Özdek'in de belirttiği gibi, nasıl ki proleterler "bir işe sahip olma hakkı", "adil ücret hakkı" gibi hakları ileri sürmüşlerse, sermaye ideologları da bunların "hak" olmadığını, mülkiyet ve serbest ticaret hakkından başkaca da hak olamayacağını kanıtlama peşindedirler. Neoliberaller, insan haklarından yalnız piyasa için gerekli olan hakları anlamaktadırlar (2011:91). Aslında bu ifadeyi tüm bir burjuva insan hakları doktrini için söylemek mümkündür. Fakat bu açık taraflılığa rağmen, insan hakları söylemi burjuva toplumlarında "yurttaşlar"ı bir bütün olarak kurgulamanın ve böylece toplumsal çatışmaları bulanıklaştırmanın en etkili araçlarından biri olmaktadır.

İnsan hakları kavramının yarattığı bulanıklığa değinen Habermas da, Avrupa'da insan haklarının yorumlanmasının ve gerçekleştirilmesinin tarihinin, kendi bakış açımızın merkezsizleştirilmesinin de tarihi olduğunu söylemektedir. Çünkü bu anlatıya göre, güya eşit olan haklar, ezilen, marjinalleştirilen ve dışlanan gruplara zamanla, adım adım yayılmıştır. Buna karşı haklar tarihinde ezilenlerin mücadelelerini vurgulayan Habermas bu konuda, tek tek her özgürleşme atılımının, insan haklarının o ana kadar yerine getirdiği ideolojik işlevi fark edilir kılmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü ona göre, her seferinde insan haklarının genel geçerliliği ve içericiliğiyle ilgili eşitlikçi iddia, sessizce dışlananların fiilen maruz kaldığı eşitsiz muameleyi örtmeye de hizmet etmiştir. Bu nedenle insan hakları anlayışı, her türlü toplumsallaşmadan önce verili olan ve doğuştan bir takım haklarla dünyaya gelen bireyle ilgili metafizik varsayımın yükünden kurtarılmalıdır (Habermas, 1999:65-67). Aynı şekilde Özdek de insan haklarının bugünkü çerçevesinin bütünüyle kapitalist sistemin yapısından doğduğu iddiasının yaygınlığının, zihinleri esir alan liberal ideolojinin hegemonyasından kaynaklandığını belirtmektedir (Özdek, 2011:93).

Bu bağlamda belirtmek gerekirse, "ya insanın varoluşsal gereklerine atıfla politik olanın tamamen dışına atılan ya da ahlaki koşullara bağlanarak depolitize edilen" (Özuğurlu, 2011:125) bir hak kavramı, burjuva toplumun kendi meşruiyetinin devamı için vazgeçilmez bir düşünsel sığınak sağlamaktadır. Bu nedenle hakları ahlaki bir ontolojik temele oturtmak üzerinde ısrarla duran liberal düşünürler, hakların politik içeriğini ve tarihselliğini yadsımakta, hakları doğal olarak var olan, toplum öncesi ve sınıflar üstü bir çerçeveye sıkıştırmaktadırlar. Fakat

bu çabanın kendisi tam da belli sınıf çıkarlarının ve toplumsal politik tutumların göstergesi olmaktadır. Dolayısıyla, toplumun ezilen sınıfları için politika dışı ve tarihsiz olarak tanımlanan haklar, burjuva toplumu düşünürleri ve egemen sınıfları için kaçınılmaz olarak kontrol altında tutulması gereken hayli politik bir alanı oluştururlar. Bu nedenle yalnızca burjuvazinin hakları tüm insanların "esas ve temel haklar"ı olarak ilan edilir. Dolayısıyla ikinci kuşak hakları hak kategorisi dışına çıkarmaya çalışmak, politik olarak hakları burjuva nitelikleriyle sınırlandırmanın, böylece haklar üzerine girişilen toplumsal mücadelelerin meşru temelinin ortadan kaldırılarak ezilenlerin sisteme karşı mücadelelerini "haksız" ilan etmenin yolu olmaktadır.

Keza, 1980'lerle birlikte yayılmaya başlayan ve 21. yüzyıla uzanan kapitalizmin neo-liberal evresinde temel haklara dönük saldırılar yalnız ideolojik-politik itirazlarla sınırlanmamakta, haklar alanı iktisadi olarak da sermaye birikiminin temel bir aracına/alanına indirgenerek metalaştırılmakta ve böylelikle toplumsal anlamıyla da yok edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla söylenebilir ki; halk sınıflarının 20. yüzyılda ete kemiğe bürünen kazanımları ile belli bir standarda oturan hakları, 21. yüzyılda küresel kapitalizmin yayılmacı genişleme eğilimi ile hedef tahtasına oturtulmuş, bu tarihsel saldırı neticesinde halk sınıflarının talepleri (demokrasi) ile egemen sınıfların programını (kapitalizm) uzlaştırma olanakları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (Bayramoğlu, 2011:197). Çünkü "uzlaşma kabul etmeyen kapitalist strateji" (De Angelis'ten akt. Karatepe, 2011:223) olarak neoliberal dönüşüm döneme damgasını vurmaktadır. Bu açık sınıfsal mücadele karşısında hak kavramının burjuva içeriğini vurgulayan ve haklar sürecinin tarihsel-

diyalektik doğasına dikkat çekerek ezilenler için hak kavramının yeniden tanımlanmasına olanak sağlayan kökten bir itiraz Marksist hak kavrayışları aracılığıyla geliştirilmiştir.

1.2. Marksist Hak Yaklaşımları

Burjuva-liberal hak doktrininin, hakları doğal, sınıflar üstü ve tarih öncesi tanımlayan anlayışına karşı Marksist hak tartışmaları, hakların tarihselliğine ve sınıfsal doğasına vurgu yapmaktadır. Bunun anlamı, hakların belirli bir tarihsel diyalektik süreç sonunda oluştuğu ve sınıflar mücadelesi ile birlikte şekillendiğidir. Buna göre modern hak kavramını şekillendiren de, burjuvazinin feodaliteye karşı yürüttüğü egemenlik mücadelesi ile bunun sonucunda kurulan yeni toplumsal düzen olmuştur. Böylece Amerikan ve Fransız Devrimleri sürecinde hak kavramı, yeni iktidar sınıfı olan burjuvazinin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, devrimlerin ardındansa hakların kapsamı ile içeriği burjuvazinin egemenliğini tesis etmek ve sürdürmek üzere belirlenmiştir. Marks ve Engels'e göre her yeni egemen sınıf kendi çıkarlarını toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarı olarak göstermek zorundadır. Bu yüzden kendi düşüncelerine evrensel bir biçim verir ve onları tek rasyonel evrensel düşünceler toplamı olarak topluma sunar. Devrim yapan sınıf başından itibaren bir sınıf olarak değil, bütün toplumun temsilcisi olarak ortaya çıkar (1992). Soyut özgürlük, eşitlik, insan hakları sloganları da yeni egemen sınıf olarak burjuvazinin hegemonyasını kurmasında önemli bir araç olmuştur.

Buna karşı hakların burjuva içeriğini radikal ve sistemli bir şekilde eleştiren Marks ve Engels, burjuva "insan hakları, eşitlik, özgürlük" sloganının kapitalist üretim ilişkilerine dayanan sınıf temelini göstermişlerdir (Özdek, 2011:54). Marks ve Engels dönemin özgürlük düşüncesinin burjuva girişimciliğine bağlı doğasını eleştirirler. Soyut özgürlük sözlerinin arkasında sınıf çıkarlarının yattığını savunan Marks ve Engels, bu sınıf çıkarlarına bağlı olarak özgürlük düşüncesinin tarih boyunca evrim geçirdiğine işaret ederler. Buna göre özgürlük ve eşitlik tarih dışı kavramlar değildir. Engels'in belirttiği gibi burjuva özgürlük ve eşitlik anlayışı kapitalist üretim koşullarınca belirlenmiştir (Özdek, 2011:56). Bu konuda devrim bildirgelerinin burjuva içeriğini de deşifre eden Marks, bu bildirgelerde "başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilme yetkisi" olarak tanımlanan özgürlük hakkının sınıfsal temellerine vurgu yapar. Marks'a göre bu bildirgelerde bahsedilen insanın özgürlük hakkı insanın insanla birleşmesine değil, insanın insandan ayrılmasına dayanır. İnsanın özgürlük hakkının pratik uygulaması, insanın özel mülkiyet hakkıdır (1844).

İnsanın "özgürlük" hakkının burjuvazinin tekelinde sakatlanmış doğası, aynı şekilde "eşitlik" vaadinde de kendini gösterir. Bu noktada Marks, kapitalizm koşullarında eşitliğin soyut bir idealden öteye gidemeyeceğini, çünkü eşitliğin gerçek temellerinin burjuvazinin çıkarları içerisinde yok edildiğini vurgulamaktadır. Özdek'in aktardığı gibi Marks'a göre kapitalizmde eşitlik, mübadele ilişkileri içinde bir anlam taşımaktadır; her özne birer "mübadeleci" olarak eşitlenerek piyasaya dahil olmaktadır. Sahip olduğu emek gücü herhangi bir meta gibi alım-satım konusu haline gelen "özgür" emekçi, eğer yedek işçi ordusunun neferi olmaktan çıkma şansını elde

edebilirse, "sözleşme özgürlüğü"nü ücretli köle olmak için kullanabilecektir. Dolayısıyla, piyasadaki mübadeleciler olarak kapitalist ve ücretli emekçi, hukuksal özneler olarak alım-satım ilişkilerinde eşitlenmekte, değiştirdikleri metalar eşdeğer kabul edilmekte, ama bu değişim ilişiklerinin tarafları arasındaki eşitsiz güç ilişkileri değişmemektedir. Kısacası kapitalizmin piyasa özneleri arasında yarattığı eşitlik, salt biçimsel, görüntüye ait, ama işlevi itibariyle meta mübadelesi ilişkisinin hukuksal olarak kurulmasına, yani sermaye birikimine imkan veren bir eşitliktir (Özdek, 2011:57). Bu eşitlik üzerinde yükselen özgürlük düşüncesi de işçiler için emek gücünü satma, kapitalistler içinse sömürme ve kâr etme özgürlüğünden oluşan "piyasa özgürlüğü"nü tariflemektedir. Dolayısıyla burjuva toplumunun soyut özgürlük anlayışının sınıfsal karakteri de Marks'a göre, "sermayenin işçiyi ezme özgürlüğü" (1848:231) olarak tecelli etmektedir.

Böylece, burjuva toplumundaki özgürlüğün bireycilikten başka bir anlama gelmediğini, yasa önünde eşitliğin meta mübadelesi ilişkilerinden doğduğunu, burjuva insan haklarının temelinde ise özel mülkiyet hakkının yattığını (Özdek, 2011:54) vurgulayan Marks'a göre insan hakları denilen hakların hiçbiri, özel çıkarlarına hapsolmuş, topluluktan ayrılmış bencil bireyin ötesine gitmez. (Çünkü bu haklarla) insan dinden özgürleşmemiştir, din özgürlüğünü almıştır. Mülkiyetten özgürleşmemiştir, mülkiyet özgürlüğünü almıştır (1844). Dolayısıyla bu soyut ve sınıfsal içeriğiyle insan hakları insanı özgürleştirmemektedir.

Gerçekten de burjuvazinin eşitlik anlayışı biçimsel hak eşitliğinden, sermayenin birikiminin ve kitleleri daha geniş ve derinlemesine sömürme iştahının önünde engel olan ayrıcalıkların kaldırılmasını istemekten ibarettir. Fransız burjuva devrimi sürecinde burjuva eşitlik, asil ile asil olmayan arasındaki ayrımların, yani burjuvazinin gelişiminin önünde engel olan aristokrasinin egemenlik ve ayrıcalıklarının kaldırılmasını istemekten ibaret (H/Devrimciproletarya:2010) kalmıştır. Kurulan yeni toplumda ise eşitlik, işçi ile kapitalist arasındaki mübadelenin yasal varlıkları itibariyle 'eşit' ve 'özgür' kabul edilen iki meta sahibinin özel ekonomik ilişkisi olarak (Özuğurlu, 2011:142) görülmesinin temelini oluşturmuştur. Özgürlük anlayışı ise burjuvazi açısından üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma özgürlüğü iken, işçi için emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayıp kendini üretim araçları sahiplerine sömürtme özgürlüğünden ibaret olmuştur. Özel mülkiyetin meşruluğu ve kutsallığı, burjuva metinlerinin temelinde yer almaktadır. Diğer her türlü hak, özgürlük, demokrasi, adalet, hukuk vb de doğrudan ya da dolaylı olarak bununla tanımlıdır ve ancak sermaye ile bağlantılı olarak var olabilir (H/Devrimciproletarya, 2010). Çünkü burjuva ekonomi-politiğin ilkelerine uygun olarak emek insandan ayrılarak "şey" haline gelir. İnsanlar arası tüm ilişkilerin şeyleştiği bir dünyada tüm ilişkiler mübadele ilişkisi, tüm değerler mübadele değeri olarak görülmeye başlanır (Karatepe, 2011:217). Böyle bir toplumsal düzende ise hakları somut hale getirmenin, toplumsal anlamda gerçekleştirilebilir kılmanın olanağı kalmamaktadır. Bu nedenle "proleterler, burjuvazinin soyut eşit haklarına karşı, eşitliğin yalnızca görünüşte değil, ekonomik ve toplumsal alanda da gerçek olarak kurulmasını talep ederler" (Engels, 1995).

Görüldüğü gibi Marks ve Engels, insan haklarını burjuva sınıf karakteri bakımından eleştirmiş, burjuva insan haklarının temelinde özel mülkiyeti, bireyciliği ve bencilliği görmüştür (Özdek, 2011:55). Marksist hak kavrayışları, bu temelde şekillenen burjuva yurttaşlık kurumunu da eleştirir. Buna göre kapitalist toplumdaki gerçek eşitsizlik, yurttaşlık kimliği ile gizlenmekte, böylece tüm yurttaşların toplumsal alanda eşit ve özgür olarak yer aldığı illüzyonu sürekli yeniden yaratılmaktadır. Fakat bu biçimsel durum yine de sınıfsal çelişkilerin üzerini örtememektedir. Çünkü Blanke vd'nin belirttiği gibi, "yüzeydeki kategoriler her zaman sadece biçimsel eşitliği oluştururken, artı değerin üretimi içinde tespit edilen maddi eşitsizlik sürekli olarak görünürdeki bu eşitliği yalancı çıkarmakta" ve aynı şekilde 'yurttaş' kategorisinin içerdiği sınıfsız belirlenimlerle donanmış statü, aynı statünün sınıfsal deneyimleriyle sürekli çelişmektedir (Holloway'den akt. Karatepe, 2011:219).

Benzer şekilde Lenin de burjuva toplumundaki eşitlik, yurttaşlık ve özgürlük vaadlerinin sınıfsal doğasına vurgu yapar. Ona göre eşitlik ve özgürlük, sermaye sahiplerinin eşitlik ve özgürlüğüdür. Kapitalizm altındaki demokrasi, sermaye dışı kesimler için mutlak bir eşitsizlik ve bağımlılık anlamına gelir. Buna göre "kapitalistler, zenginler için semirme özgürlüğüne, işçiler için de açlıktan ölme özgürlüğüne her zaman 'özgürlük' adını vermişlerdir" (Lenin, 1992:122). Lenin'in bu yaklaşımıyla şekillenen ve Sovyet Devrimi'nin ardından 1918'de ilan edilen "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirisi" de burjuva hakların ikiyüzlü doğasına karşı halkın haklarının ekonomik, politik ve toplumsal anlamda gerçek temelini kurmayı amaçlayan yeni bir haklar anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışın

temelinde, Rus hukukçu Kistyakovsky'nin betimlediği halkın tüm haklarının 'en değerli insan varlığı genel hakkı'nda bütünleşmesi (Myullerson'dan akt. Özdek, 2011:82) amacı vardır. Benzer şekilde Lebowitz de halkın "tam insani gelişim hakkı"na vurgu yapmaktadır. Ona göre, kent yoksullarından geleneksel fabrika işçilerine kadar, üretim araçlarından kopartılmış tüm insanlar proletaryanın üyeleridirler ve insan olmanın sosyal mirasına erişememek anlamında ortak bir konuma sahiptirler. Bu anlamda halkın tam insani gelişim hakkı, ezilenler için tüm hakları da gerektiren ve tanımlayan bir kavramdır. Çünkü, "herkesin tam gelişme hakkına ve potansiyellerini geliştirme hakkına sahip olması, elbette yeterli sağlık imkanları, yeterli eğitim, yeterli gıda vs. demektir. Bu anlamda tüm işçi sınıfını birleştirebilecek ortak nokta bu taleptir." Ona göre, herkesin sahip olduğu tam insani gelişim hakkı, Komünist Manifesto'daki amaçtır (Lebowitz, 2011:112).

Bu anlamda Marksist hak yaklaşımları, liberal hak kuramlarının hakları tarih-dışı, soyut ve sınıfsız olarak tanımlayan iddialarının aksine, hakların tarihsel ve sınıfsal sürecine vurgu yapmaktadır. Mevcut haklar doktrininin burjuva-liberal içeriğini eleştiren Marksist yaklaşım, ezilenlerin hak mücadelelerini politik bir pratik olarak kavrar ve bu süreçte hakların burjuva içeriğinden koparılması ile ilgilenir. Dolayısıyla haklar mücadelesinin işçi sınıfının kurtuluşu sürecindeki rolüne odaklanır. Bu konuda Özdek'in aktardığı üzere Marks, 1848'de Fransız işçilerinin 'çalışma hakkı' talebini "proletaryanın devrimci isteklerinin özetlendiği ilk acemice formül" olarak yorumlamıştır. Özdek'e göre bu, Marks'ın proleter hak mücadelelerinin devrimci sonuçlar doğurabileceğini kabul ettiğinin bir ifadesidir. Aynı şekilde Komünist Manifesto'da da Marks ve Engels, proleterlerin sınıf

mücadelesinin, belirli sınıf çıkarlarının yasal olarak tanınmasını (10 saatlik işgünü yasasının kabul ettirilmesinde olduğu gibi) getirdiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda proleter hak mücadelelerinin Marks ve Engels tarafından desteklenmesinin nedeni, bu mücadelelerin sınıf mücadelesinin tezahüründen başka bir şey olmamasındandır (Özdek, 2011:60). Böylece insan hakları metinleri de aslında sınıflar arası mücadelelerle şekillenen ve toplumsal güç ilişkilerinin durumunu yansıtan politik metinler olarak okunmalıdır. Bu nedenle Marks ve Engels'den başlayarak Marksist düşüncenin haklarla ilişkisi, "burjuva hakların sınıf temelinin gösterilmesi, bunlara karşı proleterlerin somut hak taleplerinin (ve mücadelelerinin) devrimci programının" (Özdek, 2011:60) geliştirilmesi çerçevesinde olmuştur.

Özetle hakları, sınıflı toplumların doğaları itibariyle değerlendiren ve bu çerçevede geliştirilen bu genel anlayış, bahsedilen bütünlüğü de yalnız 'insan hakkı' olarak ifade etmemektedir. Liberal insan hakları anlayışının ötesinde konumlanan bu yaklaşım, kapitalist toplumsal sisteme karşı daha politik (ya da en az liberal kuramcılar kadar politik) bir haklar tarifi yapmaktadır. Bugün dünyanın pek çok bölgesinde, en genel haliyle 'halkın hakları' olarak tanımlanabilecek bu haklar bütünlüğü, yalnız 'insanlar' olarak değil, sermaye karşısında konumlanmış bir dezavantajlı taraf, hakları gasp edilen bir taraf olarak da halkın haklarını tarif ve talep etmektedir. Bu kapsamda "halkın hakları", özellikle son otuz yıldır dünya çapındaki toplumsal mücadelelerin ana hatlarından birini oluşturan ve hak nosyonu etrafındaki tarihsel mücadelenin de güncel simgesi olan hak mücadeleleri/hareketleri içerisinde

gündeme getirilmektedir[1]. Hak kavramı üzerindeki bu tarihsel mücadele iletişim hakkı tartışmalarında da belirleyici ve ayrıştırıcı bir unsur olarak varlığını hissettirmektedir. İletişimin bir hak talebi olarak gündeme getirilmesi ve bunun "iletişim hakkı" kavramında somutlaşması da, temelde hak nosyonuna ilişkin bu derin tartışmayla oldukça sıkı bir biçimde bağlantılıdır. Keza iletişim hakkı kavramsallaştırmasının ortaya çıkış koşullarını ve gelişmesini belirleyen tarihsel ve politik dinamikler de bu inanışı desteklemektedir.

[1] Hak hareketleri aynı zamanda yeni toplumsal hareketler içerisinde de önemli bir kanalı oluşturmaktadırlar. Bu kapsamda çağdaş hak mücadelelerine dair tartışma, ikinci bölümde yeni toplumsal hareketler bağlamında ele alınacaktır.

2. İLETİŞİM HAKKI TARTIŞMALARI

İletişim hakkına dair tarihsel ve kuramsal bir perspektiften söz etmek için öncelikle 1970'lerden günümüze uzanan değişim ve dönüşümlerin iletişim alanına yansımalarına değinmek gerekmektedir. Çünkü iletişim hakkı kavramı, bu dönüşümlerle ilgili olarak ortaya çıkan geniş bir temadır. Bu nedenle söz konusu kavramı anlaşılır kılmak için öncelikle 1970'lerde ortaya çıkan NWICO tartışmalarına değinilecek, ardından McBride raporu ve "haberleşme hakkı" tartışmaları ele alınacak, devamında 1980 sonrası dünya gündeminde başat hale gelen enformasyon toplumu paradigması incelenecek ve buna bağlı olarak 2000'lerde gerçekleştirilmeye başlanan WSIS süreçleri ele alınacaktır. Bu konuların her biri, hem iletişim alanında yaşanan genel dönüşümün ana eşiklerini temsil etmektedir, hem de iletişim hakkı tartışmalarının bağlamını oluşturmaktadır. Böylece, iletişim hakkı çerçevesinin niteliği ve anlamı daha rahat anlaşılabilecektir.

2.1. Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO) Tartışmaları

Enformasyon ve iletişimin 1960'lar sonrasında giderek artan önemine paralel olarak, dünyada da enformasyon ve iletişim düzeninin eşitsizliğine dair tartışmalar hız kazanmıştır. Bunun temelinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanan eski sömürge ülkelerinin, "Bağlantısızlar Hareketi" çatısıyla uluslararası alanda örgütlenmeleri ve bu hareketle dünyadaki ekonomik düzenin ve (bağlı olarak) enformasyon akışının eşitsizliğine dikkat çekerek buna dair bir dizi talep geliştirmeleri yatmaktadır. 1970'lerdeki uluslararası düzen, soğuk savaşın devam

ettiği ve üçüncü dünya ülkelerine dair tartışma ve taleplerin, ekonomik ve siyasal anlamda dünyanın ana gündemlerinin başında geldiği bir atmosferle tanımlanabilir.

Bu atmosferde Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO) düşüncesi Ansah'ın belirttiği gibi, siyasal olarak bağımsızlığına kavuşan üçüncü dünya ülkelerinin, dünya düzeninin hala eski sömürgeci ülkelerle onların müttefikleri tarafından kontrol edilmekte olduğunu anlamaya başlamalarından sonra doğmuştur. Ekonomik ve diğer alanlardaki kaynakların kullanımı ve kontrolündeki dengesizlikleri giderme ve çözümler arama gereksinimi, yeni bir Dünya Ekonomik Düzeni (NIEO) ve Uluslararası Enformasyon Düzeni'nin kurulmasına karar veren Bağımsızlar Hareketi'ne mensup ülkeler tarafından açıkça dile getirilmiştir (Ansah, 1991:202). Yeni bir iletişim düzeni kurma önerisi 1974'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda ortaya atılmış olan Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen (NIEO) kavramından hemen sonra (1976) dile getirilmiştir ve Yeni Dünya Ekonomik Düzeni talebi ile Enformasyon Düzeni çabaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü Uğur'un belirttiği üzere, azgelişmiş ülkeler dünya ekonomik sisteminin işleyişinin, azgelişmişleri gelişmiş ülkelere bağımlı kılan ilişkileri güçlendirici yönde olduğunu belirtmişler ve uluslar ötesi ekonomik güçlere karşı siyasal tavır konulmasını talep etmişlerdir. NWICO'yu bu arayışların bir uzantısı olarak düşünmek mümkündür (1991:241). Ansah'a göre de NWICO ve NEIO kavramları birbiriyle yakından ilintilidir. Çünkü üçüncü dünya ülkelerinin kendi iletişim sistemlerini geliştirebilmeleri için gereksinim duydukları teknik, maddi ve insan gücü gibi kaynakları elde edebilmeleri ancak uluslararası ekonomik ilişkilerde bir dengenin ve eşitliğin bulunması ve kurulmasıyla doğru orantılı olabilir (Ansah, 1991:202-203).

Ayrıca, enformasyon ve iletişim alanındaki dengesizliklerin başlıca kaynaklarından biri kuşkusuz mevcut ekonomik düzendir. Böylece, enformasyon ve iletişim alanı bu ekonomik düzene hakim olanlar tarafından belirlenmekte, tanzim edilmekte; karşılıklı olarak iletişim/enformasyon da bu yapıyı sürdürmek için her anlamda önemli bir stratejik araç olarak kullanılmaktadır.

NWICO kavramının kapsamı, anlamı ve içeriği de bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Uğur'a göre NWICO, birçok araştırmacının birbirini destekleyen çalışmaları sonucunda şekillenmiş bir anlayıştır. Uluslararası iletişimdeki eşitsizliklere ve dengesizliklere bir tepki olarak 1970'lerin başında ortaya atılmış ve daha çok Bağlantısız ülkeler ve -zamanın- doğu ülkeleri katında destek bulmuştur. 1980'lere gelindiğinde UNESCO tarafından da benimsenmiştir NWICO'nun başlıca özelliği, 1970'li yıllarda iletişim olgusunun önem kazanmasına paralel olarak, üçüncü dünya ülkelerinin tepkilerini somutlaştıran bir önermeler bütünü olmasıdır. Bu açıdan NWICO aslında ne hukuki yaptırımı olan bir anlaşmadır, ne de doğrudan UNESCO'nun resmi organlarının ortaya attığı bir yaklaşımdır (Uğur, 1991:240-241). Dünyadaki iletişim kaynaklarının paylaşımında kendi haklarını aramaya çalışan üçüncü dünya ülkelerinin gerçekleştirmeye çalıştığı ortak çabalar (Ansah, 1991:201), dünya ölçeğinde NWICO adıyla anılmış ve kavramsallaştırılmıştır.

Ansah'a göre, Güney –üçüncü dünya-ülkeleri ile Kuzey'deki –Batılı gelişmiş-ülkeler arasında haber akışı açısından büyük bir dengesizliğin söz konusu olması; üçüncü dünya ülkelerine ilişkin haberlerin çarpıtılması; uluslararası haber

ajanslarının haber alanındaki – haksız ve- ezici hakimiyeti; üçüncü dünya ülkelerinin birbirleri hakkındaki haberleri (değer sistemi, ideolojisi, önyargıları kısacası dünya görüşü kaçınılmaz olarak iletilen haberlere yansıyan) yabancı –Batılı ülkeler ve haber ajanslarına mensup- gazetecilerden almak zorunda bırakılmaları vs. tüm bu ve benzeri olaylar ve gerçekler bir tür medya emperyalizminin doğmasına nende olmakta, dolayısıyla üçüncü dünya ülkelerinin gelişmiş Batılı devletlere zaten var olan bağımlılıklarını daha fazla arttırmaktadır (Ansah, 1991:202). Böylece, bazı ulusların, diğer ulusların enformasyon kolonisi haline geliyor olması tüm dünyanın enformasyon çağında karşı karşıya kaldığı merkezi sorunlardan biri haline gelmiştir (McPhail, 1991:160). Gelişmekte olan ülkelere göre, tüm dünyada egemen olan iletişim sistemi, sömürgecilikte uygulanan ticari ilkeleri, modelleri ve zorunlulukları ön plana alan bir dönemin –hem yansıması hem de- doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur (1991:142). Dolayısıyla gelişmiş ülkeler, bu teknolojiyi ve ürünlerini tarihsel koşulların neden olduğu sömürgecilik deneyiminde tüm çıplaklığıyla görüldüğü gibi, kendi çıkarlarını korumak, dünyanın kaynaklarını keyiflerine göre kullanarak tüm diğer ulusları her alanda kendilerine bağımlı hale getirmek için (Ansah, 1991:204) kullanmaktadırlar.

Aynı şekilde Uğur da yeni bir kolonizasyonu gündeme getiren ve buna karşı NWICO'nun ortaya çıkmasına neden olan enformasyon ve iletişim ortamının durumuna vurgu yapmaktadır. Buna göre NWICO'nun hayata geçirilmesini talep eden üçüncü dünya ülkeleri;

- büyük haber ajanslarının dünyadaki haber akışını tümüyle ellerinde tuttuklarını;

- ajansların, bu üstünlüklerini dünyadaki olayları gelişmiş ülkelerin, özellikle de ABD'nin çıkarları doğrultusunda aktararak tarafgir bir biçimde kullandıklarını;

- televizyon ve sinema filmlerinin Batılı değerleri ve kültürel anlayışları azgelişmiş ülke uluslarına empoze edip, onlara Batılı yaşam üslubunu benimsettiğini;

- bunun sonucunda bu ulusların bir yandan kendi kültürel kimliklerini yitirirken beri yandan gelişmiş ülkelerin tüketim kalıplarını benimsediklerini;

- böylece gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri ürünlere karşı azgelişmiş ülkelerde talep yaratıldığını;

- ayrıca verilerin sınırlar ötesi serbest dolaşımı sayesinde ulusal faaliyetlere ilişkin bilgilerin merkez ülkelerde toplandığını;

- bunun ise zaten iletişim teknolojisi transferi aracılığıyla azgelişmiş ülkelerin bütün ekonomik yapılarının sinir sistemini ellerinde tutan gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülke mensuplarının kendilerinin dahi sahip olmadığı, ülkelerine ilişkin birinci elden verileri onlardan kaçırmaları sonucunu doğurduğunu ileri sürmektedirler.

Bu ülkeler, aktarılan görüşler doğrultusunda, uluslararası iletişimde ABD'nin ve gelişmiş ülkelerin lehine işleyen dengesizliklerin ve eşitsizliklerin giderilmesine yönelik önlemlerin bir an önce alınmasını talep etmektedirler. NWICO kavramı, bu tutumu özetleyen bir kavramdır (Uğur, 1991:241).

Bu eşitsiz durumun vurgulanması ve buna karşı bir dizi talebin gündeme getirilmesi, üçüncü dünya ülkeleri için oldukça hayati bir süreci ifade etmektedir. Çünkü iletişim teknolojisini, kaynaklarını, ürünlerini ve pazarını kontrol eden gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketlerine karşı üçüncü dünya ülkeleri, hem "modern kitle iletişim sistemleri için gerekli olan telekomünikasyon altyapısından" (McPhail, 1991:155), hem de "kendi tarihlerini, gereksinimlerini, ilgilerini, değerlerini ve kültürlerini yansıtmak amacıyla kendi iletişim sistemlerini kuracak, kurumsallaştıracak maddi kaynaklardan ve teknik elemanlardan yoksun durumdadırlar" (1991:184). Bu anlamda Hamelink'in de belirttiği gibi, tüm dünyadaki enformasyon akışı gerek yön gerek hacim gerekse de nitelik açısından eşit olmayan ve dengesiz bir görünüm arz etmektedir. Gerekli enformasyonu üretme, dağıtma ve elde etme kapasitesi açısından tüm dünya ülkeleri arasında ciddi bir eşitsizlik söz konusudur. Merkezdeki ülkeler, tüm dünya çapında üretilen enformasyonun denetlenmesi konusunda, çevredeki ülkelerle karşılaştırılamayacak boyutlarda söz sahibidir (Hamelink, 1991:267). Ayrıca teknoloji transferi yoluyla da bu durum pekişmektedir. Enformasyon teknolojisi, çevre ülkelerde yaşayan insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için değil, gerçekte uluslararası ekonomik şirketlerin yaygınlaşma süreçlerini hızlandırmak ve desteklemek için ithal edilmektedir (1991:271). Böylece "uluslararası iletişim sanayi, Batılıların siyasal ve ekonomik kontrolünü arttıran" (1991:193) en önemli mekanizmalardan biri olarak işlemektedir. Bu uçuruma ek olarak, sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında iletişim teknolojisi alanıyla (hardware), bu alanda üretilen kültür ürünlerinin (software) tüketimi açısından da bir uçurum söz konusudur. Dolayısıyla enformasyon ve iletişim alanında yeni bir dünya düzeni arayışı ve tartışmalarının kökeninde,

üçüncü dünya ülkelerinin adaletsiz bir yapı ve görünüm sergileyen dünya ekonomik sistemine teknolojik ve kültürel açıdan bağımlı olması yatmaktadır (Ansah, 1991:203).

Buna karşı Yeni Dünya Bilgi ve İletişim Düzeni projesi, Çavdar'a göre dünya basınının dört dev haber ajansına (AP, UPI, AFP, Reuters) bağımlılığını azaltma çabasından (2009:320) doğmuştur. Gerçekten de 1970 ve 80'lerde dört büyükler olarak anılan bu ajanslar, dünyadaki sözlü haber akışının çok büyük bir kısmını yönetmekteydiler Ayrıca, uluslararası enformasyon akışının son derece dengesiz bir yapısı vardır. Merkez ülkelerle çevre ülkeler arasındaki enformasyon akışı tek yönlü bir görünüm arz etmektedir (Hamelink, 1991:262). Buradan yola çıkan NWICO projesi, enformasyonun içeriğinde ve akışında daha eşit ve adaletli bir dengenin kurulmasını, ulusal iletişim politikalarının ulusal düzlemde gerçekleştirilebilme hakkının sağlanmasını ve son olarak da gelişmekte olan ülkelerin beklentilerini ve olaylarını daha doğru ve çarpıtmadan yansıtabilecek, uluslararası düzeyde iki yönlü enformasyon akışının gerçekleştirilmesini olanaklı kılmaya çalışan evrensel bir süreç (McPhail, 1991:142) olarak ortaya çıkmıştır. NWICO'nun amacı, "tüm dünyadaki insanların ve ulusların iletişim olanaklarından çok yönlü, çok boyutlu ve eşit bir şekilde yararlanmalarını sağlayacak uluslararası enformasyon ve iletişim sistemleri kurma sürecini başlatmak" olarak belirlenmiştir (Ansah, 1991:204). Bu kapsamda NWICO, gelişmekte olan ülkelerin kendi enformasyon, ekonomi, kültür ve siyaset sistemleri üzerinde çok daha etkin olabilmelerine imkan tanıyacak yeniden yapılanmış medya ve telekomünikasyon sisteminin önceliklerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır (McPhail, 1991:142). NWICO'nun hedeflerinden biri, dünyadaki

ülkeler arasında kültürel ilişkileri pekiştirmek, dengeli enformasyon akışını sağlamak amacıyla bir konsensus oluşmasını teşvik etmek; dengesiz ve tek yönlü enformasyon akışının sonuçta 'kültür emperyalizmi' ya da başka bir deyişle 'kültürel tekdüzeleşme' olarak adlandırılan oluşumlara neden olmasını önlemeye çalışmaktır (Ansah, 1991:205). Bu anlamda McPhail, NWICO projesinin, uluslararası iletişim sisteminin anlaşılması ve geleceğinin saptanması açısından oldukça önemli bir girişim olduğunu vurgulamakta ve NWICO'yu, dünya iletişim sisteminin en önemli gelişmelerinden birisi (1991:144) olarak nitelendirmektedir. Ona göre NWICO'nun içerdiği enformasyon faaliyetleri oldukça geniş bir alanı tanımlamakta; telefon, telgraf hizmetleri, elektronik veri, uydu yayıncılığı, film, radyo, televizyon ve reklamcılık gibi kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen tüm etkinlikleri kapsamaktadır (McPhail, 1991:141).

NWICO tartışmalarının giderek olgunlaşması ve uluslararası alanda kabul görmeye başlamasıyla birlikte, 1978 yılında, 77'ler Grubu adıyla anılan bağımsız ülkeler, Yeni İletişim Düzeni'ni BM'nin Genel Kurul gündemine getirmişler ve yeni bir düzen kurulması için çaba gösterilmesi yolundaki karar tasarısı yüksek bir kabul oyuyla BM'nin desteklediği bir ilke haline gelmiştir (Uğur, 1991:242). Bu kapsamda yine 1978'de UNESCO tarafından alınan bir kararla "tüm dünya ölçeğinde dengeli ve eşit enformasyon akışının sağlanması" önerisine (başta ABD olmak üzere) Batılı ülkeler, serbest pazar mekanizmalarının alt üst olacağı; sadece açık ve serbest enformasyon akışının gerçek basın özgürlüğünün hedefleriyle çelişmeyeceği ve tutarlılık arz edeceği gibi gerekçelerle karşı çıkmışlardır (McPhail, 1991:143). Buna rağmen BM ve UNESCO'nun kararlarıyla NWICO kavramının içeriğinin

belirginleşmesi yolunda önemli bir adım atılmış ve UNESCO bünyesinde yeni bir iletişim düzeni için pratik öneriler formüle edecek bir rapor hazırlanmaya başlanmıştır. Bu rapor, oluşturulan komisyonun başkanının adıyla, MacBride Raporu olarak anılmaktadır. NWICO'ya ilişkin en önemli dönemeç noktalarından biri olan MacBride Raporu'nda yeni bir uluslararası iletişim düzenine gerek olduğu vurgulanmıştır. Bu rapor, gelişmiş ülkelerin iletişim çevrelerinde olumsuz yankılar uyandırırken, azgelişmiş ülkelerden tam bir destek bulmuştur (Uğur, 1991:241). İletişim hakkı üzerindeki tartışmalarda bu raporda geçen haberleşme hakkı (right to communicate) kavramı önemli bir eşik teşkil etmektedir.

NWICO üzerindeki tartışma ve mücadeleler 1980'lerin ortalarına kadar sürmüştür. Üçüncü dünya ülkelerinin (ve bunların çoğunluğu oluşturduğu UNESCO'nun) yeni bir iletişim düzeninin oluşturulması talebine karşı gelişmiş ülkeler mevcut düzeni korumak ısrarından vazgeçmemiştir. Uğur'un aktardığına göre, UNESCO bünyesinde yer alan ülkelerin büyük çoğunluğunun NWICO konusundaki ısrarlı tavrı sonucunda ABD, Ocak 1984'te UNESCO'dan çekilme kararı almış (Uğur, 1991:243), NWICO Projesi'nin BM'de 143'e karşı 1 oyla onaylanmasına karşın, UNESCO'yu 'basın özgürlüğünü azaltmak' ve 'kötü yönetim' gibi gerekçelerle suçlamıştır (Çavdar, 2009:320). Bu tarihten sonra NWICO üzerine çalışmalar devam etse de proje, 1987'ye kadar çok az bir etkinlikle UNESCO içerisinde kalmayı başarmış ve UNESCO, NWICO'yu 1989 yılında bitirmiştir. Bunda, bir yandan Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan süreç ve soğuk savaşın bitmeye yüz tutması ile bağlantısızlar hareketinin etkisini yitirmesinin payı olduğu söylenebilir. Diğer yandan, iletişim alanında deregülasyonlar ve yoğunlaşmalarla

kendini göstermeye başlayan neoliberal politikaların etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. MacBride Raporu ve "Haberleşme Hakkı/İletişim Kurma Hakkı"

Yeni uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni ile ilgili tartışmalardan sonra gündeme gelen kavram "iletişim kurma hakkı"(right to communicate)dır[2]. Tüm insanların hiçbir engellemeyle karşı karşıya kalmadan iletişim kurma hakkının temeli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. maddesine atıfla kurulmaktadır. Bu madde, düşünce ve ifade özgürlüğünün yanı sıra kitle iletişim araçları aracılığıyla iletilen enformasyonun aranmasını, alınmasını ve açığa vurularak dağıtılmasını da garanti etmektedir (Ansah, 1991:220).

İletişim hakkı (communication rights) kavramı da esasen bu "haberleşme hakkı" (right to communicate) tartışmalarından geçerek olgunlaşmıştır. 1960 sonrasında üçüncü dünya ülkelerinin etkin çabalarıyla gündeme gelen dünya iletişim ortamının eşitsizliği durumu, haberleşme hakkı kavramının uluslararası düzeyde tartışılması ve tanınmasına olanak sağlamıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde özellikle üçüncü dünya ülkelerinin ısrarlarıyla iletişim alanı tartışılmaya başlanmış ve bunun sonucunda UNESCO bünyesinde hazırlanan MacBride Raporu 1980 yılında yayınlanmıştır. Bu rapor, dönemin iletişim ortamını tanımlayarak iletişim ve enformasyonun gerek uluslararası alanda gerekse de toplumsal yaşamda edindiği

[2] Right to communicate kavramı, Türkçe'de "iletişim kurma hakkı" ya da "haberleşme hakkı" olarak kullanılmaktadır. Alıntı yapılan kaynakta hangi kullanım tercih edilmişse, bu metinde de o tercih aynen kullanılmıştır. O nedenle kavramın her iki kullanılışı da metinde mevcuttur.

(edinmeye başladığı) merkezi konumu tartışmış, iletişim sorunları üzerine eğilmiş ve bu çerçevede kimi tespit ve öneriler geliştirmiştir.

İletişimin demokratikleştirilmesi konusuna da yer verilen rapor, bunun sağlanması için "yeni bir insan hakkı" olarak "haberleşme hakkı"na (right to communicate) atıfta bulunmuştur. Raporda haberleşme hakkı düşüncesinin yaratıcılarından biri olan Jean d'Arcy'nin bu konudaki kavramsallaştırması temel alınmıştır. Jean d'Arcy'e göre; haberleşme hakkının tanınması, ancak bir dizi aşamadan geçilerek mümkün olmuştur. Buna göre agoralar ve forumlar çağında yani iletişimin doğrudan ve kişilerarası olduğu çağda "düşünce özgürlüğü" ilk kez ortaya çıkmıştır. İlk kitle iletişim aracı olan matbaanın gelişi ve yayılmasının doğal sonucu olarak "söz söyleme özgürlüğü" gündeme gelmiştir. 19. yüzyılda kitle basınının doğması "basın özgürlüğü" kavramını yaratmıştır. Bunun ardından, diğer kitle iletişim araçlarının (film, radyo, televizyon) boy göstermesi ve savaş döneminde kötü propagandanın tüm biçimlerine başvurulmasının sonucu olarak da "sınırsız olarak ve her türlü iletişim aracıyla enformasyon alma-verme ve yayma" gibi bir hakka gereksinim olduğu ortaya çıkmıştır. Tüm bu aşamaların ardından günümüzde haberleşme hakkından (ve bu hakkın tanınmasından) söz etmek mümkün olmaktadır. Bu kavram, özgür iletişim akışı çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu kapsamda oldukça geniş bir içeriğe sahip olmaktadır (MacBride Raporu, 1980:172). Bu kavramın hedefinin, daha eşit düzeyde enformasyon alışverişinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla bireyler ve farklı toplumsal gruplar için kimi olanakların yaratılmasını sağlamaya çalışmak olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, iletişim kurma hakkı sadece pek çok değişik kaynaktan yığınla enformasyonun elde

edilmesini öngörmekle kalmamakta, aynı zamanda iletişim sürecine katılan değişik insanlar ve gruplar arasında dengeli, iki-yönlü enformasyon akışını sağlayacak olanakların var kılınmasını gerektirmektedir. Böylece herkesin iletişim kurabilme hakkını öngörmek, iletişim sürecinin demokratikleştirilmesini sağlamaya çalışmaktır (Ansah, 1991:221). Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, iletişimin demokratikleştirilmesi için sadece "iki yönlü akış"ın ya da "enformasyonun dengeli dağılımı"nın yeterli bir kriter olamayacağıdır. Bununla birlikte gereken, söz konusu enformasyonun nasıl, ne için ve kim tarafından üretildiğinin sorgulanmasıdır. Çünkü enformasyonun akışı, büyük bir sürecin son halkasıdır. İletişimi demokratikleştirme çabası, bu süreçteki tüm aşamaları demokratikleştirmekten geçmelidir. Ancak bu yolla, toplumun büyük kesimlerini (iletişim sürecinde dezavantajlı olanları) yalnızca enformasyonu alan, ona maruz kalan pasif kullanıcılar konumundan çıkarmak mümkün olabilir. Maletzke de iletişimi demokratikleştirmek için üç yolun bulunduğunu söylemektedir. Bunlar, (a) karşılıklı etkileşim, (b) ortak üretim ve (c) kitle iletişiminin içeriğinin çoğunluk tarafından, ortak çıkarları yansıtacak bir biçimde belirlenmesidir (akt. Ansah, 1991:225). Fakat buradaki sorun da, demokratikleşme tartışılırken bu tartışmanın taraflarının muğlak kalmasıdır. Buna göre "ortak çıkar" ya da "çoğunluk" gibi kavramların belirsizliğinin yanı sıra, bu 'çoğunluğun ortak çıkarlarının' da neye göre ve nasıl belirlenebileceği soruları yanıtsız bırakılmaktadır. Dolayısıyla, "iletişimi demokratikleştirme ihtiyacının kim içim geçerli olduğu" ve bunun "kimlerin yararına talep edileceği" gibi sorulara cevap verilmeden, iletişimin demokratikleştirilmesi çabası da soyut bir idealden öteye gidemeyecektir.

MacBride Raporu'nda belirtildiğine göre haberleşme hakkı temel bir insan hakkıdır. Bu hakkın içeriği (a) toplanma hakkı, tartışma hakkı, katılma hakkı, (b) soruşturma hakkı, bilgilendirilme-bilgilendirme hakkı ve diğer enformasyon hakları, (c) kültür edinme hakkı, seçme hakkı, özel yaşamın korunması hakkı ve insanın gelişmesi ile ilgili diğer hakları kapsamaktadır (MacBride, 1980:172). Bu anlamda haberleşme hakkı ister istemez diğer insan haklarının da varlığını gerektiren bir çerçeveye sahiptir. Fakat MacBride Raporu'nun tanımladığı bu hak, dönemin maddi koşullarına ve uluslararası duruma bağlı olarak, yalnızca iletişimdeki "akış" problemlerine odaklanmış ve iletişimi bireysel, ulusal ve uluslararası akış ve buna bağlı olarak "diyalog" çerçevesiyle sınırlandırmıştır. Rapora göre, iletişim artık bir insan hakları konusudur ve artık yalnızca haberleşmenin ötesine geçip ileti alma ya da bilgilendirme hakkı çerçevesinde yorumlanmaktadır. İletişim bu nedenle, tarafların içinde –bireysel ve kolektif- demokratik ve dengeli bir diyalogu sürdürdükleri çift yönlü bir süreç olarak görülmektedir. İletişimde çift yönlü akış, özgür değişim, ulaşma ve katılma yolundaki istemler, özgürlük kavramına nitelik olarak yeni bir boyut katmaktadır. Bu nedenle haberleşme hakkı, demokrasi ve özgürlüğe doğru ilerlemenin mantıksal bir uzantısıdır (MacBride, 1980:172). Buna göre iletişimin demokratikleştirilmesinin anlamı, var olan iletişim araçlarına halkın genel olarak daha geniş biçimde girmesidir. Uluslar, siyasal güçler, kültürel topluluklar, ekonomik varlıklar ve sosyal gruplar için daha eşit, yani ayrım yapmaksızın, güçsüzler üzerinde bir üstünlük sağlamaksızın enformasyon alışverişinde bulunma olanaklarının genişlemesidir (1980:173). Ancak enformasyon üretimi, akışı ve tüketimi herkesten bağımsız, tarafsız bir alanda gerçekleşmemekte, zaten en başından beri yanlı ve hiyerarşik bir kuruluşa sahip olmaktadır. Dolayısıyla

bu şartların 'temenni' düzeyinde kalma ihtimali kuvvetlidir. Çünkü Ansah'ın da vurguladığı gibi, sadece "iletişimin serbest ve düzenli bir şekilde akışını sağlayarak toplumun tüm kesimlerinin demokratik bir diyaloga katılımı nasıl gerçekleştirilebilir"? (Ansah, 1991:225). Enformasyonun akışının, önerilen bu şekliyle, biçimsel bir düzenleme olarak kalma olasılığı yüksektir.

MacBride raporu, ortaya çıktığı dönemin iletişim rejimine göre öncü ve iyi niyetli bir çaba olarak okunabilir. Fakat hem uygulama aşamasında hem de perspektif olarak maalesef yeterli ol(a)mamıştır. Bu noktada Schiller'in vurgusu önemlidir. Ona göre artık yalnızca iletilen mesaj değil, mesajın, düzen içinde egemen güçler tarafından nasıl üretildiği de önem kazanmaktadır (Schiller, 1991:392). Çünkü artık, iletişimin mesajlardan ve mesajların iletilmesini sağlayan bir takım araçlardan ibaret olmadığı anlaşılmalıdır. İletişim, toplumsal gerçekliği tanımlamaktadır. Böylelikle iletişim sistemi, işin/işgücünün örgütlenme biçimini, teknolojinin karakterini, eğitim sistemini, 'boş zaman'ın kullanım biçimini ve toplumsal yaşamın düzenlenmesini etkilemektedir (Schiller'den akt. McPhail, 1991:185). Böylesi bir kapsam kazanan iletişimin, hala yalnızca enformasyon akışı çerçevesinde değerlendirilmesi, iletişim sorunlarının da dar bir perspektifle ele alınmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla özellikle 1980 sonrası yaşanan neoliberal toplumsal dönüşüm, iletişimin değişen yapısını anlamak ve buna karşı bir hat örebilmek için (genellikle UNESCO ve devletler nezdinde benimsenen) "right to communicate" çerçevesinin yetersizliğini gözler önüne sermiştir. MacBride Raporu ve gündeme getirdiği öneriler, NWICO sürecine paralel olarak (ve aynı nedenlerle) 1980'lerin sonlarına doğru giderek etkisini yitirmiş ve dünya tartışma gündeminden çıkmıştır.

Bu süreçte, özellikle toplumsal muhalif hareketlerden yükselen yeni bir çerçeve olarak "iletişim hakkı" (communication rights) kavramının kullanımı ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.3. Enformasyon Toplumu

İletişim hakkı kavramı ve etrafında dönen tartışmaları anlamak için öncelikle 1970'lerden itibaren çağa damgasını vuran "enformasyon toplumu" söyleminden bahsetmek gerekmektedir. Buna göre küreselleşen kapitalizmde enformasyonun niceliğinin ve hızının artmasına yol açan araçlarla birlikte, iletişimin altyapısını, içeriğini ve bilme süreçlerini kökten değiştiren yeni bir paradigmadan söz etmek mümkündür. Ana akım iletişim kuramcıları bu yeni durumu "enformasyon toplumu" kavramıyla kutsamaktadırlar. Enformasyon toplumu kavramının öncü kullanımının 1960'ların sonunda Japonya'da gerçekleştiği kabul edilmektedir (Geray, 2003:120). Ayrıca Başaran'ın belirttiğine göre, 1960'lar ve 70'lerde Machlup ve Porat'ın "enformasyon ekonomisi" kavramı, McLuhan'ın "küresel köy" kavramı, Masuda'nın "küresel enformasyon toplumu" ve Bell'in "endüstri sonrası yeni toplumsal düzen" kavramları, 1980'lerde enformasyon toplumu tartışmalarının zeminini oluşturmuştur (Başaran, 2000:35).

Sanayi sonrası toplum tezlerine yaslanan enformasyon toplumu yaklaşımına göre; dünyada yaşanan değişimin ana unsuru, iletişim teknolojilerinde yaşanan ve buna bağlı olarak diğer toplumsal ilişkileri de etkileyen bir 'teknolojik' sıçramadır. Gelişen iletişim teknolojileri ve yeni araçlara paralel olarak toplumsal sistemde

‘enformasyon’a merkezi bir rol verilmekte; tüm toplumsal alanlar üzerinde enformasyon ve enformasyon araçlarının ‘belirleyici’ bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Enformasyon toplumu düşüncesinde, emek gücünün başlıca üretici güç olma özelliğini enformasyona kaptırdığı önermesi (Başaran, 2000:35) temeldir. Buna göre; sanayi devrimi çağı kapanmış, bilginin ve bilgi teknolojilerinin, toplumsal üretim ilişkilerinde merkezi rol oynadığı yeni bir toplumsal dönem başlamıştır. Alvin Toffler bu dönemi, tarım ve sanayi döneminden sonra, insanlık tarihini etkileyen “üçüncü büyük dalga” olarak görmektedir. Toffler, birinci dalga toplumunda yüzyüze iletişimin, ikinci dalga toplumunda kitle iletişiminin, üçüncü dalga toplumunda (enformasyon toplumu) ise küresel düzeyde bilişim teknolojilerinin belirleyici olduğunu savunmaktadır (Toffler, 2008). Buradan yola çıkarak enformasyon toplumu; “sosyo-ekonomik faaliyetlerin giderek etkileşimli sayısal iletişim ağlarının kullanımıyla gerçekleştirilmesi ve bu amaçla kullanılmak üzere her türlü teknolojinin üretilmesi” (TÜBİTAK, 2002) olarak tanımlanabilmektedir.

Hamelink’e göre ise “enformasyon toplumu/enformasyon devrimi” söylemi yalnızca bir mittir. Bu mite göre, sanayi ürünlerinin üretim ve dağıtımında kullanılan enformasyon teknikleri bugün, makinaya dayalı üretim tekniklerinin yerine geçmektedir. Tüm bu değişiklikler görünüşte hizmet ekonomisi olarak nitelendirilebilecek bütünüyle yeni bir ekonomik anlayışa geçişi haber vermektedir. Bilgi üretimi süreci sanayinin yok olması anlamına gelmektedir (Hamelink, 1991:14). Bu mitin en önemli yanı, bizim insanlık tarihinin tümüyle farklı bir evresine girmekte olduğumuzu ileri sürmesidir. Enformasyon toplumu, bir “toplum sonrası”dır: Bu, bir önceki tarihsel evredeki değerlerin, toplumsal düzenlemelerin ve

üretim biçimlerinin kırılması –köklü bir değişime uğraması- anlamına gelmektedir. (Hamelink, 1991:12). Enformasyon toplumu düşüncesi içinde yer alanlar, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeleri ve yaygınlaşmayı, endüstri toplumunun taşıdığı tüm eksikliklerin giderileceği yeni bir toplumsal yapının kurucu unsurları olarak tanımlamaktadırlar (Başaran, 2000:36). Gerçekten de "üretimin bilgiye dayalı hale gelmesinin yepyeni bir dünya yarattığı" iddiası sorgulanmaksızın kabul edilmektedir. Fakat bunun nasıl gerçekleştiği, toplumun temellerinin değişmesi adına enformasyon devriminin ne gibi etkileri olduğu yönündeki sorular ya doğrudan görmezden gelinmekte ya da yüzeysel ve biçimsel dayanaklar ileri sürülerek sorun göstergeler düzeyine indirgenmektedir. Oysa bilgi ve enformasyonun toplumsal yaşamda artan rolü ve üretim sürecinde edindiği önemli konumu, bilgiye dayalı yepyeni bir toplumu nitelendirmek için yeterli değildir. Sonuçta, söz konusu enformasyonun üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerinin (ve saiklerinin) örgütlenmesi ile bu enformasyonun temel oluşturduğu üretim süreçlerinin örgütlenmesi meselesi hala aynı tarihsel çözümleme çerçevesi içerisinde kalmakta, toplumsal formasyonun tarihsel temellerinde 'niteliksel' bir değişim yaşanmamaktadır. Fakat hakim paradigma, enformasyon toplumu mitini bu tarihsel çerçevenin dışında konumlandırmakta ve böylece söz konusu süreci yaratan tarihsel, toplumsal koşulları görünmez kılmaktadır. Tam da bu nedenle "tarihsel kayıtların 'devrim' etiketini yapıştırıverdiği olayların kimlerin çıkarlarına hizmet ettiğini sormak" (Hamelink, 1991:19) gerekmektedir.

Bu anlamda, 1970'lerle birlikte kapitalizmin girdiği yeni evrede iletişim ve iletişim teknolojileri kaçınılmaz bir merkezilik edinmiştir. Yeni dönemin sermaye

birikimine bağlı olarak biçimlenen iletişim yapısı, hem sunduğu imkanlarla sermaye açısından bu yeni birikim dönemini mümkün kılmış, hem de bu dönemle birlikte giderek daha da gelişip genişlemiştir. Sermaye birikim tarzı ile iletişim ve iletişim teknolojileri arasında birbirlerini içeren bu bağımlı-karşılıklı ilişki; iletişimin günümüz toplumlarında edindiği merkezi konumu açıklamasının yanında, araçları-biçimleri-içerikleri-yapısı-teknolojisi ile bir bütün olarak iletişim olgusunun ve toplumsal olarak iletişimle kurulan ilişkinin neden sermayenin birincil ilgi alanına girdiğini de açıklamaktadır: 1970'li yıllardan itibaren dünyada gündeme gelen "enformasyon toplumu" süreci ile yeni enformasyon ve iletişim araçları, küreselleşen kapitalizmin en önemli dayanak noktalarından birini oluşturmuştur. Artan rekabete dayalı, giderek "esnekleşen" bir ekonomik düzende mal ve hizmetlerin tüketicilere pazarlanmasında, onların isteklerine göre yeniden üretilmesinde, rakiplerle fark yaratabilmede en önemli araç haline gelen enformasyon kavramı ve yeni enformasyon-iletişim teknolojileri, küresel kapitalizmde merkezi bir rol oynamaktadır (Şener, 2006:4). Dolayısıyla giderek daha çok spekülatif bilgi ve uygulamalara dayalı finansal alanların varlığını sağlamada ve çok uluslu şirketlerin egemenliğindeki bir küresel pazarda bilgi akışını gerçekleştirmekte en önemli araç haline gelen enformasyon ve iletişim teknolojileri kapitalizm için vazgeçilmez hale geldikçe, bunun toplumsal gelişimin temel dinamiği olarak sunulması, tüm toplumsal ilişkiler ağının bu merkezden hareketle tanımlanması ve bu yönde yeni bir paradigmanın (enformasyon toplumu) inşa edilmeye çalışılması da şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü bu süreçte uluslararası enformasyon akışı, uluslararası sermaye akışıyla iç içe geçmiş; böylece enformasyon ve iletişim süreçleri sermaye politikalarının ve hareketliliğinin gerek iktisadi gerekse de toplumsal ve ideolojik

boyutuyla yapısal bir bileşeni haline gelmiştir. Bu nedenle Ramirez'in de vurguladığı gibi enformasyon ve iletişim alanı gelişmiş Batılı ülkelerin ya da gelişmekte olan ülkelerdeki varlıklı kesimlerin tekelindedir. Çokuluslu dev ticari şirketler ve bunların siyasal 'ortakları' tüm kitle iletişim biçimlerini ellerinde bulundurmaktadırlar (Ramirez, 1991:376). Aynı şekilde McPhail da bu duruma dikkat çekmektedir. Ona göre tüm dünyadaki iletişim sanayi Batılı (genellikle Amerikalı) dev uluslararası kitle iletişim ve telekomünikasyon şirketlerinin ellerinde bulunmakta ve bu şirketler tarafından kontrol edilmektedir. Tüm bunlar, esrarengiz ve görünmeyen Batılı siyasal, ideolojik ve ekonomik seçkin sınıfların denetimindedir (McPhail, 1991:184). Bu durumun siyasal sonuçlarını vurgulayan Schiller de, yeni enformasyon teknolojisinin yarattığı olanakların ve bunların anında mesaj akışını sağlamasının, çok uluslu sermayenin, ulusal politikaları ve ekonomik uygulamaları düzenleyen bir güç olmasına yol açtığını (Schiller, 1991:292) söylemektedir. Dolayısıyla "enformasyon devrimi"nin sınırları coğrafi olmaktan çok toplumsal olmaktadır (Ansah, 1991:208). Bu toplumsal sınır yalnızca erişim anlamında değil, katılım ve üretim alanlarında da kendini gösteren bir uçurumdur.

Bunun yanında enformasyon devrimi efsanesi, beraberinde pek çok alanda kendi tanımlamalarını ve önceliklerini de oluşturmuştur. Buna göre; enformasyonun niteliği yerine miktarı, içeriği yerine ise pazarlaması önem kazanmış, teknolojik ilerleme kutsanmıştır. Bu anlamda enformasyon devrimi mitinin son derece önemli ahlaki –ve ideolojik- bir sonucu da bulunmaktadır. Buna göre, tekn(oloj)ik ilerlemelerin insanoğlunun yaşamını niteliksel olarak düzeltebileceği algısı başat hale gelmektedir. Böylece niceliksel gelişmelerin niteliksel gelişime sıçrayıvermesi,

maddi yayılma ve büyüme adına sınırsız tekn(oloj)ik gelişmeleri onaylamak için kullanılmaktadır (Hamelink, 1991:19). Tüm bunların ışığında Hamelink, enformasyon toplumu mitinin, birbirini tamamlayan ekonomik, siyasal ve kültürel üç boyutunu tanımlamaktadır. Sürecin ekonomik boyutu, bugünkü toplumlarda kullanılan (ve sürekli, planlı olarak gelişen) enformasyon tekniklerinin, kapitalist üretim biçimini hakim kılarak sonsuzlaştırma çabasının kusursuz araçları olmasıyla ilgilidir (1991:20). Siyasal boyutu ise daha karmaşık süreç ve sonuçlara neden olabilmektedir. Buna göre enformasyon teknolojisinin gelişimi, merkezileşmemiş faaliyetlerde merkezileşmeye dayalı denetim sistemini önceki uygulamalarla karşılaştırılmayacak denli kolaylaştırmaktadır. Böylece, çarpık politik etkinliklere yol açabilecek bir alan yaratılmış olmaktadır (1991:21). Ayrıca, enformasyon teknolojisiyle demokratikleşme süreci arasındaki bağlantı, kendiliğinden ve sorgusuzca gerçekleşen bir süreç olarak algılanmakta, böylece enformasyon teknolojisinin var olduğu alanlar 'olağan bir şekilde' politika dışı yerler olarak kavranmaktadır. Kültürel boyutta ise; enformasyon teknolojisindeki gelişmeler, özerk, özgün ve farklı kültürel oluşumlara olanak tanımamakta, aksine dünya çapında egemen, başat ve tek bir kültürün oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Enformasyon teknikleri, kültür hizmetlerinin niteliğini tanımlayan ve üreten tekelleşmiş bir kültür ve eğlence pazarının doğmasını sağlamaktadır. Bu olgu, insanların özgün kültürel çevreleriyle bağlantılarını sağlayan ve kültürel gelişmelerin özünü teşkil eden mekanizmaların hızla yok olmasına yol açmaktadır (1991:21).

Tüm bu özellikleriyle "enformasyon toplumu efsanesi", gerçekte yepyeni bir dünya sunmak yerine, 'eski' dünyanın tüm egemenlik ilişkilerini ve eşitsiz

uygulamalarını pekiştiren, kolaylaştıran ve güncelleştiren bir süreç yaratmaktadır. Dolayısıyla "enformasyon toplumunu, geçmişten tümüyle farklı, köklü bir dönüşümün yaşandığı bir toplum olarak değil, önceki tarihsel evrelerin mantıksal olarak devamı olan bir toplum olarak düşünmek" (Hamelink, 1991:14) çok daha isabetli görünmektedir. Enformasyon toplumu düşüncesi, hem refah devletinden küreselleşmeye uzanan toplumsal dönüşümde hem de bu kapsamda iletişim alanında yaşanan kamu hizmetinden pazar temelli yaklaşımlara geçişte önemli bir köprü görevi görmektedir.

2.4. 2000'lerde Küresel İletişim Düzeni: WSIS

WSIS (World Summit of Information Society) olarak adlandırılan süreç, 2000'li yıllarda Birleşmiş Milletler, ITU (International Telecommunication Union), Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi kuruluşların öncülüğünde başlatılan ve dünya çapında devletlerin ve iletişim alanındaki küresel şirketlerin katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantılar dizisidir. İlki 2003 yılında Cenevre'de gerçekleştirilen WSIS toplantılarının ikincisi 2005'te Tunus'ta yapılmıştır. Ancak WSIS adı giderek yalnızca bu toplantıları değil, dünyada tesis edilmeye başlanan yeni küresel ve sermaye odaklı iletişim yapısını anlatan bir kavram haline dönüşmektedir. Çünkü bu toplantıların katılımcıları devletler, uluslararası kurumlar ve çokuluslu şirketlerden oluşmakta ve toplantılarda yeni dünya iletişim düzeninin altyapısı ve gelecek öngörüleri oluşturulmaktadır.

2000'lerde ortaya çıkmakla birlikte, WSIS'in oluşumunu hazırlayan belli bir tarihsel süreçten bahsetmek mümkündür. 1980'li yıllarda esasen iletişim ve ulaşım teknolojilerine dayanarak gelişen pazarların gittikçe birbirine bağlı hale gelmesiyle birlikte görünür olmaya başlayan küreselleşme, dünyadaki politik dengeleri de derinden etkilemiştir. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte soğuk savaşın sona ermesi, 1990'larda neoliberal hegemonyanın tüm dünyada hızla egemen hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, piyasaların ve her türlü sermaye hareketliliğinin temel taşı olan iletişim ve enformasyon teknolojileri alanında da büyük değişiklikler ve yeniden yapılandırmalar yaratmıştır. 1990'larla birlikte tüm dünyadaki uygulamalar dünyanın ekonomik, politik ve ideolojik olarak değişen atmosferine paralel olarak serbestleştirme, özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarına doğru evrilmiştir. Bu süreç iletişimin temel bir kamusal hizmet ve hak olduğu inancını büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. Bu paradigma değişiminin en önemli göstergesi, İkinci Dünya Savaşı sonundan 1980'lerin başlarına kadar devam eden refah devleti koşullarında iletişimin ulusal düzeyde kamusal bir hak sınıfında yer alması, böylece iletişimin ve iletişim ağlarının kamusal tekeller eliyle sağlanan kamusal hizmetler olarak kabul edilmesidir. Buna bağlı olarak uluslararası düzeyde ise iletişim, içeriğe dair tartışmaların ağırlıkta olduğu ve böylece UNESCO bünyesinde ele alınan sosyal-politik bir etkinlik olarak kabul edilmektedir. NWICO tartışmaları da böyle bir dönemin yansımasıdır. Ancak 1980'lerin sonunda iletişim alanında hissedilmeye başlanan neoliberal politikalar, Friedman'a göre pazarın rolünü maksimuma çıkaran ve kar getiren, pazar dışı kurumların rollerini küçülten deregülasyon ve özelleştirmelerle birçok ülkede tam anlamıyla ya da kısmı olarak uygulanmaya başlanmıştır (Taşdemir ve Başaran Özdemir, 2009:1). 1980'lerle birlikte değişen

toplumsal düzen 1990'larda iletişim alanında karşılığını bulmuştur. Özellikle GATT Anlaşmasının bir uzantısı olarak 1994'te yürürlüğe konan GATS Anlaşması ile birlikte telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri ve hizmetlerinin serbestleştirilerek sermayeye açılması, iletişim alanında yaşanmakta olan büyük değişimin önemli eşiklerinden birini oluşturmuştur. Schlesinger'e göre, GATT (Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması) sonrası olarak adlandırılabilecek 1994 sonrası dönemin iletişim politikası, ilk zamanlardan epey farklılaşmıştır (akt. Gencel Bek, 2003:27). Buna göre, yeni zamanlarda iletişim artık daha teknik ve ekonomik ağırlıklıdır. ITU, DTÖ ve IMF gibi uluslararası örgütlerin ve bunlarla ilişki içindeki çokuluslu şirketlerin söz konusu süreçte etkin aktörler olarak ortaya çıkması da sürecin bu teknik-ekonomik ağırlıklı niteliği ve içeriği hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Taşdemir ve Başaran Özdemir'in ifade ettiğine göre, dünyada, hükümetler ürün pazarlarına müdahaleleri azaltıp neo-liberal politikaları benimsemiş, yerel pazarları açmış ve finansal ve kamu sektörlerini, medya endüstrileri de dahil olmak üzere özelleştirmiştir. Buna göre iletişim sektörlerindeki neo-liberal ekonomi politikalarının başlangıcı, yayıncılık ve iletişim endüstrilerindeki kamu tekelinin kırılması ve iletişim pazarlarının deregülasyonudur. WTO (Dünya Ticaret Örgütü) bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. IMF ve Dünya Bankası gibi küresel kurumlar da ekonomik politikalarla gelişmekte olan ülkelerin neoliberal politikalara ayak uydurması için hükümetleri zorlamıştır. Bu yeni dönemde, politik-ekonomik alanın (çevrenin) değişimi iletişimin de hızlı ve radikal bir şekilde biçim değiştirmesine sebep olmuştur (2009:1).

Bu çerçevede WSIS anlayışının temellerinin de 1980'lerin sonlarında NWICO tartışmaları gündem dışı kalmış, dünyanın politik gündemi bambaşka bir şekle bürünmüş, iki kutuplu dünya çözülmüş ve neoliberalizm hemen her alanda egemen bir yaklaşım ve uygulama stratejisi olarak hissedilmeye başlanmışken atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sürecin temel çerçevesini ise hiç kuşkusuz enformasyon toplumu paradigması oluşturmaktadır. Bu konuda Şener'in belirttiği gibi neoliberal politikalar, "enformasyon otoyolları", "enformasyon toplumu" gibi projelerle iletişim ve enformasyon alanında da 1990'ların başından itibaren kendini hissettirmektedir (Şener, 2006:47). Buna göre ülkelerin önündeki gelişme hedefi, her alanda enformasyon toplumuna erişmek ve bunun için gerekli olan altyapı, teknoloji, düzenleme, kurumlar ve politika araçlarını tesis etmektir. Bunlar da tüm süreçte gözlemlenen sermaye odaklı yeni bir yapılandırmayı anlatmaktadır. Böylece özellikle 1990'larda görülmeye başlandığı üzere, tüm dünyada iletişim alanı kamusal hizmet paradigmasından pazar temelli paradigmaya bir geçiş yaşamıştır. Bu geçişin harcı olarak kullanılan enformasyon toplumuna dair tüm politik girişimlerin ortak noktası ise, Bouquillon'a göre, devletlerin kamusal çıkarı ve kültürel çoğulculuğu güçlendirmek yerine özel çıkarlara öncelik tanımasıdır (akt. Şener, 2006:48). Bunun göstergeleri 1980'lerle başlayan ve 1990'ların ortalarına kadar süren deregülasyon süreçleri, iletişim alanındaki kamusal işletmelerin parçalanarak işlevlerinin değişmesi ve iletişim pazarlarının küresel sermayeye açılarak kuralsızlaştırmaların temel uygulama haline getirilmesidir. Böylece, söz konusu enformasyon çağının en göze çarpan niteliği, enformasyona ilişkin tüm sektörlerde özel sermayenin egemen hale gelmesi ve kamusal enformasyonun ticari ürüne dönüşmesi olarak gözlemlenmektedir (Başaran,

2000:47). Böyle bir dönemde gerçekleştirilen WSIS toplantıları da iletişimin artık yalnızca politik ve sosyal bir alan olarak değil, aynı zamanda oldukça kritik bir ekonomik pazar olarak ele alındığının göstergesidir. Çünkü toplantılar esasen, küresel iletişim pazarının nasıl oluşturulacağı, bunun kurumsal düzenlemelerinin nasıl gerçekleştirileceği ve tabiî ki bu büyük pazarın nasıl paylaşılacağı üzerine kuruludur. Buna bağlı olarak sözkonusu toplantılar, iletişimin artık ulus-devlet bazlı yönetilen değil, küresel aktörler tarafından belirlenen bir alan olduğunu da ifade etmektedir. Şener'in vurguladığı gibi, çokuluslu şirketlerin egemenliklerini pekiştirdiği küresel kapitalist düzende politikada karar verici olarak devletlerin yerini alan uluslararası kuruluşlar, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması için oluşturulan enformasyon toplumu politikalarında başlıca finansal kaynakları sağlayarak karar verici konumdadırlar (Şener, 2006:55). Gerçekten de tüm dünyada enformasyon toplumu politikaları, IMF, DB gibi uluslararası sermaye kuruluşlarının direktifleri ve uygulamalarıyla şekillenmektedir. WSIS süreci de bu açıdan çokuluslu şirketler, devletler ve uluslararası kuruluşlar arasında önemli bir kanal oluşturmaktadır.

Bu süreçte iletişim alanı içerisinde telekomünikasyona yönelen yoğun ilgiye değinmek, özellikle yeni iletişim düzenini ve WSIS'i anlamak açısından önem taşımaktadır. Telekomünikasyonun yeni iletişim düzeninde öneminin artmasının temel nedeni, telekomünikasyon ağlarının iletişim ve enformasyon teknolojisiyle giderek artan düzeyde yakınsamasıdır. 1970'lerle birlikte yaşanan değişim, iletişim alanında; tek yönlü kitle iletişim araçlarının yanında iki yönlü, yerel ve yatay iletişime de olanak sağlayan telekomünikasyonun önem kazanmasına neden olmuştur

(Başaran, 2000:28). Bu konuda Başaran'ın ifade ettiği gibi, özellikle dünya kapitalizmi ile eklemlenmiş ulaşım, ticaret ve sanayi gibi sektörlerin iletişim gereksiniminin artması, telekomünikasyonu iletişim alanının gözde unsurlarından biri haline getiren önemli bir faktör olmuştur. 1970'lerin sonlarından beri uluslararası örgütler ve ITU, Dünya Bankası, OECD Gelişme Merkezi gibi fon kuruluşları telekomünikasyona önem vermeye başlamış (2000:29), bu önem 1990'lardaki yönetsel telekomünikasyon araştırmalarıyla, iletişim alanına dair düzenleme ve yaklaşımlarda başat bir konuma yerleşmiştir. Yönetsel telekomünikasyon araştırmalarının temel konularını, telekomünikasyon alanında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi önerilen özelleştirme, serbestleştirme, deregülasyon gibi eylemlerin tümü oluşturmaktadır. Bu eylemlerin tamamı, enformasyon toplumu kavramının çerçevesi içine alınmıştır (Başaran, 2000:37). Bu araştırmalar, hakim ekonomik paradigma ile oldukça yakın bir ilişki içerisindedir ve bu nedenle söz konusu araştırmalarda pazara uyum çabaları belirleyici olmaktadır. Bu nedenle araştırmaların önerdiği politik uygulamalar da telekomünikasyon alanından devletin çekilmesi, kamu ağlarının özelleştirilmesi, telekomünikasyon cihaz ve hizmet pazarının kuralsızlaştırılması ve sektöre girişlerin serbestleştirilmesi yoluyla rekabetin sağlanmasıdır (Mansell'den akt. Başaran, 2000:38-39). Dolayısıyla yönetsel telekomünikasyon araştırmaları Dünya Bankası, ITU, DTÖ gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle üretilen büyük miktardaki enformasyon ve iletişim teknolojileri literatürü ve politika önerileri ile şekillenmektedir (Nulens'ten akt. Başaran, 2000:37). WSIS toplantılarının da bu şekillendirme sürecinin önemli bir parçası olduğu söylenebilir. Özellikle BM nezdinde, iletişim alanında UNESCO'nun etkisini yitirip Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) sürecin temel

ilerleticisi haline gelmesi, yeni iletişim düzenine ve bu düzende telekomünikasyonun rolüne dair önemli bir göstergedir. Öyle ki, 1990'ların yönetsel telekomünikasyon yazınında politik ve ekonomik faktörler, var olan kurumlar ve başlıca aktörler, telekomünikasyon alanındaki teknolojik gelişmelerle sınırlandırılarak tartışılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak küresel enformasyon devriminin yönlendirdiği telekomünikasyon ve enformasyon teknolojilerinin yakınsaması ve hızla artması, toplumsal değişimleri kavramsallaştırmak için kullanılmaktadır (Hudson'dan akt. Başaran, 2000:38). Böylece sermaye odaklı araştırmalar ve politika uygulamaları için gerekli olan tartışma düzlemi yaratılmakta, bu da enformasyon toplumu paradigmasının toplumsal alandaki hegemonyasını daha da artırmaktadır. Dolayısıyla söylenebilir ki, Enformasyon Toplumu Dünya Zirvesi (WSIS) iletişim pazarlarının özelleştirme ve kuralsızlaştırma süreçlerinin büyük ölçüde tamamlandığı 2000'lerde, yeni düzenin kurumsallaştırılması ve meşrulaştırılması için gerçekleştirilen önemli bir politik çabadır. Aynı zamanda yeni düzenin karakterini ve tasarlanan geleceğini okumak açısından da oldukça anlamlı bir göstergedir.

NWICO tartışmalarının ardından görünür olan iletişim hakkı tartışmalarının bağlamı ve içeriği, WSIS süreci ve ifade ettiği yeni küresel düzenle birlikte daha açık ve güncel bir hal almakta, iletişim hakkı tartışma ve mücadelelerinin anlamı daha net ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla buraya kadar çerçevesi çizilmeye çalışılan tarihsel süreç kapsamında iletişim hakkı tartışmasını değerlendirmek mümkündür.

2.5. İletişim Hakkı

NWICO ve iletişim kurma hakkı tartışmalarının sönümlenmeye yüz tuttuğu yıllarda, 1980'lerin aktivistleri topluluk medyalarından dil haklarına, telif haklarından internet hukukuna ve özgür yazılım konularına kadar geniş bir perspektifteki iletişim alanlarında aktif olarak söz söylemeye başlamışlardır. 1990'larda bu aktivist gruplar pek çok konuda mücadele eden şemsiye örgütlere dönüşmüşler ve iletişim hakkı kavramı bu kez 'aşağıdan' şekillenmeye başlamıştır (O'Siochru, 2005:15). O'Siochru, 1969'da Jean D'arcy'nin "haberleşme hakkı"nı (right to communicate) ilk ve açık bir biçimde tanımlamasının ardından, 1970'lerde bu hakkın uzun yıllar sürecek olan diplomatik çizginin merkezine yerleştiğini belirtmektedir. Buna göre haberleşme hakkı tartışması genel olarak Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni üzerine yoğunlaşmış ve UNESCO, BM gibi uluslararası diplomatik örgütlerle devletlerin kullandığı bir kavram haline gelmiştir.

Buna karşı 1980'ler ve '90'larda video ve diğer yeni iletişim biçimlerinin yaygınlaşmasıyla iletişim süreci de değişmeye başlamış ve bu süreçte NWICO'dan bağımsız hareket eden farklı örgütler, hem kuramsal hem de pratik anlamda iletişimle ilgili farklı konulara eğilmişlerdir. O'Siochru'nun belirttiğine göre bu yıllarda özellikle Latin Amerika'daki sosyal protesto hareketleri, Microsoft kontrollü tekel yazılıma karşı özgür yazılımların ortaya çıkması ve kadın gruplarının iletişimde cinsiyeti sorgulamaya başlaması gibi bir dizi pratik, iletişim hakkının uygulama örneğini oluşturan öncü deneyimler olmuşlardır. Bu deneyimler sonucu bir dizi aktör, medyadaki trendlere ilişkin bazı soruları gündeme getirmiş ve bunlara dair eleştirel tartışmalar oluşmaya başlamıştır (O'Siochru, 2005:18). 1990'lar boyunca

iletişim hakkı kapsamında, "Halkın İletişim Sözleşmesi" ve "İletişimin Demokratikleşmesi İçin Platform" gibi çeşitli organizasyonlar meydana getirilmiştir. Bunların pek çoğu, 2001'de CRIS (Communication Rights in Informatin Society) kampanyasında bir araya gelmiştir.

Yirmi yılı aşkın bir zamana yayılan bu hareket çizgisi, "right to communicate" kavramına alternatif olarak "communication rights" kavramını kullanıma sokmuştur. Genel olarak söylemek gerekirse, bu iki kavram yakın kullanımlara sahip olsalar da tarihsel ve kuramsal açılardan önemli farklılıklar gösterirler. Kavramlar aynı zamanda, kullanım biçimleri ve kullanıcıları açısından da çeşitli farklılıklar içerir. O'Siochru'ya göre, haberleşme hakkı, NWICO tartışmalarıyla yakından ilgilidir ve bu tip bir hakkın resmi ve yasal olarak tanınmasına ihtiyaç duyar. İletişim hakkı ise, yasal bir dayanaktan öte aktif bir hareketlilik gerektirmektedir. Haberleşme hakkına dair politik olarak NWICO ile başlayan ve uzun yıllar süren bir çağrı yapılmıştır. Bu çağrı uluslararası hukuk güvencesine sahip bir hak çağrısıdır. Bu, mevcut yasal çerçevelere eklenerek bu çerçeveleri zayıflatmadan herkes için iletişimi bir hak olarak tanımlama çağrısıdır. Bu teklif, iletişim hakkının (bir bütün olarak değil ama) pek çok parçasının zaten mevcut insan hakları (metinleri) içinde olduğunu, temel insan hakları biçiminde sürdürüldüğünü öne sürer. Diğer yandan iletişim hakkı (communication rights) kavramın kullanımı da iletişimle ilgili mevcut insan haklarına işaret eder. Fakat haberleşme hakkının tekil, uluslararası nitelikte resmi bir hak ortaya koyma anlamından uzaktır. İletişim hakkı, daha çoğul bir ifadedir (O'Siochru, 2005:19). Bu hak, iletişim sürecinin pek çok boyutunu kapsar ve en önemlisi toplumsal bir tabanı

vardır. Bu taban iletişim hakkını, devletler seviyesinde gerçekleştirilen resmi bir düzenleme olarak görmek yerine, toplumsal bir hak olarak talep etmeyi sağlar. Bu niteliksel farka rağmen yine de söz konusu bu iki kavram birbirlerine karşıt değillerdir. Birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilme potansiyelleri mevcuttur.

İletişim hakkı kavramı, 1980'lerle hissedilmeye başlanan neoliberal yapılanmanın meydana getirdiği iletişim yapısı içinde oluşmaya başlamış, temel tartışmaları ile güncel önemini ise esasen neoliberalizme karşı yükselen toplumsal hareketler içerisinde edinmiştir. Neoliberalizme karşı özellikle Latin Amerikada (ve dünyanın çeşitli yerlerinde) yükselmeye başlayan toplumsal direniş ve hareketlerin yansıması iletişim alanında karşılığını, iletişim hakkı kavramında bulmuş, bu kavram hak tartışmalarının erozyona uğratıldığı neoliberal süreçte politikleşerek öne çıkmıştır.

NWICO çabasının başarısızlığının ardından, enformasyon toplumu paradigmasının güçlenerek tartışma alanına hakim olması, iletişim alanında da önemli değişimleri getirmiştir. Bu süreçte 'iletişim, kitle iletişimi' gibi kavramlar yeniden biçimlenmiş ve sadece teknik olarak değil ekonomik, kültürel ve politik olarak da önemli bir dönüşüm yaşamışlardır. Bu süreç, elbette toplumsal yapıda gerçekleşen genel yeniden yapılanma ile iç içe ilerlemiştir.

Neoliberal küreselleşmeyle birlikte 1980'ler ve 1990'lar bilginin özel mülkiyet alanına sokulması mücadelesi olarak geçmiştir. Bu kapsamda hayata geçirilen deregülasyon politikalarıyla birlikte, tüm temel hizmet alanlarında yaşandığı gibi kamusal iletişim ve yayıncılık politikalarında da önemli bir alt üst oluş yaşanmış, bu alanda da kamunun belirleyici, denetleyici konumu sermaye lehine bozulmuştur. Bu durum iletişimi toplumsal bir pratik olmaktan çıkardığı gibi; iletişim araçlarının konumu, bilginin üretilmesi ve dağıtılması gibi süreçleri de doğrudan özel mülkiyetin konusu ve yatırım alanı haline dönüştürmüştür. Bu maddi değişimin tetiklediği yeni kültürel atmosfer, teknoloji kullanım biçimlerinde ve toplumsal ilişkilerde de önemli değişikliklere yol açmıştır (Kejanlıoğlu vd., 2001:9). Bilgi ve iletişime dair toplumsallık algısı tüm kültürel kodlarıyla birlikte çözülmeye uğramış; iletişim, kamusal-toplumsal bir 'hak' olmaktan öte, talep edilen ve ticari faaliyete konu olan, böylece herkesin kendi ticari-toplumsal gücü oranında erişebildiği bir ürün haline getirilmiştir. Böylece iletişim, toplumsal olarak avantajlı grupların yönetebileceği bir 'stratejik mecra' halini alırken, içeriği de hegemonik kalıplar doğrultusunda üretilen, denetlenen ve yönlendirilen bir 'programa' dönüştürülmüştür. Bu nedenle egemen enformasyon toplumu yaklaşımı temelde, '*iletişimin endüstrileşmesi'* olarak isimlendirebileceğimiz bir süreci ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ana akım kuramcıların enformasyon toplumu diye kutsadığı süreç, esasen iletişimin endüstrileşmesi süreci olarak yaşanmaktadır. Bu süreç içerisinde iletişimin kamusal ve kolektif yapısı parçalanmış, toplumsal üretim süreçleri işlevsiz ve değersiz hale getirilmiştir. Kapitalist toplumlarda iletişim yapısı, bir 'merkez-çevre ağı' gibi yapılandırılmakta ve aynı doğrultuda hegemonik bir içerik taşımaktadır. İletişim yapısının yalnızca biçimi ya da pratikleri değil, sahip olduğu

(hatta olmadığı) tüm içerik de hegemonik yapının dinamiklerine göre şekillenmektedir. Bu ilişki yapısı, yalnızca 'bilgi'nin değil, 'bilme ve düşünme süreçleri'nin de belli bir şekilde örgütlenmesini gerektirir. Bu örgütlenme alternatif bilme biçimlerini dışlarken, bilginin örgütlenmesi sürecini de seçkin bir azınlığa bahşeder. Böylece iletişim ve bilginin örgütlenmesi oldukça profesyonelleşmiş ve kendi kapalı kodlarını oluşturan bir seçkinler grubuna teslim edilmektedir. Bu durum, toplumsal yaşamın pek çok alanındaki bilgi türlerini kapsayabilir. Bunun örneği, iktisadi alandaki kapalı kodlarda ya da politik alandaki teknokratik bilgi ve yönetim süreçlerinde bulunabilir.

Ayrıca WSIS gibi süreçlerle, iletişimin sermaye ile olan içiçeliği giderek kurumsallaştırılmakta, küresel şirketler iletişim alanını gerek altyapı, gerek donanım, gerekse de üretim ve dağıtım gibi yönlerden giderek daha fazla kontrol altına almaktadırlar. Buna karşı sermaye dışı unsurlar iletişim sürecinden giderek daha fazla oranda dışlanmaktadırlar.

İletişim ürünlerinin toplumsal yaşamın ve gündelik hayatın her alanını kaplamasıyla iletişim üzerindeki denetim ve mücadele, uluslararası mecraların yanı sıra toplumsal katmanlarda da belirginleşmeye başlamıştır. Toplumdaki dezavantajlı gruplar, iletişim sürecinden dışlanmış, gerek erişim, gerek temsil olanakları önemli ölçüde kapatılmıştır. Toplumsal olarak iletişimle kurulan ilişkinin yapısı dönüşmüştür ve bilme biçimleri giderek daha fazla oranda bu endüstrileşmiş iletişim süreçlerine ve pratiklerine göre şekillenmiştir, şekillenmektedir.

Günümüzde iletişim sisteminin yapısı, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda, yalnızca kendiyle sınırlı olmayan, tüm toplumsal yaşam için belirleyici olan bir dizi derin sorun yaratmaktadır. Çünkü toplumsal bilginin önemli bir bölümü, iletişimin dolayımlanması yoluyla oluşmaktadır ve günümüzde hem iletişim hem de bunun dolayımlanması süreçleri tamamen denetim altında bulunmaktadır. Böylesi bir duruma dikkat çeken Hamelink de mevcut iletişim sisteminin sorunlarını sıralamaktadır. Ona göre bugün ifade özgürlüğüne ilişkin siyasi denetim ve müdahaleler sorunu temel kaygı olmayı sürdürmektedir. Medya yoğunlaşmasıyla birlikte, dünya hakkında bilgi edinmede medyaya bağımlılık daha da artan bir seviyeye ulaşmıştır. Aynı zamanda propaganda ve sansürün etkisi hiçbir zaman şimdiki gibi yaygın olmamıştır. Çok sayıda insan, demokratik siyasi süreçlerden dışlanmaktadır. Bunun yanında iletişim küresel bir ticari faaliyet haline gelmiştir ve küresel pazarın tamamı az sayıda dev şirket tarafından kontrol edilmektedir (Hamelink, 2003).

Dolayısıyla, doğası itibariyle kolektif ve anonim bir yapısı olan iletişimin, geldiğimiz noktada sermaye tarafından bu kadar kuşatılmış ve hatta (tüm yapı, araç ve ilişkileriyle birlikte) yeniden belirlenmiş olması, onu kaçınılmaz olarak toplumsal mücadelenin içerisine oturtmaktadır. Zira (yukarıda da belirtildiği gibi) tüm bu sürecin pratik eleştirisi, toplumsal muhalefet hareketlerinin içerisinden yükselmiştir. Bu hareketler içinde olgunlaşan "iletişim hakkı" kavramı da en çok, toplumsal denetim uğruna verilen gündelik ve toplumsal mücadeleler ile ticari olmayan toplumsal bilginin üretimi için verilen alan kazanma savaşı içinde anlamlı hale gelmektedir. Böylece iletişim hakkı kavramı, iletişimin yeniden bir hak olarak talep

edilmesini gündeme getirirken, kapitalist toplumsal yapının iletişimi hak olmaktan çıkaran eşitsiz, anti-demokratik, ayrımcı ve sermaye odaklı yapısı etrafında eleştirel bir perspektifle şekillenmektedir.

İletişim hakkı tartışması, iletişim süreçlerini sıklıkla iktidar odaklı tanımlayan egemen yaklaşımların aksine, 'iletişim'i iktidar karşısında toplumsal dinamikleriyle ele almakta ve mevcut eşitsiz ilişkinin dezavantajlı kısmında bırakılan kitleler lehine iletişim ortam, süreç ve yapısını yeniden dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, "enformasyon ve bilginin sahipleri kimlerdir?; enformasyon ve bilgi üretim süreçlerini kimler denetim altında tutmaktadır?; üretilen enformasyon ve bilgi kimlerin yararına dolaşıma girmektedir?; iletişim sürecinin kuralları kimler tarafından koyulmaktadır?; üretilen bilgi ve enformasyonu kimler, hangi amaçlarla kullanabilmektedir?" sorularının (Halkın Hakları Forumu, 2007:360) yanıtlanması, 'iletişim hakkı' kavramına dair temel teorik-politik tartışma zemininin yaratılmasında belirleyici bir işleve sahiptir.

İletişim hakkı kavramı, telekomünikasyon ağlarının düzenlenmesinden, medyaya erişim ve katılım olanaklarına; temsil ve ifade özgürlüğünden basın emekçilerinin durumuna; tekelleşen medya yapısından toplumsal eşitsizlik ve yoksulluğa kadar oldukça kapsamlı bir alanda tanımlanabilmektedir. En genel tarifiyle iletişim hakkı; iletişim alanında manipüle edilmemiş bilgi ve enformasyonun dolaşıma girmesi ve kamu yararı anlayışının hakim kılınması; içerikte demokratiklik (çoğulculuk, çeşitlilik, farklı olanın da görünür kılınması); iletişim ortamına erişimde

eşitlik; iletişim alanında çalışan emekçilerin çalışma ve üretme koşullarının demokratikleştirilmesi ve örgütlü hale getirilmesi (Halkın Hakları Forumu, 2007: 363) olarak tanımlanabilir. Hamelink'e göre de iletişim hakkı, karşılıklı, eşitlikçi ve ayrımcı olmayan enformasyonun ve fikirlerin, ticari ya da siyasi çıkarlardan ziyade insani gereksinimlere bağlı olarak özgürce akması görüşünü temel almaktadır. Ona göre iletişim hakkı, özgürlük, kapsayıcılık, çeşitlilik ve katılımcılık ilkeleri üzerinde yükselmelidir (Hamelink, 2003).

İletişim hakkının ayrılmaz bir parçası, onun diğer tüm temel insan haklarıyla kesişen özelliklerinin bulunmasıdır. İletişim hakkı savunucuları, iletişimin başlıca insan ihtiyaçlarından biri ve bu nedenle de temel bir insan hakkı olduğunu vurgularlar. Hamelink iletişim hakkının, tüm halkların insanlık onurlarının ve eşit ve devredilemez haklarının tanınması esasına dayandığını söylemektedir (Hamelink, 2003). Bu konuda O'Siochru da, iletişim hakkının mevcut bir dizi insan haklarıyla ilişki kurulması bakımından kullanışlı bir kavram olduğunu vurgular. Ona göre ifade özgürlüğü temel bir insan hakkıdır. Bununla birlikte iletişim hakkının arkasındaki fikir, bu tip bir özgürlüğün sadece daha geniş, pek çok dallara ayrılan farklı hak biçimlerinin bir araya gelmesiyle mümkün olduğunu öne sürer. İletişim hakkı böylece bir kişinin kendi kültür ve diline katılım hakkını, bilimin faydalarından yararlanma hakkını, eğitim, yönetime katılım, mahremiyet, barışçıl girişim hakkını ve daha pek çok hakkı da içerir. Bu nedenle O'Siochru, herkesin iletişim hakkına sahip olduğu iddiasının güçlü bir iddia olduğunu belirtir ve rakiplerin bu kavramın tarihini yıkmaya yönelik girişimlerinin, bu hakkın kullanımı yönündeki cesareti kırmaması gerektiğinde ısrar eder. Bu nedenle iletişim hakkının anlaşılması

yönündeki çaba ile herkesin iletişim hakkına sahip olduğunun garanti altına alınması yönündeki talepler birbirini bütünleyen unsurlardır (O'Siochru, 2005:21). Ansah'a göre de iletişimin hammaddesi olan enformasyon yalnızca ekonomik güçler tarafından düzenlenen pazarlanabilir bir mal olmaktan çok, toplumsal bir nesne olarak kabul edilmelidir. İnsanlar, tıpkı diğer temel toplumsal ihtiyaçlar gibi enformasyona da ihtiyaç duyarlar (Ansah, 1991:220). Bu nedenledir ki, insanların eşit ve özgürce iletişim kurabilmelerinin temel bir insani hak olarak benimsenmesi aynı zamanda temel insani ve toplumsal hakların aranması için de ilerletici bir zemin sunabilir. Bununla birlikte, iletişim sistemi basit bir ekonomik kategori değildir. Kültürün aktarımında ve sözün kamusal dolaşımında merkezi konumdadır. Böylece bireysel sınırları da aşarak toplumsal bir konuma yerleşmekte, toplumsal mücadelenin konusu olmaktadır. Fakat bu noktada açığa çıkmaktadır ki, çağdaş toplumlarda iletişimin büyük potansiyeli tanınırken, iletişim haklarının tanınmasına dair de büyük sorunlar vardır (Hamelink, 2003). Bunun nedeni, tam da iletişimin "büyük potansiyelini" elinde bulunduranların ekonomik ve politik çıkarları ile iletişim haklarını talep edenler arasındaki toplumsal çelişkidir. Çünkü O'Siochru'nun belirttiği gibi bizler, güce farklı seviyelerde erişim imkanı olan bireyler olarak yaşarız. Bu grup içerisindeki etkileşimlerimiz ağır biçimde dolayımlanır ve filtrelenir. Kitle iletişimi, ticari operasyonlar, hükümetler, özel çıkar grupları ve pek çok başka unsur sürecin kontrolünü ele geçirmek üzere etkileme hedefini taşır ve iletişim akışını ve içeriği kontrol etmeye çalışır. Buna karşı hükümetler ve örgütler enformasyona erişimi sağlamak zorunda olmadığında bu özgürlüğün ne önemi olur? Eğitim malzemelerini karşılayamıyor ya da telefon ve internet gibi temel iletişim araçlarına sahip olamıyorsanız; iletişim araçlarınız gözetleniyorsa vb, bunların hepsi

güce erişimde eşitsizliğin semptomlarıdır (O'Siochru, 2005:22). Dolayısıyla "iletişim"i bir hak olarak tanımlamak, aynı zamanda iletişimin merkezi işlev gördüğü toplumsal sistemi de göz önüne almayı ve mevcut toplumsal ilişkilerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmayı da gerektirmektedir. Bu durum da iletişim hakkı talebinin (tıpkı tüm diğer toplumsal haklar gibi) yükseldiği sınıfsal zemine işaret eder. Çünkü temel kamusal-demokratik haklardan mahrum bir toplumsal yapıda, 'iletişim hakkı'nın da somut ve etkili bir gerçekliğe sahip olma şansı bulunmayacaktır.

2.6. Güncel İletişim Sorunları ve İletişim Hakkı[3]

İletişim hakkı tartışmasının somutlaştığı yerler olan güncel sorunlar ve bunlara dair talepler, mevcut tartışma ve mücadeleler açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, iletişim hakkı tartışmasını tarihsel sürecinin yanı sıra güncel iletişim sorunları kapsamında ele almak da yerinde olacaktır.

Neo-liberalizmin toplumsal hayatta yarattığı top yekûn ticarileştirme, iletişim alanı üzerinde de yıkıcı ve dönüştürücü etkiler yaratmıştır. Küreselleşme süreci ile iç içe ilerleyen teknolojik yenilenme, özellikle iletişim süreçlerinde yeni dinamikler meydana getirmekte, iletişimi, toplumsal örgütlenmede giderek daha merkezi bir konuma taşımaktadır. Bu kapsamda günümüzün en yaygın iletişim ortamı olarak kabul edilebilecek olan medyanın da toplumsal etkisi ve önemi artmaktadır. Günümüz toplumlarında, bilginin kamusal dolaşımı ve içeriğinin belirlenmesi gibi ayırdedici bir niteliğe sahip olan medya, aynı zamanda tüm toplumsal ilişkilerin

[3] Bu metnin bir kısmı Ocak 2011'de Ankara'da düzenlenen Halkın Hakları Forumu kapsamındaki İletişim Hakkı Atölyesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde yer almıştır.

dolayımlayıcısı ve yeniden tanımlayıcısı olarak da özel bir işlev görmektedir. Kamusal dolaşım ve toplumsal dolayımın yegâne olmasa da en etkili mecrası olan medya, bu nedenledir ki, gerek endüstriyel gerekse içeriksel anlamda sermayenin de en etkin ve yoğun faaliyet alanıdır. Bu durum, yalnızca bilgi akışını ve iletişim kanallarını değil, tüm bir bilgi üretme pratiğini ve beraberinde kamusal tartışmanın doğasını da niteliksel bir dönüşüme uğratmaktadır.

Bu alandaki sermaye egemenliği, medya ve iletişim pratiklerini çağımızda küresel bir ticari faaliyet alanı haline getirmiştir. Böylece hem medya yapısı ve içeriği, hem de iletişim ürün ve hizmetlerinde kamu yararı anlayışı dışarıda bırakılarak, ticari (ve tabii ki siyasi) çıkarlar doğrultusunda manipüle edilmiş bir bilgi ve hizmet alanı ortaya çıkmıştır. Yoğunlaşma ve tekelleşme ile tüm iletişim mecra ve araçları hem küresel hem de ulusal düzeyde birkaç büyük holdingin elinde toplanmıştır. Bu durum iletişim süreçlerinin anti-demokratik yapısını arttırırken, aynı mantığın ürünü olan katı fikri mülkiyet düzenlemeleri de enformasyonun kuşatılmasını ve ticari faaliyetle özdeş kılınmasını beraberinde getirmektedir.

Katılım mekanizmalarının giderek yok edilmesi sonucu en temel iletişim ve ifade hakları ortadan kaldırılmakta, sansür ve siyasi müdahale sınırsızlaşmaktadır. Bu durumda geniş halk kitleleri ve toplumda dezavantajlı konumda bulunan kesimler, medyada ya ayrımcı biçimlerle temsil edilmekte ya da görünmez kılınmaktadır. Sermaye dışı unsurlar iletişim süreçlerinden giderek daha fazla oranda dışlanmakta, ulusal iletişim politikaları, sermaye ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yeniden

yapılandırılmaktadır. Sermayenin dolaysız bir alanı haline gelen medya, gericiliğin, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin her türlü biçimini meşrulaştıran ve yaygınlaştıran işleyişi ile hakim eşitsiz toplumsal pratiklerin daha da derinleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, toplum kesimlerinin demokratik siyasi süreçlerden dışlanmasına hizmet ederken, toplumsal ve siyasi süreçleri dönüştürme çabası için de ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Ayrıca, iletişim olanaklarına erişim ve müdahale açısından oluşan siyasal uçurumun yanı sıra, iletişim süreçlerini doğrudan etkileyen bir "sayısal uçurumdan" da bahsedilmelidir. Özellikle yeni iletişim teknolojileri, geniş toplumsal kesimlerin içeriğin üretilmesi ve paylaşılması sürecinden dışlanmasında önemli bir işlev görmektedir. Çünkü iletişim pratikleri artık politik süreçlerle olduğu kadar teknolojik süreçlerle de eklemlenmekte ve şekillenmektedir. Bu nedenle iletişimin yeni araçlarının yarattığı yeni hiyerarşik ilişkiler de medya ve iletişim alanının belirleyici unsurları arasında bulunmaktadır. Açıkça ifade edilmelidir ki, iletişim süreç ve pratiklerinin hiyerarşik, ayrımcı ve anti-demokratik yapısı ile bu alandaki siyasal ve sayısal uçurumların toplumsal ilişkiler açısından işaret ettikleri temel nokta sınıfsal uçurumların ta kendisidir. Bu nedenle medya ve iletişim ortamı artık sınıf mücadelesinin de dolaysız bir alanı olarak kabul edilebilir.

Bunun yanında, internet, uydu ve telekomünikasyon gibi araç ve hizmetlerin ucuz, ulaşılabilir ve nitelikli olmaması, aynı şekilde elektronik izleme ve denetim mekanizmalarıyla internet ve haberleşme sahalarının kuşatılması, yeni iletişim

yapısının en önemli sorunlarındandır. Diğer yandan ticarileşmiş iletişim süreçlerinde engellilerin bu araçları kullanabilmeleri imkanı göz ardı edilmekte, böylece engelli kullanıcılar bu pratiklerden dışlanmaktadır. Tüm bunları içeren bir biçimde haberleşme ve internet özgürlüklerinin savunulması ve korunmasının talep edilmesi, iletişim hakkı mücadelesinin vazgeçilmez bir bileşenidir.

Yaşanan süreç yalnız iletişimin "hitap ettiği kitleler" nezdinde değil, iletişim çalışanları için de büyük sorunlar yaratarak ilerlemektedir. Yeni iletişim yapısı, medya ve iletişim alanında emek süreçlerini radikal biçimde dönüştürürken emekçilerin, emekleri üzerindeki denetimini gittikçe yok etmekte, çalışanların haklarını rahatlıkla gasp ederken örgütlenme ve hak arama pratiklerinin altını oymaktadır. Aynı zamanda medyada editöryal bağımsızlığı ortadan kaldırırken, bir yandan da çalışanlar arasında "sıradan muhabirler" ve "popüler ikonlar" türünden niteliksel uçurumlar yaratmaktadır.

Tüm bu sorunlar karşısında iletişim hakkı tartışmaları ve mücadelesi genel olarak;

-iletişim alanında manipüle edilmemiş bilgi ve enformasyonun dolaşıma girmesi ve kamu yararı anlayışının hakim kılınmasını;

-içerikte demokratikliğin (çoğulculuk, çeşitlilik, farklı olanın da görünür kılınmasının) sağlanmasını;

-iletişim ortamına erişimde eşitliği;

-iletişim alanında çalışan emekçilerin çalışma ve üretme koşullarının demokratikleştirilmesi ve örgütlü hale getirilmesini,

-alternatif iletişim süreçleri yoluyla muhalif kamuların örgütlenmesi ve harekete geçirilmesini

-kamusal iletişimin toplumsal hafızayı etkilemesi ve yer yer belirlemesi bakımından, kamusal bilme süreçleri üzerindeki denetim ve mücadele mekanizmalarını,

-ticari olmayan bilginin üretim ve paylaşım sürecini,

-mevcut iktidar blokunun kendini yeniden üretmek üzere kullandığı bir alan olarak iletişim ortamının eleştirel bir değerlendirmesini,

-fikir ve ifade özgürlüğünün hayata geçirilmesini,

-sansür uygulamalarının kaldırılmasını,

-gerçek bir kamu yayıncılığı talebi ve mücadelesini,

-hem etik hem de politik olarak sorumlu bir gazetecilik talebini,

-demokratik iletişim süreçleri önünde bir engel olarak medya mülkiyeti ve kontrolü tartışmalarını,

- telekomünikasyon ağlarının kamu yararı gözetilerek düzenlenmesini,

-iletişim politikalarının sermaye öncelikleri yerine toplumsal önceliklere göre belirlenmesini,

-ucuz ve nitelikli bilişim hizmetlerini,

-uluslararası iletişim sürecinin eşitsiz gelişimi ile yeni emperyal-sömürü ilişkileri arasındaki bağın sergilenmesini ve en genel haliyle iletişim ortamının sermaye odaklı yapısının ortadan kaldırılmasını kapsamaktadır.

Ayrıca unutmamak gerekir ki iletişim hakkı mücadelesi, ortaya çıkış koşulları itibariyle toplumsal muhalif hareketlerle iç içedir ve bu hareketlerin yalnız 'destekleyicisi' olarak değil, asli ve bütünleyici bir parçası olarak kavranmalıdır. Çünkü iletişim hakkı mücadelesi, aynı zamanda kamusal ve siyasal alandan dışlanmışların yeniden görünür olma ve temsil edilme mücadelesidir. Çünkü iletişimin giderek daha merkezi ve asimetrik bir hale bürünmesi; yalnız iletişimin niteliğini değil, iletişim sürecindeki kitlelerin konumu ve rolünü de önemli ölçüde biçimlendirmekte, iletişimi sistem içinde 'daha hiyerarşik biçimlerde dahil olunacak' bir merci olarak donatmaktadır. Böylelikle hem iletişim sürecini kitleler için, hem de kitleleri iletişim süreci için birbirlerine dışsal unsurlar haline getirmektedir.

Bu duruma karşı, iletişim hakkı kavrayışı temelde halkın söz ve karar hakkı için daha eşitlikçi ve demokratik bir kamusal alan ile toplumsal ilişkiler ağını talep etmektedir. Çünkü özgürce ve bütünüyle iletişim kurabilmek, demokrasinin en temel öğelerinden olan karar alma mekanizmasıyla doğrudan alâkalıdır ve bu sürecin/kamunun bir parçası olabilmek için de vazgeçilmezdir (Siegel, 2006: 257). Bu nedenle iletişim hakkı gücün ve kaynakların eşitsiz biçimde dağıtıldığı, dolayımlanan ve kompleks bir toplumda ifade özgürlüğünün tam anlamıyla uygulanması için gereken şartları sağlayan temel unsur olarak görülebilir. İletişim hakkı sadece fikirlerin alınması ve enformasyonun aranmasını içermediği, aynı zamanda "iletişimi" de içerdiği için insanlar arasındaki etkileşimin tamamlanmasına dair bir kavramdır. İletişim hakkı fikri, bir iletişim döngüsü yaratarak insanların etkileşimini sağlamakla ilgilidir (O'Siochru, 2005:22). Dolayısıyla çeşitli iletişim deneyimleri geliştirmek, alternatif medya çalışmalarını hayata geçirmek, bunu

sağlamak üzere çeşitli araçlar ve zeminler oluşturmak iletişim hakkı mücadelesi içerisinde olmazsa olmaz uğraklar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tarz pratikler, pek çok açıdan karşı-hegemonik mücadelenin önemli bir mecrasını oluşturabilecekleri gibi, sürecin kendisi de katılımcılar açısından alternatif bir kültürlenme ve siyasallaşma tarzının ilk adımlarını oluşturabilir.

3. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA HAK MÜCADELELERİ

İletişim hakkı tartışmaları ve mücadelesi yukarıda da belirtildiği gibi özellikle yeni toplumsal hareketler içerisinde gelişen bir süreç izlemiştir ve konuya dair güncel tartışmalar da hala yeni hareketler içerisinde ve bu hareketler aracılığıyla gündeme taşınmaktadır. Bu noktada yeni toplumsal hareketler içerisinde iletişim hakkını incelemeye geçmeden önce, yeni toplumsal hareketlere dair var olan tartışmalara değinmek yerinde olacaktır. Ancak yeni hareketlere dair tartışmalar oldukça farklı ve çelişkili görüşler/konumlanmalar barındırmaktadır. Bu hareketleri anlamlandırma perspektifleri, iletişim hakkı tartışmalarına dair de temel farklılıklar sunmaktadır. Bu nedenle, yeni hareketlere ilişkin tartışmaları incelemek ve bir bağlama oturtmak, iletişim hakkı etrafında bu çalışmanın konumlandığı yer bakımından da önem kazanmaktadır.

3.1. Yeni Toplumsal Hareketler

Yeni toplumsal hareketler, son yıllarda en çok tartışılan alanlardan biri olmasının yanında, kimi belirsizliklerin, muğlaklıkların ve çelişkilerin de en çok hissedildiği alanların başında gelmektedir. Bunda söz konusu tartışmanın entelektüel sınırları aşarak, toplumsal pratiğin içerisine doğrudan politik bir anlamla oturuyor olmasının da büyük etkisi vardır. Keza çalışmada görüleceği gibi, toplumsal hareketler etrafında şekillenen birçok tartışmanın temel belirleyici sınırı "toplumsal eylemin siyasal ifadesi ve anlamı" olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla, bu kapsamda geliştirilen tüm değerlendirmeler, açıkça ya da dolaylı olarak sınıf tartışmalarına göre konumlanmakta; yeni hareketler ile toplum ve sınıf arasında kurulan ilişkinin (söz

konusu ilişkiyi ister kabul ister reddederek de olsa) niteliği bu alandaki tartışmaları önemli ölçüde belirlemektedir.

Yeni toplumsal hareketler, özellikle 1960'ların sonlarında ortaya çıkan ve toplumsal yapının farklı katmanlarındaki çelişki ve çatışmalar üzerinde hareket eden, o alanların sorun, çözüm ve taleplerini öne çıkaran sosyal-muhalif hareketleri tanımlamak için kullanılmakta; ve "ekonomik üretim ilişkileri alanının dışından kaynaklanan hareketler" (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988: 1585) olarak da tanımlanmaktadır. Bu hareketler daha çok kadın hareketi, çevre hareketleri, ırkçılık karşıtı hareketler, anti-nükleer hareketler, eşcinsel hareketleri, savaş karşıtı hareketler, etnik ve yerlilik hareketleri ile konut işgalleri ve mahalle düzeyinde katılım girişimleri vb. şeklinde karakterize olmaktadır.

Yeni toplumsal hareketleri, 'yeni' yapan şey tartışmalıdır. Ancak bu konudaki genel görüşlere göre, onun yeniliği bu hareketlerin eskinin büyük, kitlesel ve bütünlüklü hareketleri karşısında, daha parçalı, farklılaşmış ve özelleşmiş konular çerçevesinde oluşmuş olmasından kaynaklanır. Bunun yanında, 'eski' ve yeni hareketler arasındaki farklılık sadece ilgi alanları ve taleplerle belirlenmemekte, aynı zamanda bu hareketlerce kullanıma sokulan yeni eylem ve söylem biçimlerinin varlığı, hareketlerin aktörleri ve örgütlenme biçimleri ile çağdaş toplumlarda ifade ettikleri anlamlar da pek çok düşünür tarafından (Offe, Touraine, Wallerstein, Williams, Frank, Habermas, Mouffe vb.) onları yeni yapan özellikler arasında sayılmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını belirleyen noktalar temelde; teknolojik gelişmelerin ve endüstriyel büyümenin yarattığı yeni sorunlar neticesinde yeni teknolojik paradigmanın üretim süreci üzerindeki etkisi ve bu süreci değiştirmesi (Şaylan, 2003:170); üretim yapısında esnek üretime doğru gerçekleşen değişimler (Belek, 1997:56); sınıf çatışmalarından farklı olarak ortaya çıkan yeni toplumsal çatışmalar ve hizmet sektörünün imalat sektörü aleyhine büyümesi olarak sıralanmaktadır (Coşkun, 2007:108-109). Ayrıca, post-endüstriyel bir toplum yapısının oluşması (Touraine, 1999), refah devleti modelinin çözülüşü (Offe, 1999) ve sivil toplumun devlet aleyhine genişlemesi de yeni hareketlere neden olan gelişmeler olarak tanımlanmakta; yeni hareketlerin nedenleri, dinamikleri, yapıları ve ufku gibi konular temelde bu başlıklar etrafında değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Bunun yanında, söz konusu hareketlerin talep ve içerik bakımından eski hareketlerden çok farklı olmadığını ifade edenler de mevcuttur. Tanıl Bora bu noktayı vurgulayarak; "yeni hareketlerin, tanımladığı sorun alanları ve talep içerikleri bakımından; 19. yüzyıla uzanan kökleri" olduğunu; ek olarak, bu hareketlerin "siyasal ve ideolojik dayanakları, üslupları bakımından 1960'ların sosyalizan/anarşizan hareketlerine dayandığını" söylemektedir (Bora, 1990:49). Yeni toplumsal hareketlerin "eski"nin itiraz sebepleri, direnç mekanizmaları ya da karşı çıkış pratiklerine yaslanarak başka biçimler altında var olduğunu savunan Doğan Çetinkaya da benzer bir durumu ifade etmektedir. Hatta Çetinkaya bir adım daha ileri giderek "toplumsal hareketlerin eski ve yeni olarak sınıflandırılmasının anlamsızlığını" vurgulamakta ve yeni toplumsal hareketlerin ayrı bir hareket paradigması olarak ele alınmasının dahi yanlış bir tutum olduğunu savunmaktadır

(2008: 34-42). Calhoun'a göre de bu tür hareketler daha 19. yüzyılda, gerçekleştirilmesi için katkıda bulunmak istedikleri sosyal düzenin kurulması amacıyla hiyerarşik olmayan bir şekilde örgütlenmişlerdir (akt. Lelandais, 2009:68).

Esasen söz konusu hareketlere ilişkin değerlendirmeler, liberal ve muhafazakar düşünürlerden Marksistlere kadar pek çok ekolün dahil olduğu, çok katmanlı bir tartışma olarak yürütülmektedir. Değişen toplumsal ilişkilere, pek çok alanda yaşanan gelişmelere ve dünyanın aldığı yeni görünüme (kutupların çökmesi, küreselleşme, neoliberalizm vb.) dair yapılan inceleme ve yargılar göz önüne alınmadan, yeni hareketler üzerine yürütülen tartışmaların niteliği ve gerçekliği de bir anlam ifade etmeyecektir. Tam da bu nedenle söz konusu tartışmaları, kapsamlı toplumsal tasavvurlar üzerinden gerçekleştirilen daha büyük bir tartışmanın parçası olarak okumak faydalı bir anlamlandırma süreci sağlayabilir.

Burada 'yeni'yi anlamlandırmak için dikkat edilmesi gereken nokta 'eski' hareketlerdir. Çünkü neredeyse alandaki tüm düşünürler tarafından eski hareket olarak adlandırılan (ve kimilerince hiç dillendirilmeyen, kimilerince de açıkça beyan edilen) hareketler, işçi sınıfı hareketleridir. Lelandais'e göre bahsedilen hareketlerin 'yeni' olarak tanımlanmasının sebebi, bu hareketlerin bilinen klasik işçi hareketlerinin ortaya çıkış ve örgütlenme biçimlerinden ayrılmak istenmesinde yatmaktadır (2009:68). Çayır da bu noktayı vurgulayarak, "eski sosyal hareketlerin" sınıf tabanına sahip olduğunu ve özellikle işçi sınıfını mobilize ettiğini betimlemektedir (1999:19). Dolayısıyla 'yeni' kavramı –sadece-kronolojik bir

sıralamaya değil fakat 'eski' sınıf temelli ve çıkar gruplarına dayalı hareketlerden bir farklılığa işaret etmektedir (Coşkun, 2007:107). Anlaşılacağı gibi, işçi sınıfı hareketlerini karakterize eden eski hareketler kavramına karşı yeni hareketler kavramı, özellikle zamansal bir yenilikten öte, niteliksel bir yeniliği (farklılığı) ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu farklılık aynı zamanda eski hareketlerin tarihsel olarak 'arkaik' kaldığına dair bir ima da barındırabilmektedir. Buna göre yeni hareketler sadece kronolojik anlamda değil, niteliksel anlamda da tarihsel olarak daha ileri bir noktaya denk düşer. Bu tarz bir vurgu özellikle hakim paradigmada kendini hissettirmektedir. Sözkonusu bu temel ayrımda, eski-yeni karşıtlığından yola çıkılarak yeni hareketlerin 'sınıf'ın ve temel sınıfsal çelişkilerin dışında bir yerde konumlandığı iddia edilmektedir.

Pek çok düşünür yeni toplumsal hareketlerin, eski hareketlerden en önemli farkının "sınıf" vurgusundan uzaklaşarak emek-sermaye çelişkilerinin üzerinden atlanması ya da bu çelişkinin merkeziliğinin yok edilmesi olduğunu söylemektedir. Toplumsal hareketlerin, sınıfı merkezden ederek, siyasal olanı giderek daha fazla oranda dışladığını ve sivil toplumu hareketlendirdiğini iddia eden bu tarz vurgular, yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal olana dair bütünlüklü bir fikri çerçeveye sahip olan her cepheden yapılmaktadır (bkz. Touarine, Castell, Inglehardt, Giddens, Diani, Tilly, Ouvina, Hardt ve Negri, Marcuse, Löwy, Urry, Hall vb). Fakat bu konudaki vurguların yönü ve içeriği önemli farklılıklar barındırır. Yeni hareketlerin sınıfla olan ilişkisinin yeniden tanımlanması gerektiği konusunda önemli ölçüde uzlaşan bu farklı görüşler, söz konusu durumun gerçekleştiği yeni toplumsal yapıya ve yeni ilişkilere dair değerlendirmeleriyle birbirlerinden ayrılırken; yeni hareketler ile toplumsal

mücadele arasında kurulan ilişkinin niteliğine dair fikirleriyle de birbirlerine oldukça zıt konumlarda bulunmaktadırlar. Ana akım kuramcılar, işçi sınıfının merkeziliğini yitirdiğini (hatta kaybolmakta olduğunu), sınıfsal çatışmaların artık geçerlilik taşımadığını savunurken eleştirel kuramcılar bu sorunu farklılaşan sınıfsal bağlamlar ve sınıfın değişen yapısı üzerinden tartışmaktadırlar. Bu nedenle çok farklı paradigmaların temsilcileri benzer tespitlerde ortaklaşırken, bu tespitleri yerleştirdikleri toplumsal-politik çözümleme çerçeveleri ayrışmaktadır.

Bu ayrışmalar yeni hareketlerin biçimi, niteliği, anlamı ve politik potansiyeli hakkındaki tartışmalarda net olarak görülebilir. Örneğin Touraine gibi düşünürler, sosyal hareketlerin toplumu dönüştürme ve yeni bir düzen kurma rollerinin/amaçlarının sona erdiğini vurgulayarak yeni hareketleri "işçi sınıfının cenaze marşı" (akt. Lelandais, 2009:65) olarak tanımlarken, bir taraftan da bu tanımı "sınıf çatışmalarının ötesinde yeni bir toplum kurgusunun oluştuğu" analizine dayandırmaktadır. Touraine'a göre yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı sosyal hareketler ve siyasal yapı arasındaki ilişkinin dönüşümünü sergilemektedir (akt. Çayır, 1999). Diğer yandan Marcuse gibi düşünürler ise işçi sınıfının artık değişimin tek dinamiği olmadığını söylerken, toplumsal mücadelenin ilerletilmesinde solun yeni mücadele alanları ve biçimleri için yeni toplumsal hareketlere açık olması gerektiğini savunmaktadır (Marcuse, 1998). Aynı şekilde Callinicos da kapitalizmin yaşadığı tarihsel dönüşümle birlikte sınıfsal ilişkilerin ve işçi sınıfının yok olmadığını fakat sınıf yapılarının önemli bir değişim geçirdiğini (Callinicos, 2006) vurgular. Buradan hareketle, yeni bir tarihsel konjonktürde oluşan yeni toplumsal hareketleri ele alırken klasik sınıf tanımlarıyla duruma bakmanın yetersizliği göz

önüne alınmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, değişen sınıf yapılarının ve hayatın her alanında çok çeşitli biçimlerde görünür hale gelen tahakküm mekanizmalarının etkinliğine vurgu yapmanın ve muhalefet etmenin bir aracı olarak anlamlandırılmaktadır. Görüldüğü gibi, eski hareketler olarak kategorize edilen işçi sınıfı hareketleri ile 'yeni' hareketler arasındaki ayrım, aslında alana dair tüm tartışmayı da (örtük ya da açık olarak) belirlemektedir. Yeni hareketler kimi zaman, sınıflar çatışmasının bittiği çağ olarak ilan edilen neoliberal kapitalizm döneminin yeni sivil toplum aktörleri/özneleri (Touraine, Cohen ve Arato, Habermas) olarak değerlendirilirken, kimi zamansa sınıf çelişkilerinin aldığı dolayımlanmış biçimler içerisindeki yeni çatışmaların bir görüngüsü olarak (Williams, Wallerstein, Offe) ele alınmaktadır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin sivil toplumun meşruiyetini sağlayan 'zararsız' bir aktör mü yoksa kapitalizmin mevcut tarihsel evresinin dinamikleriyle paralel yeni muhalefet mecraları mı olduğu sorusunun, söz konusu hareketler üzerine yapılan tartışmaların ve konumlanmaların ana eksenini oluşturduğu söylenebilir.

Yeni hareketlerin pek çok düşünür tarafından çeşitli biçimlerde ele alınması ile konuya dair oldukça farklı değerlendirmelerin ortaya çıkması belli bir zorluk da yaratmıştır. Bu zorluk gerek hareketlerin parçalı ve kaygan doğası, gerekse de hareketlerin çevrelendiği alanın karmaşık yapısı nedeniyle mevcut yaklaşımları tasniflemek konusunda ortaya çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketler alanına dair en temel sıkıntılardan biri, ortaya atılan pek çok farklı görüşe dair sistemli ve açıklayıcı bir çerçeveleme geliştirilememesidir. Bu da belli başlı tasniflerin yapılamıyor oluşuyla yakından ilgilidir. Bu durum söz konusu yaklaşımları herhangi bir bağlama

oturtmayı da güçleştirmektedir. Bu zorluğu aşan ve oldukça anlamlı bir değerlendirme çerçevesi sunan belli başlı iki sınıflandırmadan bahsedilebilir. Bunlar yeni toplumsal hareket tartışmalarını, "süreklilik-kopuş teorileri" ve "kültürel-siyasal versiyonlar" bağlamında ele alan sınıflandırmalardır.

Bunlardan Buechler'ın yaptığı sınıflandırma, bu teorileri "kültürel" ve "siyasal" versiyonlar olarak iki biçime ayırır. Buna göre, "kültürel versiyon, geçmişteki ve şimdiki toplumsal tipler ve hareket biçimleri arasında daha radikal bir kopma" (akt. Coşkun, 2007:139) varsayar. Bu tez, söz konusu kopuşun nedenleri ya da kökenleri konusunda, sistemin temel zemini olarak sınıfsal çelişki, çatışma ve taleplerle değil, bunlardan bağımsız kurgulanmış bir kültürel alan/kimlikler çatışması üzerinden ilerler. Dolayısıyla toplumu ve toplumsal ilişkileri üretim ilişkilerinden yalıtık bir biçimde ele almaktadır –ki bu görüşe göre kopuşun kökenleri tam da buradadır. Buna göre kopma, modern toplumla post-modern toplum arasında; sınıfsal olarak çelişkili bir toplumsal sistemle sınıf çatışmalarının bittiği bir yeni toplum arasında; maddi değerlerle post-materyal değerler arasında yaşanmaktadır (Touraine, Melucci, Ingleheart). Çatışma artık siyasal alanda (yani sınıfsal içerikli) değil, kültürel boyutta cereyan etmektedir. Kopuş anlayışıyla birlikte "yeni toplumsal hareketler, sınıf politikasına bir alternatif olarak ileri sürülmektedir" (Sınıf Bilinci, 1992:3). Siyasal versiyon ise, daha eleştirel bir yaklaşımdan yola çıkarak, toplumsal hareketleri kapitalizmin toplumsal bütünlüğü içerisinde ele alır. Geçmişteki ile şimdiki toplum tipleri ve hareketleri arasındaki ilişkiyi, kapitalizmin geçirdiği tarihsel dönüşüm ve bununla birlikte toplumsal ilişkilerin değişen temeli bağlamında inceler. Toplumsal hareketleri politik bir temele oturtur.

Gülnur Savran'ın kavramsallaştırmasını takip ederek, kültürel ve siyasal versiyonları sırasıyla "kopuş" ve "süreklilik" tezleri (Savran, 1992:7) olarak okumak da mümkündür. Yeni toplumsal hareketlerin "tümünü tek bir kategori aracılığıyla açıklamanın sakıncalarına işaret eden" (Sınıf Bilinci, 1992:4) Savran'a göre kopuş teorileri, 20. yüzyılın ortalarından bu yana toplumsal yapıda ortaya çıkan dönüşümlerin, ya bu yapının kendisinde ya da politika düzleminde bir *kopuşa* yol açtığı tezine dayanır. Süreklilik teorileri ise, söz konusu bu değişikliklerin "kapitalizmin kendi dinamiklerinin sonucu" olduğunu, dolayısıyla yaşanan bu yeni dönemin bir kopuş değil, "kapitalizmin bir evresi olduğu"nu savunur (Savran, 1992:8-9).

Anlaşılacağı üzere kültürel versiyonlar ile kopuş teorileri yeni hareketlerin, sınıf siyasetinin bittiği bir toplumsal düzende işçi sınıfı hareketlerinin yerini aldığını iddia etmektedir. Siyasal versiyon ve süreklilik tezleri ise, yeni hareketleri ele alırken sınıf çatışmaları üzerinde şekillenen bir toplumsal sistem analizinde ısrarcıdır.

Yeni toplumsal hareketlere ilişkin teorileri *ana akım* ve *eleştirel teoriler* olarak kategorize etmek de olanaklı görünmektedir. Söz konusu teorileri bu geniş kategorizasyonla ele almak bize hem bu tezlerin genel olarak yaslandıkları toplum kuramları ile toplumsal ilişkileri çözümleme biçimleri hakkında bir teorik çerçeve sağlar, hem de çeşitli yaklaşımların yeni toplumsal hareketleri ele alış biçimlerinin pek çok açıdan neden "öyle değil de böyle", "şuradan değil de buradan" olduğu hakkında açıklayıcı bir zemin sunar. Böylesi bir sınıflandırmaya ihtiyaç

duyulmasının temel bir nedeni de, başta da belirtildiği gibi yeni toplumsal hareket tartışmaları ile bunların barındırdığı toplumsal eylem ve politik temsil ilişkilerinin sürekli ve iç içe bir halde var olmasıdır.

Bu konuda Savran'ın vurguladığı nokta önemlidir: Yeni toplumsal hareketlerin gerek teorik gerekse politik düzeyde Marksizm'i sorguladığına ya da Marksizm açısından bir karşı kanıt oluşturduğuna ilişkin teoriler seksenli yıllarda yaygınlaşmıştır. Bunların bir bölümü, işçi sınıfının Marksist teorideki ayrıcalıklı konumunun ve buna bağlı stratejik merkeziliğinin yeni toplumsal hareketler tarafından köklü bir biçimde sorgulandığını ileri sürerken, bir bölümü de artık sınıfsal kimliklerle politika arasındaki bağlantının koptuğunu, politik öznelerin sınıfsal niteliğinin belirleyici olmadığını savunur (Savran, 1992:6). Aynı şekilde Callinicos da, sınıf çelişkilerinin artık toplumun temel ayrılık noktasını oluşturmadığını ve işçi sınıfının Marks'ın atfettiği sosyalist devrimin öznesi olma rolünü artık yerine getiremeyeceğini ileri süren teorilerin 1980'li yıllarla birlikte çoğaldığını ifade eder. Callinicos'a göre bu savların temelini, işçi hareketinin 1970'lerin sonlarından beri aldığı yenilgiler oluşturmakta, işçi sınıfının toplumsal ve politik bir güç olarak tükendiği fikri geçerlilik kazanmaktadır (Callinicos, 2006:9). Dolayısıyla, solun dünya çapında gerilemesi, işçi sınıfının toplumsal yenilgisi ile sınıf siyasetinin erozyona uğraması, reel sosyalizmin tüm bürokratik ağırlığıyla birlikte çürümekte (çöküşe gitmekte) oluşu ve "tarihin sonu" tezleriyle birlikte düşünüldüğünde, "sınıftan kaçan" yeni toplumsal hareket teorilerinin neden seksenli yıllarla birlikte yaygınlaştığı hakkında önemli bir fikir oluşturulabilir. Görüldüğü gibi, yeni toplumsal hareket tartışmaları ile bunların politik yansımaları arasındaki

bağlantılar her düzeyde varlığını hissettirmektedir. Böylece bu konudaki teorilerin ana akım ya da eleştirel tezler olarak sınıflandırılmasının da pek çok boyutta geçerliliği bulunabilir.

Buna bağlı olarak ana akım yaklaşımlar, yukarıda söz edilen kopuş teorileri ile kültürel versiyonları kapsamakta, eleştirel yaklaşımlar ise siyasal versiyonlar ve süreklilik tezlerini içermekte ve özellikle neo-Marksist bir bakış açısından yola çıkmaktadırlar[4]. Bu yaklaşımlar ileri kapitalizmi bir toplumsal bütünlük olarak ele alır ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ile ileri kapitalizm arasında güçlü bağlar olduğunu vurgularlar (Coşkun, 2007:146). Bu kapsamda "ekonomik, toplumsal, yerel ve askeri güvenliğe dair sorunlar etrafında tanımlanan 'eski' politikanın tersine yaşam tarzı, eşitlik, bireysel kendini gerçekleştirme, katılım ve insan hakları kavramlarını sorunsallaştıran" ve "yapı taşlarının kavramlar değil, aktörler olduğu" (Nalçaoğlu, 1990:65) egemen yeni hareketler literatürüne karşı eleştirel literatür, "somut olarak nasıl bir tarihsel çerçevede ortaya çıktıkları belirlenmeyen bu normatif değerlere pek güvenmeden, yeni hareketleri tarihsel

[4] Klasik Marksist eleştiriler, yeni toplumsal hareketleri 'iktidar perspektifi yoksunluğuyla' suçlamakta ve bu yeni hareketlerin her türlü 'toplumsal fark'ı, sınıfsal farkla eşitleyen, sınıf çelişkilerinin merkeziliğini ortadan kaldıran bir işlevi olduğunu söylemektedirler. Buradan yola çıkarak, yeni toplumsal hareketlerin köklü ve etkili sonuçlara ulaşamayacağını, 'sivil toplumculuk'tan ve 'amaçsız' dönemsel hareketlerden ileri gidemeyeceğini belirtmektedirler. Aynı anlayışlar, yeni hareketlerin örgütlenme biçimleri, eylem stratejileri, hedefleri ve talepleri konusunda da tereddütlü davranmakta ve bu hareketlere karşı mesafeli durmaktadırlar. Kovancı'nın belirttiği gibi (2001), bu yaklaşımlara göre "yeni toplumsal hareketler temelde 'sosyal'dir. Hedef, iktidarı ele geçirmek değil, sivil toplumu hareketlendirmektir". Bu eleştirilerin göz önüne alınması gereken yönleri bulunmakla birlikte yeni toplumsal hareketlerin 'siyasal' olanı tümüyle dışladığını ve 'sınıf'tan vazgeçtiğini söylemek pek de mümkün olmamaktadır. Eleştirel yaklaşımlar da bu duruma dair bir tartışmayı yürütmektedirler.

oluşum süreçleri içinde ele alarak somut içeriklere kavuşturmanın daha anlamlı" (Bora, 1990:49) olacağını savunur.

Aynı şekilde toplumsal değişim ve yeni hareketler ilişkisini de göz önüne almak gerekmektedir. Bu noktada Gramsci'nin kavramsal katkıları, yeni hareketleri anlamlandırmak için de önemli bir olanak sunmaktadır. Gramsci sınıfsal dinamiklere dair farklı bir yaklaşım sunar ve toplumsal değişim açısından sınıfsal ittifaklara dikkat çeker. Ona göre, işçi hareketinin başarılı olabilmesi için bazı toplumsal kesimlerle uzlaşma içerisine girmesi kaçınılmazdır. Toplumsal mücadeleyi ve bu mücadelenin içinde gerçekleştirildiği toplumsal yapıyı anlamada hegemonya ve tarihsel blok kavramlarını kullanıma sokan Gramsci'ye göre bir politik hareketin ve bir dünya görüşünün/toplumsal projenin başarılı olabilmesi için sınıfsal dinamiklerle etkileşim içindeki farklı toplumsal güçlerin varlığının dikkate alınması ve bu temelde bir toplumsal önderlik ve uzlaşmanın hedeflenmesi gerekmektedir (Lelandais, 2009:64). Buna dayanarak yeni hareketler de egemen sınıfa ve sisteme karşı çeşitli tarihsel sınıfsal ittifakların bir gerçekleşme alanı ve işçi sınıfının ideolojik-politik önderliğini yüklenmesi gereken bir toplumsal uzlaşılar bütünü olarak okunmaktadır.

Dolayısıyla hem yeni toplumsal hareketlerde "yeni" olan şeyin analiz edilmesi hem de bu hareketlerin sınıfla ve toplumsal değişimle olan ilişkisinin açıklanması önemlidir. Bu çerçevede Tanıl Bora'nın da belirttiği gibi yeni toplumsal hareketler, gündeme geldikleri 1970'li yıllarda pek de "yeni" değildiler. Hem sorun alanları, talep içerikleri bakımından 19. yüzyıla uzanan kökleri bulunuyordu; hem de

siyasal ve ideolojik dayanakları, üslupları açısından bu hareketler (kadın hareketi, çevreci hareket, alternatif hayat komünleri, barış hareketi vb.) 1960'ların sosyalizan/anarşizan hareketlerine dayanıyorlardı. Bu sürekliliği vurgulayan Bora'ya göre, yeni hareketlerin köklerini oluşturan toplumsal hareketler de 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında gelişen kapitalist modernleşmenin insani ilişkileri ve insani-toplumsal faaliyetleri ticarileştirici, atomize edici, yabancılaştırıcı etkilerine tepki olarak ortaya çıkmışlardı. Bu hareketlerin "68 dalgası" ve ardından 1970'lerde yeniden ortaya çıkması ise basit bir moda olma veya hortlama olayı değil; kapitalizmin toplumsal örgütlenmesindeki değişim sürecine bağlıydı (Bora, 1990:49-50). Bora bu sürecin, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalizmin hem dünya ölçeğinde, hem de ulusal-toplumsal, iktisadi birimler içinde çok genişlemiş bir zeminde kendini yeniden üretmesiyle şekillendiğini ve iktisadi üretim alanı dışında sayılan bütün toplumsal-insani faaliyetleri de kendi özgül mantığına göre örgütlemeye yöneldiğini ifade etmektedir. Bu süreçte yalnız her faaliyetin metalaştırılması değil, aynı zamanda tüm bu etkinlikler içerisinde yer alan insanların da incelen kapitalist işbölümü ve üretim biçiminin örgütlenme ve işleyiş mantığına tabi kılınması söz konusudur. Bu çerçevede üstyapısal kurumların, kapitalist sisteme daha dolaysız bir biçimde eklemlendiğini belirten Bora'ya göre, "üstyapı" başlığı altında ele alınan çelişkilerin kapitalist egemenliğin yeniden üretimiyle olan ilişkisinin dolaysızlaşmasına ters orantılı olarak, tek tek bu çelişkilerin "altyapı"dan türeyen ana çelişki nüvesi olan emek-sermaye çelişkisiyle ilişkisinin dolaylılaşmasından söz edilebilir (Bora, 1990:50). Bu anlamda 1970'lerde oluşan yeni hareketler, siyasal iktidarı hedeflememeleri ve yerleşik anlamda siyaset yapmamaları itibariyle 1960'ların devrimci-sosyalist hareketinden kopmuşlardır. Fakat salt öncülleri ve kökenleri

itibariyle değil, eylem alanları itibariyle de hala onunla ortak paydaya sahiptiler. '70'lerdeki yeni toplumsal hareketler birçok kuramcı tarafından "toplumsal, insani, iktisadi yeniden üretim alanına hitap eden; yeniden üretime ilişkin çelişkilerden kaynaklanan hareketler" olarak tanımlanır (Bora, 1990:51). Ek olarak, özellikle neo-liberal dönemde bu yeniden–üretim alanlarının/faaliyetlerinin sermaye için artık doğrudan bir sömürü ve kar alanı haline geldiği de belirtilmelidir. Dolayısıyla, toplumsal formasyonda doğrudan üretim alanı dışında kalan alanlar ile tüm insani ilişkiler ve toplumsal faaliyetlerin de artık kapitalizmin metalaştırıcı piyasa mantığına tabi kılındığını ve doğrudan kapitalist tahakküm/sömürü ilişkilerinin maddi temelinin bir bileşeni haline geldiğini vurgulamak önemlidir. Böylece eleştirel kuramlar, yeni toplumsal hareketlerin temelini oluşturan yeni çelişki ve antagonizmaların, emek-sermaye çelişkisinin karmaşıklaşmış dolayımları olduğunu iddia ederler (Erbaş, Coşkun, 2007:14). Kapitalizmdeki toplumsal çelişkilerin hala emek-sermaye çelişkisinden kaynaklandığı fakat giderek karmaşıklaşan sistemde bu çelişkilerin, asıl temeli ile olan bağlantısının oldukça dolayımlandığı ve bu nedenle de aradaki bağı görmenin zorlaştığı söylenebilir. Fakat bu zorluk, yine de arada herhangi bir bağ olmadığı anlamına gelmemektedir. Yeni hareketler, kapitalizmin tarihsel seyri içerisindeki emek-sermaye çatışmasının yeni gerçekleşme biçimleri, ortaya çıkan yeni ücretlilik ilişkileri ile bunun toplumsal örüntüleri arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilmektedir. Eleştirel yaklaşımlar tam da bu nedenle, yeni hareketlerin sınıfla olan bağının kurulması, özündeki toplumsal-siyasal potansiyelin vurgulanması ve hareketlerin 1990'larla birlikte yeniden tanımlanmakta olan sosyalizm ile (muhtemel) ilişkilerinin açığa kavuşturulması gerektiğini ifade etmektedirler.

Eleştirel kuramcılardan Clause Offe, yeni hareketleri anlamak için bu hareketlerin oluştuğu zeminin genel bir tahlilini yapmaktadır. Offe'ye göre, yeni sosyal hareketler Batı'da refah toplumu modeline yönelen tehditlerle beraber ortaya çıkmıştır. Refah toplumunun çözülüşü sürecinde yeni çatışma alanları ve problemleri ortaya çıkmış, bunu sonucunda değişen değerler, aktörler ve örgütlenme modelleri yeni hareketlerin oluşumunu sağlamıştır.

Offe'ye göre kırklı yılların sonları ve ellili yılların başlarında benimsenen sosyal, ekonomik ve politik düzen hayli kuşatıcı bir liberal-demokratik refah toplumu uzlaşısı temelinde inşa edilmiştir (Offe, 1999:57). Bu modelin temel değerleri büyüme, refah ve refahın kitlelere aktarımıdır (Çayır, 1999:17). Ayrıca güvenlik ve kamu politikaları da sistemin en önemli unsurlarıdır. Bu dönemdeki hareketlerin, refah toplumu uzlaşısı içinde belirli kurumsal yapılarla ve dönemin örgütlenme biçimlerine uygun araç ve söylemlerle hareket ettiğini belirten Offe, 1970'lerle birlikte liberal refah devleti modelinin üzerinde yükseldiği uzlaşmanın dağılması ile sözkonusu eski paradigmanın yerini yeni bir paradigmanın almaya başladığına işaret eder. Bu süreçte refah toplumunun güvenlik ve kamu ağırlıklı söyleminin yerine giderek, "ekonomiyi belirsiz politik müdahalelerden özgürleştirecek ve siyasal seçkini baskılardan, vatandaşların etkilerinden bağımsızlaştıracak önlemler"in (Huntington'dan akt. Offe, 1999:54) alındığı bir "yeni muhafazakar proje"nin tesis edilmeye başlandığını belirtir (Offe, 1999:54).

Buna karşın yeni sosyal hareketlerin dillendirdiği talepler de bir taraftan refah toplumunun bölüşüm üzerindeki kurumsal çatışma modelinden farklılaşmakta, diğer taraftan yeni muhafazakar projeye karşı bir duruşu da sergilemektedir. Yeni sosyal hareketlerin farkını ve bileşimini anlamak için Offe, refah toplumu dönemi hareketleri ile yeni hareketleri aktörler, temalar, değerler ve hareket biçimleri (örgütlenme biçimi ve araçlar) ekseninde değerlendirmektedir.

Buna göre, refah toplumu döneminin "hakim kolektif aktörleri, kurumsallaşmış baskı grupları ve siyasal partiler"ken, yeni dönemin kolektif aktörleri radikal biçimde değişmiştir (Çayır, 1999:17). Offe'ye göre yeni hareketlerin aktörleri kendilerini yerleşik siyasal ve sosyo-ekonomik kodlarla tanımlayamamaktadırlar. Siyasal çatışmanın evreni daha çok hareketlerin konularından çıkarılan kategorilerle kodlanmıştır. Yeni sosyal hareketlerin kendilerini tanımlama düzeyinde (sınıf gibi) sosyo-ekonomik ve (ideolojiler gibi) politik kodların geçersizliği, bu hareketlerin "yeniliğinin" bir parçasıdır ve onları eski sosyal hareketlerden ayırmaktadır. Fakat bu, yeni hareketlerin toplumsal tabanının sınıfsal ve ideolojik anlamda heterojen ve şekillenmemiş olduğunu göstermemektedir (Offe, 1999:66). Yeni hareketlerin toplumsal tabanı aslında "yapısal olarak" bellidir. Offe, kimin bir dava uğruna işbirliği yapacağı ve "yeni politikanın" pratiklerini yerine getireceği hususunda nispeten açık yapısal belirleyicilerin mevcut olduğunu vurgular (Offe, 1999:68). Dolayısıyla yeni hareketlerin, eski sosyal hareketlere göre farklılık arz etmesi, bu hareketlerin toplumsal tabanının bütünüyle belirsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Hatta, geleneksel olmayan politik hareket biçimlerine katılanların "ortodoks" politik hareketlerde de yer alma olgusuna ilaveten bunu yaptıkları kanıtlanmıştır (Offe,

1999:74). Dolayısıyla eski ve yeni hareket biçimleri birbirini engelleyici ya da birbirine rakip pratikler olarak değil, birbirine paralel, hatta çoğu durumda bütünleyici unsurlar olarak görülmelidir.

Bu kapsamda Offe'ye göre yeni hareketlerin toplumsal tabanı, sosyal yapının sınırları belli üç öğesinden oluşmaktadır. Bunlar; a) yeni orta sınıf, özellikle bunun hizmet ve/veya kamu sektöründe çalışan unsurları, b) eski orta sınıfın unsurları, c) varlıksız ya da "kenarda kalmış" gruplar; iş piyasasının dışında kalan insanların oluşturduğu kategori (işsizler, öğrenciler, ev kadınları, marjinal işlerde çalışan gençler, emekliler, vs.) olarak sıralanabilir (Offe, 1999:66). Çünkü Offe'nin de belirttiği gibi, Batı Avrupa demokratik refah devletlerinin toplumsal yapısının geleceği ile ilgili tüm projeksiyonlar, yeni hareketlerin toplumsal tabanının unsurlarından en az ikisinin –yeni orta sınıfın ve nüfusun kenarda kalmış ve varlıksız gruplarının- kaybolmak yerine sayıca daha da artacağını öngörmektedir (Offe, 1999:71). Ki, bu yeni orta sınıfın aslında yeni ücretlilik biçimlerini teşkil ettiğini ve işçileşen profesyonellerden büro memurlarına kadar genişleyen bir yelpazeyi içinde barındırdığını, bu nedenle söz konusu "sınıfın" kendi özgün koşullarıyla birlikte işçi sınıfına dahil edilmesi gerektiğini vurgulayan tartışmalar yeni değil, uzun yıllardır sürmektedir (bkz. Braverman, 1974; Wright, 1985; Callinicos, 2006; Worsley 2007) Dolayısıyla yeni hareketlerin aktörleri ve toplumsal bileşimleri, sınıfsız bütünlükler olarak değil, sınıfsal konumlar ve ilişkilerle açıklanabilir bir durumdadır.

Yeni hareketleri aktörlerinin yanı sıra temaları, değerleri ve hareket biçimleri açısından da ele alan Offe'ye göre, yeni sosyal hareketlerin ilgi sahasına giren temalar toprak, hareket alanı yahut beden, sağlık ve cinsel kimlik gibi "hayat alanı" ile ilgili konuları; komşuluk, şehir ve fiziksel çevre; kültürel, etnik ve ulusal miras ve kimlik; fiziki hayat koşulları ve genelde insanlığın devamı gibi konuları içermektedir (Offe, 1999:63). Yeni sosyal hareketlerin dağınık ve zaman zaman birbiriyle ilgisiz gibi görünen sorun alanları aslında belirli değerler çerçevesinde ortak bir kökene sahiptir. Bu değerlerin yeniliği açısından bakıldığında, Offe'ye göre günümüz sosyal hareketlerinde en az yeni olanın bu hareketlerin değerleri olduğu iddia edilebilir. Çünkü bireysel özgürlük, eşitlik, katılım, barış ve dayanışmacı toplumsal örgütlenme gibi taleplerin ve ahlaki prensiplerin yeni bir tarafı yoktur. Tam tersine bu değerler burjuvazi ve işçi sınıfının ilerlemeci hareketlerinden miras alınmıştır (Offe, 1999:75-76). Söz konusu değerler kendi içlerinde "yeni" değildir, fakat yeni sosyal hareketler içinde farklı bir önem ve aciliyet kazanmışlardır (Offe, 1999:64). Bu anlamda Offe, yeni hareketlerin yeniliği ile ilgili konuda sorunun değerler değil, bu değerlerin hayata geçiriliş tarzı olduğunu vurgulamakta; dolayısıyla yeni sosyal hareketlerin "anti-modernist" ya da "post-materyalist" değil, modernleşmenin "modern" bir eleştirisi olduğunu savunmaktadır. Çünkü eleştirinin temelleri modern hümanizm, tarihsel materyalizm ve aydınlanmanın özgürleşmeci fikirlerinde yatmaktadır (Offe, 1999:76). Offe'ye göre yeni hareketler modern değerlerin toptan bir reddiyesinden ziyade, bu modern değerlerin "seçici bir radikalizasyonu" olarak görülmelidir (Offe, 1999:77). Dolayısıyla yeni hareketler ile savundukları temalar ve değerler, ana akım teorilerce ortaya sürüldüğü kadar post bir dünyaya ait değildirler. Tersine, modern

dünyanın ileri sanayi toplumlarında ortaya çıkan modern bir eleştiri pratiği olarak okunmalıdırlar.

Offe'ye göre temalar, değerler ve hareket biçimleri birbirlerinden bağımsız düşünülemeyecek unsurlardır. Dolayısıyla, temalar ve değerlerde yaşanan radikal dönüşüm, hareket etme biçimlerini ve toplumsal çatışmaların çözülme mekanizmalarını da aynı şekilde etkilemekte ve değiştirmektedir. Yeni hareketlerin ortaya çıkışı, yapısı ve bileşimi de bu değişimler göz önünde tutularak anlaşılmalıdır. Böylece, yeni hareketlerin alanları siyasi pazarlık ya da alış-veriş çerçevesinde şekillenen bir sivil toplum değil, fakat radikal bir biçimde dönüştürülebilecek bir toplumsal alan olarak şekillenir. Yeni hareketler de burada iktidarları zorlayıcı ve kendi sorun alanlarını iktidar projelerine karşı politize edici bir işlev görürler.

Offe'nin bu tespitlerine benzer şekilde Raymond Williams da, yeni sosyal hareketlerin sınıfsal yapısına ve toplumsal potansiyeline vurgu yapmaktadır. Bunu açıklamak için öncelikle Williams'ın mevcut toplumsal düzene dair fikirlerine değinmek yerinde olacaktır. Williams, 1970'ler sonrasında ekonomik, politik ve toplumsal açıdan pek çok değişimin gerçekleştiğini belirtirken, bunun temeli olarak "sanayi sonrası toplum" tezlerine karşı durmaktadır. Ona göre, şu anda oluşmakta olan toplum hiçbir şekilde "sanayi sonrası" bir toplum değildir. Aslında ileri teknolojileri göz önüne alındığında bu toplum sanayileşmenin özgül ve belki de en uç noktasındadır (Williams, 1989:92). Bu nedenle yeni bir toplum betimleyen ve bu toplumu yalıtık bir değerler kümesiyle tanımlayan yaklaşımlara karşılık Williams,

sadece değerler ve anlamlara değil, bu değer ve anlamların gerçek bağlamlarına bakmanın (1989: 80) gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu noktada, yeni iş çeşitleri, yeni sermaye biçimleri ve yeni mülkiyet sistemlerinin, insanların bu yeniliklerle ilişkileri açısından yeniden tasvirini gerektirdiğini ifade eden Williams'a göre, bu tasvirde bizim gerçek durumumuz; denetlemeyi öğrenemediğimiz karmaşık ekonomik ve toplumsal örgüt karşısında çoğumuzun hizmetkar olduğudur (1989: 58). Söz konusu bu örgütlenme karşısında Williams toplumun, üretim araçlarına ve mülkiyete sahip olamayan, üretim ilişkilerinde bağımlı konumda bulunan çok büyük kısmının bir "genel çıkar"ından bahsetmektedir. Bu genel çıkarın işçi sınıfı ve hareketiyle yakından ilgili olduğunu savunan Williams'ın ifadesiyle "işçi hareketini genel bir çıkar olarak kavrayan yaklaşım; ortak üretim araçlarını ele geçirip insanları mülksüzleştirdiği ve emeğin artık değerinin özel kişilerce temellük edilmesine yol açtığı için kapitalist sistemin özünde genel çıkara düşman olduğunu ve dolayısıyla genel çıkara ters düştüğünü" savunur. Bu genel çıkarı sağlamak üzere "kapitalizme son verecek tek güç ise örgütlü işçi hareketidir" (Williams, 1989:157). İşçi hareketi ve genel çıkar arasındaki bağlantıyı bu şekilde vurgulayan Williams'a göre, bu "genel çıkar" kavramının içeriği ile birlikte, ufukta öngörülen sosyalizmin de yeniden ve daha kapsayıcı bir tanımının yapılması gerekmektedir.

Bu noktada Williams, eski sağlam işçi sınıfı topluluklarının sanayideki değişimin etkisiyle dağıtılmakta olduğunu ve işçi sınıfının geniş manevra alanının, kapitalist kar etme oranından ve sanayinin uluslararası yer değişiminden kaynaklanan krizler tarafından hızla kısıtlandığını vurgular. Ona göre bu durumda ya işçi hareketi kapitalist pazarlık mekanizması ile birleşecek ve böylece sosyalizm bir teori ve inanç

biçimi olarak kenara itilecektir, ya da temel insan ihtiyaçlarından yola çıkan geniş bir hareket gelişecektir (Williams, 1989:167). Bu ihtiyaçları Williams, kapitalist toplumsal düzenin benimseyemediği, ama her iş türünde var olan maksimum ücret kazanma çıkarıyla kısıtlanmış kurumların da tanımlayamadığı ya da destekleyemediği ihtiyaçlar (1989:168) olarak tanımlar.

Buradan hareketle Williams, son otuz yılın en önemli toplumsal hareketlerinin örgütlü sınıf çıkarları ve kurumları dışında başladığına dikkat çeker. Ona göre barış hareketi, ekoloji hareketi, kadınların hareketi, üçüncü dünya ile dayanışma, insan hakları savunucuları, yoksullar ve konutsuzlar için başlatılan kampanyalar, kültürel yoksulluk ve bozulmaya karşı kampanyalar; bütün bu hareketler çıkar kökenli örgütlerin uğraşmaya zaman bulamadıkları ya da hiç fark etmedikleri ihtiyaç ve görüşlerden doğmuştur. Ne var ki bu hareketler çoğunlukla yanlış bir biçimde "sınıf politikasının ötesine geçmek" biçiminde yorumlanmıştır. Oysa Williams, bu sorunların hepsinin bizi gerisin geriye sanayi üretimi tarzının başlıca sistemlerine ve özellikle de sınıflar sistemine götürdüğünü vurgular (Williams, 1989:167). Buna göre örneğin, barışı sağlamak için –şimdi her zamankinden daha çok- barıştan fazlasını sağlamak gerekir. Nükleer silahlara karşı çıkmak için nükleer silahların dışında da bazı şeylere karşı çıkmak gerekir. Ve bu protestolar anlamlı bir pratik yapılaşmaya yönelmedikçe çabalarımız yetersiz kalır (Williams, 1989:230). Buna göre en çok barış hareketinde ve ekolojik girişimlerde göze çarpmakla birlikte, çok geniş bir toplumsal ve kültürel alana yayılan ve gittikçe artan özgül kampanyalar vardır. Kökten yeni politika çeşitleri için gereken fiili ve doğrudan kaynaklar buralarda mevcuttur (1989:236). Williams için sorun, bu

kaynakların, işin ve ücretli emeğin tecritinden doğan görünüşte daha önemli kurumlarla nasıl ilişki kurabileceğidir. Bu noktada Williams bazı sendika gruplarının, yeni toplumsal üretim grupları ve yeni toplumsal üretim biçimleri oluşturulması önerilerinin, bu yeni bağlantı biçimlerini mümkün kılacak doğrultuda bir gelişme (1989:167) olduğunu belirtmektedir. Bu noktada yeni toplumsal hareketler, söz konusu sosyalizm hedefi içerisinde, barındırdıkları toplumsal-siyasal potansiyel ve kapitalizme karşı genel çıkarla olan yapısal bağlantıları açısından okunmalıdır.

Ancak bu, hareketleri anlamada faydalı olduğu kadar pratikte yeterli değildir. Williams'ın uyardığı gibi; gelişen hareketlere –barış, ekoloji ve feminizm- bakarak kendiliğinden hazır bir potansiyel ve etkili bir politik çoğunluk olduğunu düşünülebilir. Ama genel durum hiç de böyle değildir. Williams için bu hareketlerde potansiyel olduğuna şüphe yoktur, fakat asıl sorun kendiliğindenliktir. Ona göre, bu hareketlerin geniş insan kitlelerinin köklü çıkarlarını temsil ettiği inancını temel almış olan bu potansiyel duygusunun, zamanla yerini bütün diğer örgütlenmiş ve kurumlaştırılmış politik ve toplumsal biçimleri umursamayan bir tavra bırakma ihtimali de vardır. Ancak bu tavır mantıken yanlıştır (Williams, 1989:237). Örgütlülüğü ya da örgütlenmiş biçimleri umursamayan bu yanlış tavrın, ironik bir biçimde sonunda hareketleri siyasal partiler aracılığıyla sisteme entegre edeceği imasında bulunan Williams'a göre, tüm bu hareketlerde ve politik-ideolojik analiz biçimlerinde ortaya çıkan bir gerçek vardır: Buna göre sorunun özü, küçük grupların girişim ve potansiyelleri ile egemen sistem arasındaki ilişkilerde yatar. Pratikte bu sorunun temelini şimdiki siyasi partiler oluşturur. Çünkü sistemin bizi, bütün etkili düzeylerde bu partilere yönlendirdiği açıkça bellidir. Ama aynı açıklıkta olan başka

bir gerçek daha vardır: Bu partilerin başlıca işlevleri sorun ve çıkarların halen var olan tanımlarını yeniden üretmektir. Yeni sorun ve çıkarlar gündeme geldikçe partiler bu sorun ve çıkarları soyutlayacak, hafifletecek ve sonunda da kendi içinde eritecek olan bir sisteme yöneltirler. 1945'ten beri almamız gereken bir ders varsa, o da bu gerçektir (Williams, 1989:238). Buradan, Williams'ın, hareketlerin özgünlüğünün ve "devrimci" hedeflerinin devamı için egemen politik kurumlar eliyle sistemle bütünleşmek yerine, yeni, yaratıcı ve birbiriyle dayanışmacı toplumsal örgütlenmeleri gerçekleştirmelerini ya da "kendi özerk üsluplarıyla böyle kurumlara (ki bunlar Williams'a göre çoğu zaman işçi hareketinin kurumlarıdır) yönelmelerini" (1989:239) işaret ettiği sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Bu durum ayrıca, hareketlerin sınıf hareketi ile olan yapısal bağlantılarının pratiğe aktarılabilmesinin de önemli bir uğrağını oluşturmaktadır. Böylece hem hareketler ilerici hedeflerini koruyarak sisteme entegre olmaya direneceklerdir, hem de işçi sınıfı hareketi ve kurumları bu ortaklıklarla yenilenecek ve zenginleşecektir. Mevcut yeni hareketlerin "tamamen farklı politik ilişki ve ihtimallere doğru adım atabilmeleri" de (1989:247) muhtemel ki ancak böylesi bir süreçte şekillenebilir. Dolayısıyla Williams için yeni toplumsal hareketler kesinlikle sınıf dışı sayılamazlar (Coşkun, 2007:148). Bu anlamda, yeni hareketlerin sadece kendi koydukları sorun alanlarıyla sınırlı olmadığının ve bu hareketlerin/taleplerinin dolaylı bir şekilde de olsa sistemle olan (muhalif) bağlarının fark edilmesi, herkes için olduğu kadar söz konusu hareketlerin doğrudan aktörleri için de önemlidir.

Eleştirel yaklaşımın bir başka kuramcısı Wallerstein da yeni hareketleri sınıf durumuyla bağlantılı olarak açıklar. Buna göre kapitalist bir dünya ekonomisinde

yaşadığımız sürece sınıf mücadelesi vardır ve politik rengi ne olursa olsun var olmaya da devam edecektir. Rejimlerin, kendi devlet sınırları içinde sınıf mücadelesi olmadığına ya da artık olmadığına ilişkin açıklamaları analitik tözden yoksun, ideolojik açıklamalardır (Wallerstein vd. 2004:62). Buradan hareketle Wallerstein yeni hareketlerin sorunsallaştırdıkları alanlar ile kapitalizm arasında göz ardı edilemeyecek bağlantılar olduğunu savunur. Savran'ın belirttiği üzere, Wallerstein kapitalizmin içsel mantığı ile ırkçılık ve cinsiyetçilik arasında, yani üretim ve üretim dışı alanlar arasında bağlantılar kurar. Ona göre bu bağlantılar yapısaldır: Kapitalizmin iki temel gereği vardır. Bunlardan biri artık değer kütlesinin büyümesi için ücretli emeğin genişlemesi, yani proleterleşmenin yaygınlaşmasıdır. Ancak kapitalizmin aynı zamanda da emek gücü değerinin düşük tutulması için ücretli emek içinde yapısal bir katmanlaşmayı sağlaması gerekir. Wallerstein için cinsiyetçilik ve ırkçılık, katmanlaşmış/farklılaşmış bir ücretli emeğin oluşması için kapitalizmin yararlandığı ayrımcılıklardır. Kapitalizm, bir yandan herkesin ücretli emeğe katılımını mümkün kılacak biçimde eşitlikçilik/evrenselcilik ideolojisine yaslanırken, diğer yandan da emek gücü arasında cinsiyetçiliği ve ırkçılığı sürekli olarak yeniden üretir, hatta değişik biçimleriyle bunları kendisi yaratır (Savran, 1992:16-17). Ne var ki bu ayrımlar kadınların ya da etnik azınlıkların ücretli emeğe katılımını engelleyecek kadar ayrımcı olamazlar (Coşkun, 2007:147). Dolayısıyla Wallerstein'a göre, örneğin cinsiyetçiliğe ve ırkçılığa karşı çıkan toplumsal hareketlerin bu dengeyi sarsarak kapitalizmi tehdit etme potansiyelleri çok güçlüdür (Savran, 1992:17). Dahası Wallerstein'a göre bu yeni hareketler, öz tarihleri ışığında, başarı ve başarısızlıklarıyla, devrimci sürecin kendisini dönüşüme uğratmaktadırlar. Bu

dönüşümün daha demokratik ve eşitlikçi yeni bir sisteme varması ise tarihsel olarak olanaklı ancak kesin değildir (Wallerstein vd. 1993:7).

Çünkü bir yanda, 1945 sonrası iktidara gelen işçi partilerinin giderek sisteme meyletmesiyle bu partilere duyulan güvenin yitirilmesi, diğer yanda kendini sosyalist olarak tanımlayan ülkelerdeki anti-demokratik ve eşitsiz durum, devrimin sadece iktidarı fethetmekle sınırlı kalmaması gerektiğini, hem süreci hem de "iktidar sonrasını" demokratikleştirmenin ve eşitlikçi hale getirmenin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda yeni hareketler için "devlet iktidarının fethi sistemi çökertmeye hizmet edebilir" (Wallerstein, 1993:25) fakat bu tek başına yeterli değildir. Gerçek bir iktidar merkezi olarak devletin iktidarının yanı sıra, devletinkinden başka iktidar yerleri ve mekânlarının var olduğunu (Wallerstein, 1999:47) da göz önünde tutmak gerekmektedir. İktidarın fethinin, devlet iktidarının fethinden çok daha fazlasını içerdiğini vurgulayan Wallersatein'a göre, devlet iktidarının fethi her ne kadar önem bakımından ikincil değilse de, kronolojik düzende ikinci sırada yer alabilir. Sanıldığının aksine devlet denetiminin fethi her şeyin anahtarı değil de, devlet denetiminin anahtarı, devlet dışındaki tüm diğerlerinin fethi olabilir (Wallerstein, 1993:47). Bu anlamda Wallerstein, Arrighi ve Hopkins, kapitalizmin tarihindeki toplumsal hareketleri genel bir kavramsallaştırmayla "sistem-karşıtı hareketler" olarak açıklayarak, söz konusu hareketleri yapısal olarak siyasal mücadele içinde ve sisteme muhalif pratikler olarak görmektedirler. Bu kapsamda yeni toplumsal hareketlerin de toplumsal zemininin, "hakimiyet ilişkilerinin üretim ilişkileriyle nasıl ilişkilendiği" (Wallerstein vd., 2004:92) noktasında anlam bulduğu, dolayısıyla bu hareketlerin sorun alanlarının, üretim

ilişkileri ve hakimiyet ilişkilerinin ya da bu ilişkileri süreklileştirecek araçların dolayımlanmış biçimleri olduğu söylenebilir. Bu nedenle Wallerstein günümüz sistem karşıtı hareketlerin en önemli bileşeni olan yeni toplumsal hareketleri de siyasal bir içerikle tanımlamakta ve bu çerçevede değerlendirmektedir.

Etnik azınlıklar hareketi, göçmen işçiler hareketi, barış hareketleri, eşcinseller hareketi, sakatlar ya da yaşlılar ya da emekliler hareketi vb. gibi yeni hareketlerin ortak öğesi Wallerstein'a göre şudur: Bu hareketler görünürde tek bir konuya sahip olmakla birlikte, bu hareketler bakımından tek şey bu konu değildir. Hepsi, başlangıçta açık olmasa da, daha geniş, belki bir parça şekilsiz bir bütünün, her bir grubun öz çıkarlarını savunurken tüm grupların çıkarlarını ilerlettiği bir 'yeni toplumsal hareket'in öğeleri olduklarını kabul etmiş görünmektedirler (Wallerstein, 1993:41). Anlaşılacağı üzere Wallerstein yeni hareketleri, çağımızın sistem-karşıtı hareketleri olarak açıklarken bu hareketleri sınıf bağlamları ve siyasal pratikleri açısından anlamlandırır. Bu kapsamda yeni hareketler "yönsüz, muğlak" aktörler olarak değil, kendi yaşamlarına, toplum yaşamına ve geleceklerine dair toplumun çeşitli alanlarında ve fakat aslında tümünde faaliyet gösteren politik oluşumlardır.

Genel olarak söylenebilir ki, yeni hareketlere dair eleştirel yaklaşımlar, bu hareketlerin geçmişle radikal bir kopma yaşamak yerine, tarihsel bir sürekliliği olduğunu vurgularlar. Bu sürekliliği ise gerek kapitalizmin tarihsel akışı gerekse de analiz çerçeveleri itibariyle siyasal bir vurguyla ifade ederler. Marks'ın "toplumsal hareketin siyasal hareketi dışladığını söylemeyin. Aynı zamanda toplumsal olmayan

siyasal hareket yoktur*"* (akt. Özbudun, 2009) belirlemesinde ifadesini bulan bu yaklaşım, yeni toplumsal hareketlerin, (ana akım kuramlarca yapıldığı gibi) toplumsal ile siyasal arasında kurulacak bir ayrımla açıklanamayacağını, çünkü siyasal olan her şeyin aynı zamanda toplumsal olduğu gibi, toplumsal olan her şeyin de özü itibariyle siyasal olacağını ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak, yeni toplumsal hareketlerin iddia edildiği kadar "renksiz" ve "yönsüz" olmadığı vurgulanmaktadır. Yeni hareketlerin ortaya çıktığı (1960 sonları) tarihsel-toplumsal düzlem düşünüldüğünde bu iddianın geçerliliği mümkün görünmektedir. Zira "toplumsal" olana vurgu yapmak, doğrudan (bir siyasallık belirtisi olarak) sınıfa sırt dönmek anlamına gelmeyeceği gibi, "sınıf sorununu" yalnız siyasal olanla ve "görünür" siyasal alanla açıklamaya çalışmanın doğruluğu da, üzerine düşünülmesi gereken bir husustur.

Bu noktada sınıf ve sınıfsallık kavramlarını Thompson'a atıfla düşünmek de yeni hareketleri anlamlandırmak açısından faydalı olabilir. Sınıfı bir "tarihsel ilişki biçimi" olarak değerlendiren Thompson, ortak deneyimlerin sınıfı oluşturduğunu ifade etmektedir (Thompson, 2004). Buradan yola çıkan Özuğurlu'nun "ortak sınıf deneyimlerinin kültürel terimlerle ifade edilmesinin 'sınıf bilincini' oluşturacağı" (Özuğurlu, 1996:55) yargısı ise, yeni hareketlerin sınıfla olan ilişkilerini tanımlamak açısından önemli bir kanal açmaktadır.

Bu anlamda yeni toplumsal hareketleri olumlayan eleştirel kuramlar; bu hareketlerin eskiye nazaran daha yatay, otoriter olmayan yönetim tarzları, alttan

örgütlenebilen, hızlı ve doğaçlama eylem kabiliyetleri ile, sadece "görünür" siyasal alanlarda değil günlük yaşamın pek çok farklı katmanında var olabilme ve toplumsal sistemde artan denetime karşı parçalı-şekilsiz yapılarının bir varoluş aracı olabilme durumuna vurgu yaparlar. Yeni toplumsal hareketlerin, sınıf mücadelesini reddetmeden çok daha esnek ve yaratıcı direnişler, birliktelikler geliştirebilme potansiyeli ile ilgilenirler. Kapitalist tahakkümün toplumsal yapının her katmanına sızdığı ve denetimin gittikçe yoğunlaştığı günümüzde, direnişin de yalnız tanımlı makro alanlarla sınırlı olmadığını, tahakküm ve direniş pratiklerinin toplumsal yapının her alanı için giderek daha içkin ve belirgin bir hal aldığını belirtirler. Dolayısıyla yeni hareketlerin, sınıfsal olanın işlenerek daha yaygın, içkin ve gündelik hale getirilmesinin yollarından biri olduğunu savunurlar.

3.2. Yeni Toplumsal Hareket Tartışmalarında Yenilenme

Tıpkı ana akım yaklaşımlar gibi eleştirel yaklaşımlar da, yeni hareketleri analiz ederken Avrupa merkezli bir bakışa sahiptirler. Yeni hareketlerin ortaya çıkışı, tarihsel seyri, toplumsal tabanı, yapısı ve içerikleri gibi konularda bir tanım orijini olarak Batı'yı kabul etmek, bu yaklaşımların benzer bir özelliğidir. Ne var ki, eleştirel kuramlar özellikle son on beş yıldır bu tanımı değiştiren ve dünyanın yeni toplumsal hareketleri çerçevesinde yeniden tanımlayan bir çaba içerisindedirler. Bu çabada özellikle Latin Amerika'da gelişen ve tüm dünyanın alışılmış kalıplarını pek çok anlamda yıkan toplumsal hareketlerin payı belirleyicidir.

Bu konuda Wallerstein'a göre yeni hareketler Batı'da sistemle bütünleşen sosyal demokrasiye karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmışlar; üçüncü dünyada ulusal kurtuluş mücadelesi sonucu kurulan devletlerin Batıcılığına ve kültürel asimilasyona karşı; Doğu Avrupa'da (ve SSCB'de) ise bürokrasiye karşı oluşmuşlardır (Wallerstein, 1993:40-43). Ek olarak, özellikle Güney'de 1990'ların ortalarından itibaren kıtadaki neo-liberal sömürgeci yıkıma karşı yükselen ve 2000'lerle iyice görünür olan anti-kapitalist, anti-emperyalist hareketler, yerli hareketleri ve bazı Latin ülkelerinde kurulan popüler-halk iktidarları, "üçüncü dünya" hareketlerine dair tanım ve tartışmaları önemli ölçüde yenilemiştir ve yenilemeye devam etmektedir. Bu konuda; Meksika'da Zapatistalar, Bolivya'da su ve doğalgazın özelleştirilmesine karşı patlak veren sokak savaşları; Ekvator'da art arda üç devlet başkanını deviren yerliler (ve yerlilik talebi); 21. yüzyılın ilk yıllarında Arjantin'i sarsan iktisadî kriz sırasında bütün büyük kentlerde birden meydana çıkarak toplumsal yaşama el koyan *Piqueteros* Hareketi, Brezilya'da (21 eyalette örgütlü bulunan, işgal ettikleri çiftlikleri işletmeleriyle, kendi eğitim sistemleriyle, kooperatifleriyle bir çeşit alternatif toplum oluşturan) Topraksızlar Hareketi, Arjantin'deki İşsiz İşçiler Hareketi ve yine Meksika'daki APPO (Oaxaca Halkları Meclisi) isyanı (Özbudun, 2009) gibi birçok yeni hareket oldukça önemli örnekler teşkil etmektedir. Güney'de gelişen bu tarz hareketler, yalnız üçüncü dünya hareketlerine dair tanımlamaları değil, bütün bir toplumsal hareket literatürünü de yeniden şekillendirmektedirler.

Belirtmek gerekir ki Güney'deki hareketler ile Batı'daki hareketler arasında benzerlikler olmakla birlikte önemli niteliksel farklılıklar da bulunmaktadır. Bunun

nedeni köklü tarihsel-toplumsal farklılıklar olduğu kadar, aynı zamanda küresel kapitalizmin ‘gelişmişlik’ temelinde yarattığı politik ve ekonomik tabiyet ve yıkım düzenidir. Güney’deki hareketler doğrudan iktidarı hedef alan ve doğrudan kendi varlık koşullarını savunmaya dönük hareketlerdir. Bu anlamda toplumsal direniş ve dönüşümün önemli etmenleri olarak anlamlandırılırlar. Fuentes ve Frank’ın bu konudaki tespitleri önemlidir. Onlara göre, yeni toplumsal hareketlerin Batı’da çoğunlukla orta sınıfın, Güney’de halk/işçi sınıfının ve Doğu’da her ikisinin de yer aldığı sınıf bileşimlerinin ayırdedilmesi önemlidir (Fuentes, Frank, 1990:29). Gerçekten de dünyanın pek çok bölgesinde (özellikle kapitalist küresel sistemin dünya tasnifine uygun olarak) yeni toplumsal hareketler farklı özellikler ve öncelikler göstermektedir.

Yeni toplumsal hareketler içerisindeki ana farklılık çizgisini “merkez” kapitalist ülkeler ile “çevre” ülkelerdeki hareketler arasında çizmek mümkündür. Latin Amerika’daki yeni hareketler üzerine çalışan Sibel Özbudun da bu noktaya değinmektedir: Kapitalist ülkelerdeki yeni sosyal hareketlerle çeperdekiler arasında karşılaştırma yapacak olursak, "birinci dünya"dakiler (feminizm, ekolojizm, barışçılık, başka dünyacılık vb.) toplamında merkez kesimlerden kalkınan kolektif hareketleri oluştururken, Latin Amerika'dakiler sosyal bileşimleri açısından ‘saçaklardan doğru isyan’ olarak tanımlanabilir. Batı’daki hareketlerden farklı olarak, günümüz Latin Amerika'sında mevcut mücadelelerin büyük bölümü, eğitim düzeyi son derece düşük olan "dışlanmışlar", işsizler, yerliler ve kırsal emekçiler tarafından verilmektedir (Özbudun, 2009) ve temelde hak hareketleri biçiminde görünür olmaktadır. Dolayısıyla Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketler

emperyalizme ve kapitalizme karşı yeni bir örgütlenme ve mücadele pratiği olarak ortaya çıkmakta ve popülerleşmektedirler.

Bu hareketler gerek içerikleri, gerek örgütlenme biçimleri, gerek tarihleri ve gerekse de toplumsal tabanlarıyla, artık "21. yüzyıl sosyalizmi" olarak anılan yeni bir sosyalist projeksiyon için önemli bir odak oluşturmaktadırlar. 21. yüzyıl sosyalizmi kavramı, özellikle Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez tarafından tüm dünyada yaygın olarak kullanıma sokulmuştur. Yıkıcı'nın belirttiği üzere; Chavez'in "21. yüzyıl sosyalizmini keşfetmek zorundayız" ifadesinde hayat bulan anlayış, sosyalizmin artık oldu-bitti teorik kalıplar dizisi olarak değil, keşfedilecek bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini işaret eder. Buna göre 21. yüzyıl sosyalizmi, devrimci, öz-yönetimci, özgürlükçü olmalıdır. Bizzat emekçilerin kendi eserleri olmalıdır. Ekolojist, anti-kapitalist, anti-emperyalist ve feminist olmalıdır. Katılımcılık, eşitlik ve gerçek bir demokrasi, bu sosyalizmin üzerinde yükseldiği temelleri oluşturmalıdır (Yıkıcı, 2010:27). Bu kapsamda yeni hareketler, çağdaş kapitalizmden kopuş ve sosyalizme geçişin etkenleri ve yeniden tanımlayıcıları olarak görülebilirler (Fuentes, Frank, 1990:29). Yeni toplumsal hareketler artık politika ve sınıfla, 1980'lere nazaran çok daha bağlantılı olmaktadırlar. Gerçekten de Latin Amerika'da başlayan ve tüm dünyada ilerleyen süreçle daha da belirginleşmiştir ki, yeni hareketler (artık her zamankinden daha da fazla) daha iyi bir toplumsal gelecek ufkunun ayrılmaz parçaları olarak görülmektedir. Bu gelişmelerle birlikte, yeni toplumsal hareketler artık yeniden toplumsal dönüşüm ve siyasallaşmanın önemli bir kanalı olarak ele alınabilmekte ve bu anlayış, yeni hareketlere dair geliştirilen egemen "kültür-kimlik" temelli açıklamaları da giderek daha fazla oranda sarsmaktadır. Buradan yola çıkarak

iletişim hakkının, içerisinde filizlendiği ve yeni hareketlerin de önemli bir kolunu oluşturan hak hareketlerini incelemek, iletişim hakkı mücadelesini açıklamak bakımından faydalı olacaktır.

3.3. Çağdaş Hak Mücadeleleri

Hak mücadeleleri dünyada 20. yüzyılın sonlarından başlayıp 21. yüzyıla uzanan ve yapıları, örgütlenme biçimleri, bileşimleri ve kapsamları itibariyle toplumsal mücadele içerisinde yeni ve özgün bir yeri olan hareketleri anlatmaktadır. Özellikle 1980'lerle birlikte yayılmaya başlayan neo-liberal politikalara karşı kent yoksullarından köylülere, işçileşen orta sınıflardan geleneksel fabrika işçilerine, öğrencilere ve işsizlere kadar emekçilerin pek çok katmanını içine alan bu hareketler, klasik sosyalist örgütlenmeleri aşan yeni bir muhalefet çizgisi oluşturmaktadır. Bu anlamda yeni toplumsal hareketlerin de özel bir alanı olarak görülebilecek hak hareketleri, Marksizm ve haklar ilişkisini de yeniden gündeme taşımaktadır. Karatepe'nin belirttiği gibi bu dönemde "liberalizmin soyut insana tanıdığı soyut haklar ve özgürlükler, soyut eşitlik, soyut adalet ve hatta soyut kardeşlik, somut karşıtlarıyla çeliştiği ölçüde" (Karatepe, 2011:208) hak kavramı etrafında da fiili mücadeleler gerçekleşmekte ve hak mücadeleleri, sınıf hareketinin yeni özneleri olmaya aday olmaktadır. Burjuva medeniyetinin yüksek vaatleri ve söylemleri ile uygulamaları arasında var olan büyük uçurum, refah rejiminin çözülmesinin ardından yeniden açık bir biçimde ortaya çıkmış, kapitalizmin bu "aslına dönme" süreci, dünya çapında da yeni bir toplumsal muhalefet 'literatürü' yaratmıştır. Bu konuda Özdek'in de belirttiği gibi, dünyada toplumsal hareketlerin yeni bir dalgası yükselmekte ve bu hareketler ağırlıkla hak temelli talepler etrafında

örgütlenmektedir. Neo-liberal politikaların yol açtığı toplumsal yıkıma karşı temel haklarını isteyen, kent ve kır yoksullarının öznesini oluşturduğu, evrensel düzeyde yeni bir hak mücadeleleri hareketi gelişmekte ve bu hareket proleter bir nitelik taşımaktadır (Özdek, 2011:51). Bu nitelikleriyle hak hareketleri temelde "işçi sınıfı hareketinin günümüzdeki mücadele kalıbı" (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:41) olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle, yeni hareketlere dair eleştirel yaklaşımların içerisine oturmaktadır ve elbette oldukça geniş bir düşünsel-politik arka plana sahiptir.

Korkut Boratav'ın belirttiği üzere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz-otuz beş yıllık dönem (Batı'da refah devleti, çevre ekonomilerinde "popülist" rejimler), emekçi sınıf ve katmanların mücadelelerinin katkısıyla sermayenin çeşitli biçim ve mekanizmalarla "sınırlandığı" koşulları içerir. İşte 1970'li yılların sonlarında bu "sınırlanma" ortamının, ona yol açan koşulların kalıcı olarak tasfiyesi hedeflenmiştir. Emekçi sınıfların ve mazlum halkların çetin mücadelelerle gerçekleşen sosyal ve ekonomik kazanımları, adım adım eritilmeye, tasfiye edilmeye başlanmıştır (Boratav, 2011:158). Özdek de 20. yüzyılın sonlarında gündeme giren ve sosyalist sistemlerin yıkılmasıyla küreselleşen neoliberal politikaların, laissez-faire kapitalizminin yeniden gündeme sokulmasına dayanan sermaye programını beraberinde getirdiğini, böylece sosyal hakların tasfiye sürecinin başladığını vurgulamaktadır. Buna göre sermayenin yeni programıyla sosyal ve ekonomik haklara karşı geliştirilen saldırgan tutum, Keynesçi dönemde işçi sınıfına verilen her türlü reformist tavizi reddeder (Özdek, 2011:89-90). Çünkü tam da yapılmak istenen, bu "reform programı" ile sermayenin ekonomik gücü karşısında emekçi sınıfları

koruyan düzenlemelerin, uygulamaların tasfiyesidir (Boratav, 2011:159). Samir Amin de refah devletinin ardından gelişen yeni süreci benzer bir biçimde tariflemektedir. Ona göre neoliberal dönemin sahnesinde, çalışma dünyası örgütlenmesinin hızla çözülmesi ve alttan alta yeniden yapılandırılması bulunmaktadır. Bu değişim kendisini "yoksulluk" olgusunun dirilmesi ve her türden eşitsizliklerin üremesiyle sonuçlanan kitlesel işsizliğin, istihdam esnekliğinin, pek çok alanda sözleşmeli ve geçici istihdamın yeniden zuhur etmesiyle göstermektedir (Amin, 2011:166). Dolayısıyla refah devletinin ardından kurulmaya başlanan neoliberal rejim, sermayenin sınırsız yayılma ve birikme süreçlerini sağlamak üzere emeğe yönelik saldırının yoğunlaştığı bir dönemi işaret etmektedir. Emek süreçlerini esnekleştirmek ve emeği her alanda güvencesizleştirmek temelinde yeniden yapılandırılan süreçte, toplumsal yaşamın her alanı da sermaye için sınırsız bir metalaştırma sürecine sokulmaktadır. Bunun anlamı, emeğin yalnız üretim süreç ve alanlarının değil, yeniden üretim alanlarının da sermaye için yeni birikim alanları haline getirilmesidir. Böylece, birer sosyal hak olarak kazanılmış bulunan ve refah devleti döneminde kamusal olarak sağlanan eğitim, sağlık, ulaşım, barınma, telekomünikasyon, elektrik, su vb. gibi pek çok temel hizmet alanı sermayeye açılmakta ve devletin bu alanlardan sürülmesi gündeme gelmektedir. Buna bağlı olarak söz konusu sosyal hakların da "haklar literatürü"nden bir daha geri dönmemek üzere çıkarılması söz konusu olmaktadır. Özveri de bu noktayı vurgulayarak 1980 sonrası dönemde temel amacın, sermayenin işgücü üzerindeki denetimini sınırlayan her türlü düzenlemenin ortadan kaldırılması olduğunu belirtmektedir. Ona göre sermayenin işgücü üzerindeki denetimini maksimize etmesinin sosyal haklar alanındaki görünümü ise iki ana eksen üzerinde ilerlemektedir. Birinci eksende,

sermayenin işgücü üzerindeki denetimini doğrudan arttıran düzenlemeler yer almaktadır. İkinci eksende ise, işgücü üzerindeki denetimin işgücünü tümüyle korumasız bırakarak güvencesizlik üzerinden en üst noktaya çıkartacak politikalar formüle edilmiştir (Özveri, 2011:214). Dolayısıyla neoliberal dönemde emeğe dönük saldırı hem çalışma ilişkilerinin kökten değiştirilmesi hem de yeniden üretim alanının koşullarını belirleyen sosyal hakların emekçilerin elinden alınması ile sürdürülmektedir. Bir arada ilerleyen bu ikili saldırının temel ortak noktası ise güvencesizliktir. Böylece toplumsal yaşamın her alanı sınırsız metalaşma süreçlerine teslim edilirken emekçilerin her yönüyle tüm hayatı da güvencesizlik ekseninde yeniden yaratılmaktadır. Bu sürecin sonucu olarak dünya çapında halk sınıflarının gündelik yaşamları (ya da emeğin yeniden üretim alanları) bütünüyle işgücü piyasasındaki konumlarına tabi hale gelmiş bulunmaktadır. Emekçileri piyasaya mahkum eden kapitalizm, emekçi kitlelere hem ücret geliri elde edebilecekleri iş olanakları yaratamamakta, hem esnek istihdam biçimleriyle güvencesiz çalışma koşullarını dayatmakta (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:34) hem de toplumsal alanda emeğe dair tüm sosyal korumaları yok etmektedir. Özetle neoliberal strateji, emeği tüm güvencelerinden özgürleştirerek emek piyasasını tam rekabet piyasası haline getirme, ücretleri tamamen parasallaştırma ve "meta dışı" tüm alanları metalaştırma gibi dönüşümleri hedeflerken (Karatepe, 2011:224), buna bağlı olarak bölüşüm ilişkilerini de sistematik olarak emek aleyhine dönüştürerek işlemektedir (Boratav, 2011:157). Dolayısıyla neoliberal dönemin emekçiler bakımından ayırt edici karakteri, emeğin toplumsal yeniden üretim alanlarının metalaşarak sermaye birikiminin yeni av alanları haline gelmiş olmasıdır (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:16). Bu durum aynı zamanda, yeni toplumsal hareketlerin yaşamın her alanında

yükselttikleri mücadelelerin maddi altyapısını da işaret eder niteliktedir. Bu süreçte sosyal hakların yitimi de dar anlamda örgütlü işçi hareketi ile ilgili değildir; bir bütün olarak toplum, piyasa gereklerinden bağımsız olarak yaşamını sürdürebilme olanaklarını yitirmiş durumdadır (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:32).

Bu çerçevede yeni düzen; geniş emekçi kitlelerin siyasal, sosyal ve ekonomik haklarını budayan bir hukuksal temele de oturtulurken (Bayramoğlu, 2011:196) sosyal hakların tasfiyesinin ahlaki dayanakları da üretilmektedir. Karatepe'ye göre artık Keynesyen dönemdeki piyasa başarısızlıklarından değil kamusal başarısızlıklardan bahsetmek daha popülerdir. Bu dönemin yükselen ideolojisi olarak yeni sağ, refah devleti ile yaygınlaşan sosyal hakların, kişiyi devlet yardımına bağımlı kılarak tembelliğe ittiğini savunmaktadır. Ahlaki açıdan yozlaşmış, kural tanımaz, otoriteye saygısız, kendine ve çevresindekilere karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen sınıf altı (underclass) kesimlerin bu haklar yüzünden türediği iddia edilerek, 19. yüzyıl liberalizminin ahlaki referansları bugüne taşınmaktadır (Karatepe, 2011:224). Bayramoğlu da benzer bir süreci tarif etmektedir. Buna göre liberal düşüncenin kendini konumlandırdığı "negatif-pozitif" haklar ayrımı ve ilişkisi, ikincisini tümüyle yadsıyan neoliberal hak tanımı ile birlikte 1980'li yıllarda ilk sarsıntısını yaşamış; son otuz yıl içinde kapitalizm, medeni, siyasi ve sosyal hakların bir bileşkesi niteliğindeki 'sosyal yurttaşlık' kurumuyla bağını kopartmıştır. Bunun haklar dizgesindeki karşılığı, pozitif hakların sınırlandırılması ve tasfiyesidir. Neoliberal politika demeti, negatif haklara vurgu yaparak pozitif hakları terk etmiş ve liberalizmi bu temelde yeniden yapılandırmıştır (Bayramoğlu, 2011:202). Bu anlamda, biçimsel eşitlik olarak yurttaşlık, eşitsizlikleri örtme yeteneğini giderek

yitirmekte, kapitalist uygarlığın en zayıflayan vaatlerinden biri haline gelmektedir. Emek gücünün sınırsızca metalaştırılması ve geleneksel kamusal mal ve hizmetlerin kapitalist birikimin konusu haline getirilmesi ile çeşitli cemaatler/topluluklar etrafında gelişen 'dayanışma' ilişkileri sosyal hakların yerini almakta, yurttaşlık kurumu önemsizleşmekte ve kadükleşmektedir (Karatepe, 2011:234). Dolayısıyla neoliberalizmin iktisadi, politik, toplumsal ve ideolojik anlamda bir bütün olarak kurumsallaştırılması çabası aslında kapitalizm açısından her anlamda bir "aslına rücu" durumunu ifade etmektedir.

Buna karşı 20. yüzyıldan 21.yüzyıla geçerken, sermayenin otuz yıllık neoliberal saldırısının sonuçları kendini göstermiş ve dünyada artan açlık, yoksulluk ve sosyal güvencesizlik, sosyal hak hareketlerinin mantar gibi patlama potansiyelini yaratmıştır (Özdek, 2011:52). Bu noktada Bürkev ve Özuğurlu'nun da vurguladığı gibi, 21. yüzyılın yeni proleterleri kapitalizmin söz konusu yeni saldırıları karşısında zamanla bir öz-savunma hattı oluşturmaya yönelmiş ve bu öz savunma hattının zeminini de sosyal hak mücadeleleri oluşturmuştur (2011:35). Bu anlamda hak mücadeleleri, "emeğin yeniden üretiminin meta-dışı alanlarını zapt eden sermaye tahakkümüne karşı direniş" (2011:10) hareketleri olarak ortaya çıkmakta ve "ana eksen olarak sosyal hakların (parasız eğitim, sağlık, beslenme, barınma, su, enerji vb.) savunusu, yeniden biçimlendirilmesi ve yeni sosyal hak taleplerinin yaratılması" (2011:36) üzerinden gelişmektedir. Dolayısıyla hak hareketleri, neoliberal dönemde sermayenin emek üzerindeki tahakkümünün genelleşmesi karşısında önemli ve birincil bir savunma hattı işlevi görmekte ve bu kapsamda işçi sınıfı mücadelesinin asli bir bileşeni haline gelmektedir. Özdek de aynı noktaya dikkat çekmekte ve hak

hareketlerinin, neoliberal politikaların mağdurlarının bir öz-savunma hareketi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bugünkü hak hareketlerinin ortak özelliği, neoliberalizmin devreye soktuğu ilkel sermaye birikimi politikalarına karşı olmalarıdır. Yeni mülksüzleştirme süreçlerine direnmek, geçim araçlarından kopartılmaya karşı çıkmak bu hareketleri tanımlayan bir özelliktir. Bu anlamda bugün yoksullaştırılan ve proleterleştirilen kitlelerin hak hareketlerini, sınıf mücadelesinin aldığı güncel biçim olarak değerlendirmek gereklidir. Çünkü hak hareketleri doğaları gereği politiktir; egemen sermaye politikalarını protesto eder ve toplumun tümünü etkileyecek talepler ileri sürerler (Özdek, 2011:97-98). Bu hareketler, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi yerine temel hizmetlerin meta olmaktan çıkarılmasını talep ederler (Bond, 2006). Bu nedenlerle içsel olarak anti-kapitalist bir potansiyel taşırlar. Bunun yanında, sınıf mücadelesinin hak mücadeleleri şeklinde görünürlük kazanması yeni de değildir. İşçi sınıfının 18. ve 19. yüzyıllardaki büyük mücadeleleri hak talepleri etrafında oluşmuştur. Keza Marks da, yaşadığı dönemdeki proleter hak mücadelelerinin devrimci bir potansiyel taşıyabileceğini görmüş ve bu mücadeleleri desteklemiştir. Marks, proleterlerin hak arayışlarının "devrimci, birleşik bir kitle olarak biçimlenmelerini sağlayan bir araç" olduğunu ve proleterlerin kendi haklarını savundukları uzun bir gelişme sürecinden geçerek birliğe ulaştıklarını ifade etmiştir (Brenkert'ten akt. Özdek, 2011:95).

Bu çerçevede günümüz hak mücadeleleri etrafındaki yaklaşım, Marksizmin haklara dair tartışmaları ışığında hak hareketlerinin (ve içine dahil olduğu yeni hareketler dalgasının) sınıfsal içeriğine vurgu yapmakta ve özellikle neolibeal dönemde hak kavramının toplumsal mücadele açısından edindiği merkezi konumu

gündemine almaktadır. Söz konusu yaklaşım, haklar mücadelesini, "toplumsal güçlerin politik oluşumunda bir başlangıç noktası" (Shivji'den akt. Özdek, 2011:99) olarak görmektedir. Çünkü bu hareketler bir taraftan "emeğin toplumsal yeniden üretimini sermayenin doğrudan egemenliğine terk etmeyen ve böylece özel mülkiyet rejiminin yaygınlaşmasına ve derinleşmesine ket vuran" bir karakter göstermektedirler; diğer yandan emeğin yeniden üretimini anti-kapitalist temelde siyasallaştırabilmekte, böylece sınıfın yeniden siyasallaşması açısından güçlü bir dinamizm yaratmaktadırlar (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:33-35). Bu anlamda hak hareketlerinin sınıf mücadelesi açısından önemi, bu hareketlerin bazı özelliklerinde saklıdır ve bu özellikler çok boyutludur. Öncelikle hak mücadeleleri, kısa vadeli acil çözümler ile uzun vadeli köklü çözümler arasında güçlü bağlar kurabilecek bir mücadele hattı yaratabilmektedir. Bu hareketler temel olarak kitlesel, demokratik, fiili-meşru mücadele biçimleri üzerinden gelişmektedir. Hareketlerin bu "aşağıdan yukarı" gelişim seyri, kitlelerin mücadele içinde öz deneyimler edindikleri doğrudan demokrasi pratiklerine yol açmaktadır (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:37). Ayrıca bu hareketler, edilgen, mağdur, kendi içine kapanmış ve atomize edilmiş kitlelerin "kendi toplumsal-politik varlıklarını kazandıkları bir özneleşme" sürecini de ifade etmektedir (Karatepe, 2011:218). Bu kapsamda, bugün dünya çapında uluslararasılaşma eğilimindeki bir emek hareketi özelliği gösteren (Bürkev ve Özuğurlu, 2011:32) hak mücadelelerinin ortaya çıkardığı fiili-meşru direniş zemini, "birleşik ve politikleşmiş bir sınıf hareketinin inşa zemini" (2011:48) olarak kavranmaktadır.

Özetle, sosyalist sistemlerin yıkıldığı ve geleneksel sınıf hareketinin gerilediği bir zamanda, sosyal hak mücadeleleri sınıf hareketini yenileyici bir toplumsal dinamik olarak ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde ise, sermayenin saldırısının muazzam mülksüzleştirme, proleterleştirme ve güvencesizleştirme dalgalarını beraberinde getirmesi, hayatın her alanını piyasalaştırması ve kuralsız çalıştırma rejimini hakim kılması yatar (Özdek, 2011:99). Gerçekten de yeniden-üretim alanlarının doğrudan sermayenin meta alanlarına dönüştürülmesi, emekçiler nezdinde bir önceki dönemden daha büyük ve niteliksel bir kırılmayı da beraberinde getirir. Bu kırılma, emekçi kitlelerin artık sömürü koşullarında yaşamasının da ötesinde, hayatta kalma mücadelesini ifade eder. Çünkü yaşayabilmek ücretli olmaktan geçtiği sürece, yaşamın tüm yeniden-üretim alanlarının sermayeye tahsisi, yaşama hakkının da doğrudan sermayeye teslim edilmesi anlamına gelir, ki bu da emekçiler için ölmenin yaşamaktan daha güçlü ihtimal olduğu bir toplumsal durumu ifade eder.

Buna karşı hak hareketleri, gittikçe dağılan ve sermaye eksenli olarak yeniden biçimlenmekte olan toplumsal alanın, demokratik yeniden inşası için hak mücadelesinin önemine vurgu yapmakta ve bu eksende yapılanmaktadır. Bu çerçevede tüm temel hakların güvence altına alındığı belirli bir toplumsal yapıyı hedeflemektedir. Dolayısıyla, kaçınılmaz olarak politik bir içerikle donanmış ve dahası bunu bilinçli bir tercih haline getirmişlerdir. Toplumsal hareketlerin tümünde olduğu gibi, hak hareketleri de eylemlilik ve sınırlar konusunda "yasallık"tan çok meşruluk ve kitlesellik gibi kavramlara dayanmaktadırlar. Toplumsal olarak yaratılmış bir meşruluk hali, hak hareketlerinin temel ikna ve motivasyon noktasını

oluşturmaktadır. Bu hareketlerin toplumsal etki gücünü de büyük oranda buradan aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Toplumsal hak hareketleri içerisinde filizlenen "iletişim hakkı" kavramı da bu genel çerçeve içerisinde ortaya çıkmıştır ve bu mücadeleler etrafında şekillenmektedir.

3.4. Yeni Toplumsal Hareketler ve İletişim Hakkı

"İletişim Hakkı" kavramıyla tanımlanmasa da en önemli alternatif iletişim pratikleri ve bu alandaki hak talepleri özellikle yeni toplumsal hareketler içerisinden yükselmektedir. Bu kapsamdaki en güncel girişimlerden biri Venezüella'da hayata geçirilen TELESUR televizyonudur. TELESUR, Venezüella'da halkın yoğun desteği ve etkin hareketiyle, ABD'ye rağmen iktidara gelen Hugo Chavez'in 2005'te başlattığı bir girişimdir. Doğrudan politik mücadele içerisinde doğan ve hayata geçirilen bir mecradır. TELESUR kuruluş gerekçesini "Latin Amerika halkları kendi gerçeklikleri ve etraflarındaki diğer halkların gerçeklikleri hakkında bilinçlerini kaybetmişlerdir. Baskın medya zihinleri Kuzey Amerika'nın savaş projelerine hazırlamak üzere şiddeti ve savaşı, kendi estetik anlayışlarını, kendi sözcük dağarcıklarını kabul ettirmeye çalışmaktadır" sözleriyle açıklamaktadır. Mutlu'nun ifadesiyle TELESUR, Güney'in haberini Güney'in dili ve gerçekliği perspektifinden vererek bir yandan Latin Amerika'nın entegrasyonu için uğraşırken bir yandan da Avrupa, Asya ve Afrika'da yayın yapmasını sağlayacak ve 'dünyanın tüm Güney'lerine' söz hakkı verilmesini sağlayacak bir uydu sahibi olmayı amaçlamaktadır (akt. Köse, 2007:264).

Farklı iletişim pratiklerine bir örnek de Almanya'da yayın yapan Tageszeitung (TAZ) gazetesidir. 1979 yılından beri çıkan TAZ'ın kökleri 1970'li yılların Almanya'sındaki sol hareketlere dayanmaktadır. Hamsici'nin aktardığına göre "1978 yılında gazetecilerden değil, hemen hemen tamamı politik aktivistlerden oluşan bir grup genç, yaparak öğrenme anlayışıyla bu alternatif gazeteyi çıkarmak için kolları sıvadı. Tageszeitung (Günlük Gazete) adı verilen ve bir süre düzensiz aralıklarla yayınlanacak gazetenin ilk sayısı aynı yılın 22 Eylül'ünde okurla buluştu. 17 Nisan 1979'daysa gazete günlük çıkmaya başladı. Bu arada TAZ'la birlikte aynı dönemde ortaya çıkan Yeşiller hareketiyle TAZ arasında bir yoldaşlık ilişkisi de gelişmeye başladı" (Hamsici, 2010). TAZ kooperatif yöntemiyle yönetilen bir gazetedir ve tüm dünyada sadece 30 muhabiriyle yayın hayatını sürdüren bağımsız bir gazetedir (Yeter'den akt. Köse, 2007:265). Aynı zamanda üretim pratiğinde de dikkat çeken özellikler saptanabilir. Hamsici, daha en başından itibaren TAZ'ın hem muhalif tavrıyla hem de organizasyon biçimiyle ana akım medyadan ayrıldığını vurgulamaktadır. Buna göre gazetenin arkasında bir sermaye grubu yer almamakta, herkes aynı ücreti almakta, bölüm şefleri bulunmamakta, işe geliş ve gidiş saatlerini çalışanlarını kendileri belirlemektedir. Hem örgütlenme yapısı, hem üretim pratikleri hem de gazetecilik pratikleri açısından oldukça farklı bir yapısı olan TAZ, yalnız üretim pratiği ile değil, içeriği ile de farklı bir iletişim pratiği örneği sunmaktadır. Hamsici'ye göre "TAZ, ana akım gazetelere bakıldığında 60 bine yakın günlük satışıyla çok büyük bir gazete değil. Ancak etkisi satış rakamlarıyla paralel değil, çok daha fazla. Her şeyden önce TAZ Almanya'da farklı kesimlerce ne yazdığı merak edilen bir gazete. Ayrıca kimselerin yazamadığı konuları yazabildiğine inanılıyor. Gazetedeki birçok yazıdaki mizahi ve iğneleyici dil ana akımın kuru haber dilinden

bıkmış okurlara nefes aldırıyor. Mizanpaj oyunları çok beğeniliyor. TAZ göçmen kökenlilere en sıcak yaklaşımı gösteren gazetelerden biri olarak biliniyor. Kültür-sanat haber ve yazılarına geniş yer vermesiyle Almanya'daki ama özellikle de Berlin'deki kültürel ortamda görmezden gelinemeyecek bir etkisi ve prestiji bulunuyor. Özetle ana akım açısından küçük ama mide bulandırıyor!" (Hamsici, 2010).

Alternatif iletişim pratikleri içerisinde asıl olarak Amerika'da faaliyet yürüten fakat Avrupa'da ve dünyanın her tarafında hızla örgütlenmekte olan Immediast grubunu da saymak mümkündür. Immediast'lar özellikle sermaye-devlet-medya üçlüsüne karşı seslerini yükselterek, "atmosfer kamunun malıdır, hava herkesindir, öyleyse radyo ve televizyon sinyalleri de kamuya ait olmalıdır" (Chomsky, 1995:6) demektedirler. Reklamcılık, eğlence ve haberleri, kamu ruhuna sokulmuş Truva atları olarak değerlendiren Immediast'lar, buna karşı "reklamdan özgürleşim, kamusal ilginin metalaştırımdan kurtuluşu (…) ve bir kamu medyası" (1995:28) önermekte ve bunun için mücadele etmektedirler.

Bu pratiklerin yanında radyoculuk alanında da benzer etkinliklerden söz edilebilir. Köse'nin belirttiğine göre, hemen hemen TAZ'la aynı politik/felsefi anlayışa sahip girişimlerin radyoculuk alanındaki en önemli radikal örneklerinden birisi "özgür radyo" hareketidir.1960'lardan itibaren korsan radyolar olarak ünlenen bu radyolar ilk ortaya çıktıkları andan itibaren ticari olmayan ve pek kar amacı gütmeyen anlayışlarıyla, toplumsal muhalefetin ve politik içerikli mesajların

taşıyıcıları olmuşlardır (Köse, 2007:266). Çeşitli ülkelerdeki bu radyolar özellikle 1968 dalgasının ardından oldukça yaratıcı, çeşitli ve etkili eylemler gerçekleştirmiş, politik rengini ve hareket tarzını asıl olarak 1968'den almıştır. 2000'li yıllarda ise bu geleneğin bir yandan sıkı denetim altına alınmaya çalışılırken diğer yandan ise daha da politik bir hatta yerleştiği söylenebilir. Turhanlı'ya göre şimdilerde özgür radyo eylemcileri bir yandan yasalar ve tüzüklerle çarpışırken, beri yandan da frekansları özgürleştirmeye, iletişimi demokratikleştirmeye çalışmaktadırlar (akt. Köse, 2007:266).

Ayrıca, 2006 yılında Meksika'da öğretmenlerin başlattığı grev sırasında kent merkezinin işgal edildiği büyük toplumsal protesto eylemi de ilginç bir iletişim hakkı mücadelesi örneği sunmaktadır. Başkent valisinin seçimleri hile ile kazandığı ve emekçilere terör uyguladığı suçlamasıyla, yaklaşık 100 bin kişiyle greve çıkan ve kent merkezini işgal eden öğretmenler ile onlara destek veren çeşitli toplumsal örgütler, eylemlerinin saldırıya uğramasının ardından, Başkent Oaxaca'da 12 özel radyo istasyonunu işgal etmişlerdir (W/Evrensel: 2006). Saldırılarla grevin taleplerinin ve sesinin duyulmasını bastırma çabalarına karşın özellikle kadınların etkin olduğu eylemde, işgal edilen radyolarda 24 saat nöbetleşe yayın yapılmış, grevin amacı, talepler gibi bilgilerin yanı sıra halka destek çağrıları da yapılmıştır.

Bunlar gibi, dünyanın pek çok yanında toplumsal hareketlerle organik ilişki içerisinde bulunan, bu hareketler içerisinden doğan ve gerek kitlelere ulaşarak gerekse de kendisi bir örgütlenme pratiği haline gelerek sözkonusu hareketlerin

başarıya ulaşmasına katkı yapan pek çok örnek sayılabilir (Bkz. Köse, 2007). Bu faaliyetlerin taleplerinin ve yaşama geçirmeye çalıştıkları uygulamaların, genel olarak iletişim hakkı mücadelesinin içerisinde yer aldığı ve bu mücadelenin talepleriyle örtüştüğü de belirtilmelidir. Ayrıca güncel iletişim hakkı pratikleri de özellikle Latin Amerika'daki halk hareketleri etrafında ortaya konmaktadır. Bu ve benzeri iletişim pratikleri tüm dünyada sadece özgür ve bağımsız bir yayıncılık modeli sunmakla yetinmemekte, aynı zamanda bulundukları konumlardan ve güçleri yettiğince kapitalist küreselleşmenin yıkıcı sonuçlarına karşı da etkin bir mücadele örneği sergilemektedirler (Köse, 2007:265). Bu kapsamda alternatif bir iletişim ortamını kurmaya çalışmaktadırlar. Bu çabalarda ortaya çıkan ortak özellik, toplumsal hareketlerle olan bağlantılarına paralel olarak iletişimi başlı başına bir mücadele alanı olarak tanımlasalar da onu tek başına, kendinden menkul bir alan olarak görmemeleridir. Serge Halimi'nin deyişiyle, medya eleştirisi aynı zamanda tüketim toplumu ve kapitalizm eleştirisinin kurucu bir unsurudur (akt. Köse, 2007:250). Bu pratikler ve genel olarak iletişim hakkı tartışması bağlamında, "medya eleştirisi"ni "iletişim eleştirisi" şeklinde genişleterek okumak da mümkündür. Bu nedenle sözkonusu pratiklerin ortak zemini, iletişim mücadelesinin bağlamını oluşturan kapitalizm karşıtlığı ve sesi yok edilenlerin kendi seslerini kendi tarzlarında duyurabilmesi mücadelesidir.

Bu kapsamda söylenebilir ki, yeni hareketler ve iletişim arasındaki ilişki genel olarak iki ana hat izlemektedir. Bunlardan ilki, bir örgütlenme kanalı olarak iletişimin ele alınması iken diğeri, bir mücadele alanı olarak iletişim alanının sorunsallaştırılmasıdır. İletişim alanı, toplumsal muhalif hareketler için hem bir

mücadele alanıdır, hem de geniş toplumsal mücadelenin pek çok alanı açısından temel tamamlayıcı bir işlev görmektedir. Ayrıca, yeni toplumsal hareketlerin iletişim pratikleri de iki kanal izler. İlki özellikle ana akım iletişim ortam ve pratiklerine karşı teşhir etme ve tepki göstermeye dayalı bir hareket tarzıdır, diğeri kendi iletişim mecralarını ve faaliyetlerini örgütlemek, iletişim ortamlarında alternatif araçlar ve kullanım biçimleri yaratmaktır. Alankuş'un medya örneği üzerinden ifade ettiği gibi, "yeni toplumsal hareketler" adı verilen kamusal alanın bu yeni karşı-öznelerinin medyayla ilişkisi, eski kimlik hareketlerinin medyayla ilişkisinden oldukça farklıdır. Eski kimlik hareketleri için medya –adı üstünde- bir araçtı. Buna karşılık yeni toplumsal hareketler bizzat bir "medya" ancak "karşı-medya" niteliği taşır haldeler. Yeni toplumsal hareketler bizzat kendilerini medya kılan hareketler. Dolayısıyla bir yandan yaygın medyayı kendilerine ilgi göstermek zorunda bırakırken, diğer yandan da kendi medyaları çok yaratıcı biçimde görünürlükleri için kullanıyorlar (Alankuş, 2008:124). Hareketlerin kendi yarattıkları iletişim mecralarının, pratiklerinin ve ürünlerinin en önemli özelliği, somut deneyimin örgütlenmesi yoluyla ortaya çıkması, yani bir toplumsal hareketlilikle iç içe var olmasıdır. Böylece bir taraftan deneyimin aktarımı, paylaşımı, duyurulması için bir fayda sağlayıp örgütlenmenin yayılması mümkün kılınırken, diğer yandan bu pratiklerin, ürünlerin ortaya çıkış süreçleri de yaygınlaştırılıp kolektifleştirilerek aynı zamanda bu üretim sürecinin kendisi de doğrudan bir örgütlenme süreci/aracı haline getirilmektedir. Bu durum, Lenin'in Ne Yapmalı'da vurguladığı "kolektif örgütleyici olarak gazete" tezini andırır. Döneminin en yaygın kitle iletişim aracı olan ve tüm Rusya çapında çıkarılacak olan bir gazetenin gerekliliğini vurgulayan Lenin'e göre, "Bir gazete yalnızca bir kolektif propagandacı ve kolektif ajitatör değil, aynı zamanda kolektif

bir örgütleyicidir de. Bu bakımdan, yapım halindeki bir binanın çevresinde kurulan iskeleye benzetilebilir; yapının dış kenarlarını belirtir ve yapıcıların birbirleriyle temasını, işbölümünü ve örgütlü çalışmalarının meydana getirdiği ortak sonuçları görmelerini sağlar" (Lenin, 2008:177).

Alternatif iletişim pratiklerinin siyasal bir talep olarak iletişim hakkı talebinde somutlaşması ise yeni hareketler içerisinde özel olarak hak mücadeleleri ekseninde gelişmektedir. Eleştirel hak anlayışlarına yaslanan ve neoliberalizme karşı haklar siyasetini gündemine almış toplumsal hareketler içerisinde yükselen iletişim hakkı mücadelesi, bir bütün olarak iletişim alanının sermaye tarafından kuşatılmış olmasına karşı, alanın mevcut durumunu ve bunun tarihsel-ekonomik-politik nedenleri ile buna karşı geliştirilecek muhalif çaba ve pratikleri içermektedir. İletişim hakkı talebinin en temelinde, halkın söz, eylem ve ifade hakkının gerçekleştirilmesi çabası bulunmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE İLETİŞİM HAKKI MÜCADELESİ

İletişimin bir hak olarak tanımlanması temelde haklar siyasetinin bir parçası olarak kurgulanmakta ve aynı şekilde iletişim alanı hem bir mücadele hem de bir araç olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda hak hareketleri içerisinde iletişim hakkı, siyasal bir perspektifi ifade etmektedir. Bu perspektif, özel olarak iletişimin alt alanlarında (örneğin telekomünikasyon, medya, fikri mülkiyet, ifade özgürlüğü vb.) hayata geçirilecek tartışmalar, talepler, öneriler ve mücadeleler için temel bir toplumsal-politik zemin sunar; failleri ve süreçleri tanımlayarak toplumsal bir konumlanma sağlar. Bu zemin, dağılan kamusal alan ve sermayeye teslim edilen iletişim yapısı karşısında, iletişimin yeniden bir hak olarak kazanılması ile halkın iletişim hakkını, böylece söz ve karar hakkını talep etmektedir. Çünkü iletişim hakkı talebi ve tartışmaları, yalnız iletişim ilişkilerinin değil tüm bir toplumsal sistemin demokratik-eşitlikçi bir içerikle yeniden kurulmasına referans vermekte, bu bağlamdan arındırılmış bir iletişim 'hakkı' iddiası, sermayenin "iletişim ve yönetişim stratejilerinden" öteye gidemeyen bir durum yaratmaktadır. Dolayısıyla hak hareketleri içerisinde iletişim hakkı, iletişim sorunlarını toplumsal bir bağlama oturtarak siyasal bir talep haline getirebilmenin yolunu açmakta, böylece alternatif iletişim taleplerinin ve pratiklerinin sistem tarafından içerilmesine karşı da tartışmaya bir direnç kazandırmaktadır.

4.1. Türkiye'de İletişim Hakkı Pratikleri

İletişim hakkı mücadelesi, Türkiye'deki toplumsal muhalif hareketler açısından yeni bir mecra sayılabilir. İletişim hakkı kavramının tartışma gündemine dahil edilmesi Türkiye'de de hak hareketleri üzerinden gerçekleşmektedir.

Pek çok aktörün bulunduğu Türkiye'deki toplumsal mücadele alanını 'haklar siyaseti' perspektifiyle yürüten fazlaca çevrenin olduğu söylenemez. Bazı özel alan çalışmalarını bu perspektifle yürüten kimi politik girişimler olmakla birlikte, ideolojik-politik birikimini haklar mücadelesi alanına odaklayan ve bütünlüklü bir siyasal perspektif olarak haklar siyasetini benimseyen örgütlü bir aktör olma özelliğine en fazla Halkevleri çevresinin sahip olduğu söylenebilir.

Halkevleri, 19 Şubat 1932'de eğitim, aydınlanma, sanat ve kültür örgütü olarak kurulmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Anadolu'da gerçekleştirilmeye çalışılan halk aydınlanmasının yürütücü olması düşünülen Halkevleri, ilk kurulduğunda, dil, tarih ve edebiyattan güzel sanatlara, spordan müze koluna kadar dokuz dalda faaliyet yürütmüş; kapatıldığı 1951 yılına kadar 478 şube ve 4322 halkodası ile 10 milyon 73 bin 153 kişinin okuma yazma öğrendiği adres olmuştur (Halkevleri, 2011). Demokrat Parti iktidarıyla, dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından "faşist bir kurum" olarak nitelendirilmesinin ardından 8Ağustos 1951 tarihinde kapatılan Halkevleri, 1963'te tekrar açılmıştır ve bu dönemi 'ikinci diriliş dönemi' olarak tanımlamaktadır. Halkevleri, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından bir kez daha kapanmış ve faaliyetleri yeniden açıldığı 1987 yılına kadar yasaklanmıştır. Bu dönem "üçüncü diriliş dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde özellikle 1980 darbesinin toplum üzerinde kurduğu baskıyı dağıtmak için verilen mücadelelerle öne çıkan Halkevleri bu dönemi "Halkın Muhalefet Evleri" tanımlamasıyla ifade etmekte (Halkevleri, 2011) ve bu dönemden itibaren kendini doğrudan toplumsal muhalefet içerisine yerleştirmektedir. Halkevleri 1996 yılı sonrası girdiği yeni dönemde, neoliberalizm karşısında hak mücadeleleri eksenine

doğru yol almaya başlamıştır. Halkevleri'nin bugün itibariyle 74 şubesi bulunmaktadır.

Halkevleri, yürüttüğü mücadeleyi "haklar siyaseti" olarak tanımlamakta ve hak mücadeleleri ekseninde birleştirmektedir Halkevleri, "çeşitli hak mücadelesi alanlarındaki çapraz bağlantıları bilince çıkartmayı ve bu mücadelelerin tümünü güçlendirecek dinamikleri saptamayı hedeflemektedir" (Halkın Hakları Forumu, 2011). Hak mücadeleleri çizgisini, birleşik bir mücadele hattının ana ekseni yapan Halkevleri, bir çizgi olarak hak siyasetini yürütmektedir. "Halkın Hakları Var" başlığıyla yürüttüğü kampanya, mücadele ve politika hattını da, alanların özgün taleplerine göre isimlendirmektedir. Buradan hareketle Halkevleri'nin kendi toplumsal muhalefet hareketini de hak hareketi olarak tanımladığı söylenebilir. Bu konuda yıllardır pek çok faaliyetin içerisinde olan Halkevleri, barınma hakkından ulaşıma, engelli haklarından güvencesizlik sorununa kadar çok çeşitli alandaki hak mücadelelerini hayata geçirmektedir. Bu mücadelelerin temelini, neoliberal toplumun çatışmalarının yalnızca üretim ilişkileri alanında değil toplumsal yaşamın tümünde olduğu düşüncesi oluşturmaktadır.

Halkevleri, örgütlenme tarzı ve siyaset üretme biçimleri itibariyle yatay ilişkinin esas olduğu, otoriter olmayan bir hareket olarak değerlendirilebilir. Halkevleri, özellikle güvencesiz çalışan işçiler ve yoksul mahallelerde örgütlenmekle birlikte sınıfsal konumları birbirinden farklı çok geniş bir çevre ağına sahiptir. Bu ağ,

neoliberalist uygulamaların tabana yayılmasıyla birlikte genişleyen ve çeşitlenen emekçi sınıfların bileşimine uygun olarak şekillenmektedir.

Halkevlerinin eylem çizgisi de kendine özgü nitelikler taşımaktadır ve bu çizgiyi "kitlesel-fiili-meşru ve militan" (Halkın Hakları Forumu Sonuç Bildirgeleri, 2011) olarak tanımlamaktadır. Halkevleri, şubeleri ile mücadele yürütülen diğer her yerde özgün yer, zaman, mekan koşullarına uygun olan ve ihtiyaca göre şekillenmiş bir pratik hat izlemektedir. Böyle olması birimlerin ve çalışmaların "merkezin yansıması" değil merkezin "çalışmaların toplamı ve koordinatörü" olması özelliğini getirmektedir.

Halkevleri gerek örgütlenme tarzı gerek mücadele alanları ve gerek politik hattıyla, yeni toplumsal hareketler literatürü içinde "süreklilik tezleri" içinde değerlendirilebilecek özellikler sergilemektedir. Neoliberalizm karşıtı bir hareket olan Halkevleri, kapitalizme içkin olan çelişkilerin dönemsel yansımalarına tarihsel birikimin ışığında bakmakta; yaşanan momentin analizi dahilinde hak mücadeleleri vermektedir.

İletişimin bir hak olarak tartışılması da bu çizgi içerisinde öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Halkevleri'nin son beş sene içinde, biri 2007 diğeri 2011 yılı içinde topladığı iki "Halkın Hakları Forumu" kapsamında da İletişim Hakkı Atölyesi çalışmaları yürütülmüştür. Dolayısıyla söylenebilir ki iletişimin bir hak olarak

tartışılması, bu alana dönük kapsamlı ve sistematik bir çaba geliştirilmesi çoğunlukla Halkevleri'nin girişimleri ve etkinlikleri çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu konudaki ilk çaba, 2007 yılında gerçekleştirilen Halkın Hakları Forumu ve forum öncesinde düzenlenen atölye çalışmalarıdır. Bu çalışmalar, iletişim alanından çeşitli akademisyenler, gazeteciler, sendikacılar ve aktivistlerin katılımıyla "İletişim Hakkı Atölyesi" başlığında hayata geçirilmiş, atölyelerde "iletişim hakkı" kavramının içeriği, niteliği, kapsamı ve olanakları üzerine öncü tartışmalar yapılmıştır. Forum metinlerinde ifade edildiği üzere, 2007'deki forumun İletişim Hakkı Atölyesi kapsamında, neo-liberalizmin toplumsal hayatta yarattığı top yekûn ticarileştirmenin iletişim üzerindeki yıkıcı-dönüştürücü etkileri vurgulanmış ve bu durumun iletişim süreçleriyle bilgi üretim mekanizmaları üzerindeki etkisi tartışmaya açılmıştır. Atölyenin temel tespitleri, iletişimin giderek daha hegemonik ve asimetrik bir yapı kazandığı ve halkın iletişim süreçlerinden keskin biçimde dışlandığı olmuştur (Halkın Hakları Forumu Çağrı Metni, 2011). Bu forumun ardından iletişim hakkı atölyesi çeşitli toplantılar, eylemler ve etkinliklerle faaliyetini sürdürmüş, çeşitli iletişim pratikleri yaratma yolunda girişimlerde bulunmuştur. 2011 yılında düzenlenen ikinci Halkın Hakları Forumu'ndaysa, yaşanan deneyimler ışığında iletişim hakkı tartışmalarının toplumsal hareketle nasıl birleştirilebileceği, ortaklaşma zeminlerinin nasıl genişletileceği gibi konular tartışılmıştır. Bu kapsamda, farklı hak mücadelesi alanlarındaki iletişim pratikleri de atölye çalışmalarında ele alınmıştır. Örneğin, kentsel dönüşüme karşı barınma haklarını savunanların çıkardığı Barınma Gazetesi, hem kendini hem de mücadelenin sürekliliğini örgütleyen bir gazete olarak, mağdurların kendi seslerini kendi kanallarıyla duyurdukları bir mecra olarak önemli

bir iletişim hakkı pratiği olarak incelenmiş ve tartışılmıştır. Genel olarak atölye çalışmaları kapsamında, Halkmedya isimli mahallelerde gerçekleştirilen fiili bir medya çalışması, internet üzerinden yayın yapan ve özgün bir içeriğe sahip olan sendika.tv'nin yayına başlaması, özellikle Tekel direnişi sırasında gerçekleştirilen ve internet üzerinden dünya çapında izlenebilen alternatif canlı yayın faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin (Halkın Hakları Forumu Çağrı Metni, 2011) yanı sıra iletişim alanındaki güncel gelişmelerle ilgili (örneğin sansür, gerici içerikler, TRT'de yaşanan kadrolaşma ve sürgünler, işten atılan gazeteciler vb. gibi) protesto eylemleri ve açıklamaları da gerçekleştirilmektedir.

Sendika.org ise 10 yıllık geçmişe sahip, muhalif bir internet sitesidir. En önemli özelliği, doğrudan bir toplumsal hareket ile bağı olması ve sendika.org'u oluşturan ve emek verenlerin önemli bölümünün Türkiye'deki hak hareketleri içinde de yer almış/alıyor olmalarıdır. Site kurulduğu dönemde hak mücadeleleri yalnızca örtük bir politik öngörü olmakla birlikte bugün olgunluğa erişmiş kimi mücadelelerin, hak mücadeleleri birikimini oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla sendika.org da haklar siyasetinin önemli bir tartışma ve mücadele platformu olarak işlev gören etkili bir iletişim mecrasıdır. Bu yanıyla, iletişim hakkı tartışmasının yansımalarını da bünyesinde barındıran sitenin çalışmada yer almasının bir nedeni, siteye başından bu yana emek verenlerin daha sonra yürütülecek iletişim hakkı tartışma ve mücadelesinin içinde yer almalarıdır. Ayrıca, sitenin kendisi de önemli bir iletişim hakkı pratiği olarak kurgulanmaktadır. Böylece Türkiye'deki çok çeşitli toplumsal hareketler için önemli bir mecra oluştururken, bir yandan da işleyişi,

örgütlenişi, katılım mekanizmaları ve içeriği ile de iletişim hakkı mücadelesinin en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Halkevleri bünyesinde oluşturulmuş bulunan İletişim Hakkı Atölyesi ve yakın çizgideki sendika.org sitesi Türkiye'de, gerçekleştirilen çaba ve pratikleri "iletişim hakkı" vurgusunu kullanarak hayata geçiren, iletişim sorunlarını iletişim hakkı zemininde tartışan iki önemli yapıdır ve Türkiye'de iletişim hakkı kavramsallaştırması yalnızca bu iki yapıda görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, hem Halkevleri İletişim Hakkı Atölyesi aktivistleri hem de sendika.org editörleri ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, iletişim hakkı tartışmasının bizzat bu çalışmayı yürüten aktivistler tarafından nasıl anlamlandırıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

İletişim Hakkı tartışmalarının Türkiye pratiğinde nasıl kavramsallaştırıldığını açığa çıkarmak için çalışmada İletişim Hakkı Atölyesi ve sendika.org sitesinden, bu konuda yeterli pratiğe ve donanıma sahip olduğuna inanılan toplam altı kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilerden üçü kadın üçü erkektir. Özel bir tercih olarak görüşmecilerin yalnızca isimleri kullanılmaktadır. Buna göre, İletişim Hakkı Atölyesi yürütücülerinden Çiğdem, Mehmet ve Aylin; Sendika.org editörlerinden ise Ali, Özge ve Menderes ile görüşülmüştür. Görüşmecilere, içerisinde yer aldıkları faaliyetler ve iletişim deneyimlerine ilişkin soruların yanında, iletişim hakkı kavramını nasıl anlamlandırdıkları, toplumsal muhalefetle bunun bağını nasıl kurdukları üzerine sorular yöneltilmiştir. Görüşmecilerin fikir ve tutumlarını bütünlükle kavrayabilmek, ortaklıkları/farklılıkları daha net görebilmek

ve böylece sonuca ulaşabilmek üzere görüşme notlarının belli konu başlıkları altında toparlanarak sunulması tercih edilmiştir. Bu başlıklar doğaldır ki, birbirinden tümüyle ayrı değildir, birbirlerini içeren kapsayan yönleri bulunmaktadır. Toplamda hepsi belli bir bütünlüğü ifade etmektedir. Söz konusu başlıklar, İletişim Hakkı Atölyesi deneyimi, sendika.org deneyimi ve iletişim hakkı tartışmasına dair görüş ve değerlendirmeler olarak tasniflenmiştir.

4.2. İletişim Hakkı Atölyesi Deneyimi

İletişim Hakkı Atölyesinin ortaya çıkışı, öncesinde var olan fakat çerçevesi henüz çizilmemiş bir dizi faaliyetin çatısının kurulması ve ilerletilmesi amacına dayanmaktadır. Halkın Hakları Forumu-2007 öncesinde Ankara ve İstanbul'da ön hazırlık toplantıları yapılan Atölye, kurucuları dışında kimlere ve nasıl çağrı yapılacağına ilişkin değerlendirmelerin ardından bir metin oluşturmuş ve iletişim alanına dair fikir üreten herkesi kapsayacak bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmanın öncesinde var olan gazete, internet sitesi, basın emekçisi örgütlenme çabaları, bilimsel/akademik çalışmalar gibi deneyimler, Atölyenin kuruluş aşamasında ciddi bir birikim sağlayarak gelişmeye açık bir yapının oluşmasını baştan sağlamıştır.

Görüşmeciler, Atölyenin kurumsallaşma süreci öncesinde, iletişim hakkına dair ilk tartışmaların, pratik bir ihtiyaç olarak özellikle üç temel ayak üzerine oturtulduğunu vurgulamaktadır. Bunlar, "halkın haber alma hakkı, basın-yayın emekçilerinin örgütlenme hakkı ve editöryal özgürlük hakkı" şeklinde sıralanmaktadır (Çiğdem, 2011).

Toplumsal muhalefetin bileşenlerince oluşturulmuş ve "alternatif medya" başlığı altında değerlendirilebilecek çeşitli deneyimleri, yeni medya biçimleri ile habercilik formları da İletişim Hakkı Atölyesi'nin çıkış tartışmaları içinde yer almıştır. Atölye kurucuları tarafından yürütülen benzeri çalışmalar da vardır ve bunlar Atölye'yle birlikte "doğrudan doğruya gündeme de müdahale eden bir kurumsallaşma haline" (Çiğdem, 2011) getirilmeye çalışılmıştır.

Kurulduğu ilk günlerde alternatif medya mecralarında çalışan kimi yazar, aktivist ve gazetecinin, sonrasında Haber-Sen, Türkiye Gazeteciler Sendikası ve Çağdaş Gazeteciler Derneği üyelerinin ve bilim insanlarının katılımıyla genişleyen Atölye, çeşitli alan ve disiplinlerden gelenlerin katkısıyla beslenmektedir. Bu durum tartışma ve önerilerin zenginliğinin temel nedeni olmakla birlikte pratik örnek yaratma konusunda, geçmiş deneyim ve birikimlerin neden olduğu kimi çakışmaları da beraberinde getirmiştir.

Atölyenin genişleme saiklerinin neler olduğuna bakıldığında, iletişim hakkı tartışması bağlamında yürütülen ve genel olarak egemen medya, egemen çalışma biçimlerinin eleştirisini de kapsayan başlıklar olduğu görülecektir. İletişim Hakkı Atölyesi, dikey hiyerarşik, katılıma kapalı özellikler gösteren yapıların aksine iletişim alanındaki emekçiler, düşünürler, bilim insanları, yazarlar ve hatta bu alanla ilişkisi doğrudan olmasa da iletişimin kollarına ilişkin iş üreten, düşünen herkesi çalışmalarına davet etmiştir. Atölyede iletişim alanında fikir üreten kişi, grup ve kurumun kapsanması gereği vurgulanmış ve bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu

doğrultuda, hazırlanan çağrı metni olabildiğince yaygınlaştırılmıştır. Aylin, "gelmek isteyen herkese, orada söz söylemek isteyen herkese kapı açıktı ve herkesten de çok fazla yararlanıldı" diyerek bu yaygın çağrının karşılık bulduğunu ve Atölye çalışmaları için geliştirici etki ettiğini belirtmektedir.

Yürütücüleri tarafından herkese açık olduğu söylenen Atölyenin katılımcıları zaman içinde hem çoğalmış hem de çeşitlenmiştir. Başlarda profesyonel gazetecilik yapanlar, işten atılan gazeteciler ve yazarların yer aldığı Atölye çalışmaları zamanla genişlemiştir. Benzer bir deneyimin daha önce kazanılmamış olması nedeniyle tartışma sürecinin başlangıçta alışılagelmiş kavram ve metotlarla yürütüldüğü görülmüştür. Gerek katılımcılar gerek ilkeler belirlenirken hakim medyanın eleştirisi esas alınmış, bu durum Atölye'nin alternatif medya tartışması içine sıkışmasına neden olmuştur. Zamanla yürütülen halk medya çalışmaları ile iletişim hakkı tartışmaları Atölye'nin ufkunun teorik ve pratik olarak genişlemesini; çeşitli mecralardaki pratiklere yansıyan deneyimler de yürütülen tartışmaların örneklendirilmesini sağlamıştır.

Temelinde toplumsal muhalefetin örgütlü mücadelesinin yaygınlaştırılması ve alanla ilgili yapılan çalışmaların tekrar toplumsal muhalefet alanını beslemesi amacı taşıyan Atölye, içinde faaliyet gösterenler açısından da yürütülen çalışma ve çabaların somut çıktılar elde edildiği ve çoğaltıldığı bir platform olma işlevini yerine getirmiştir. Kuruluşundan itibaren Atölye çalışmalarında yer alan Aylin, yapılan görüşmede bu durumu "(Atölye) bizler için, yapmış olduğumuz teorik tartışmaları toplumsal faydaya dönüştürülebilecek bir çalışma olarak görüldü" diye tanımlayarak

Atölye'nin, aktivistler tarafından da sözü edilen amaçların elde edilmesini sağladığını ifade etmektedir.

İletişim Hakkı Atölyesi'nin bir başka işlevi de çeşitli yerlerde yürütülen mücadele ve çabaları ortak bir havuzda toplaması olmuştur. Böylece Atölye kuruluna dek elde edilen teorik birikim ile pratik deneyim, politik perspektif oluşturmak için gereken merkezi çalışmanın ihtiyaç duyduğu temel dayanağını oluşturabilmiştir. Atölye aynı zamanda Aylin'in "Aktivist olarak bu işin içerisinde çeşitli platformlarda yer alan arkadaşlarımız için de yaptıkları işi daha merkezi, yani tırnak içinde merkezi bir hale getirmek ve ondan sonrası için daha sistematik ilerlemenin bir aracı olarak görüldü" sözlerinden de çıkarılabileceği gibi bir iç örgütlenme aracı özelliği de göstermiştir.

Atölyenin kurucularından olan ve ön hazırlık süreçlerinden bu yana Atölye içinde kesintisiz biçimde çalışmalar yürüten Çiğdem, birbiriyle ilişki içinde olmayan çalışmaların daha etkili olabilmesi için kurumsallaşmaya ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Çiğdem, "Aslında kendini kurumsallaştırmaya çalışan, özellikle forumlar öncesinde ve sonrasında daha aktive olup, hatta doğrudan doğruya gündeme de müdahale eden bir kurumsallaşma haline gelmeye çalışıyor" diyerek de faaliyetlere ilişkin süreklilik vurgusunu yapmaktadır.

İletişim Hakkı Atölyesinin işleyişi de kuruluş amacı ve mantığına uygun olarak yürütülmektedir. Katılımcılarının sık sık bir araya gelmesinin mümkün olmamasının yanı sıra hemen herkesin gündelik hayatında aktif internet kullanıcıları olması sayesinde mail grupları üzerinden tartışmalar yürütülebilmekte ve kimi kararlar alınabilmektedir. Basın emekçilerinin işten atılması, iletişim özgürlüğünün kısıtlanmasına dönük yasal düzenlemeler, basın çalışanlarının uğradığı saldırılar, internet erişimine getirilen kısıtlamalar gibi Atölye adına açıklama yapılması gereken konularda mail grupları üzerinden hızlı ve açık tartışmalar yürütülebilmekte ve kararlar alınabilmektedir. Bunların yanı sıra, eylem örgütlenmesi ve bazı başka basın açıklaması, protesto yürüyüşü gibi eylemlere katılım sağlanması gereken durumlarda da Atölye katılımcıları, somut eylemin gerekleri ve Atölyenin öncelikleri temelinde hareket etmekte ve bulundukları yerlerde süreçlere dahil olmaktadır.

Şu an itibariyle oturduğu söylenebilecek olan bu işleyiş, herkesin çeşitli gündem önerileri verdiği ve ortak tartışmalarla çözüm programları oluşturulan forumlar şeklinde yürümektedir. Açıklama ve eylemler, bulunulan yer ve konunun gerektirdiği biçimde yapılabilmekte ve ayrıca danışılacak merkezi bir karar organı bulunmamaktadır. Bölge çalışmalarının ortaklaştırılması ve/veya ortak bir açıklama yapılması gereken durumlarda internet üzerinden haberleşme yöntemi kullanılmaktadır. Sürat bakımından kullanışlı olan bu yöntem, aynı anda bir arada bulunulması durumunda daha verimli olacağı tahmin edilen durumlarda asgari sonuçlarla hareket etme zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.

Bütün bunlar ışığında söylenebilir ki İletişim Hakkı Atölyesi, bürokratik olmaktan ve katılımı zayıflatacak katı süzgeçlerin seçiciliğinden uzaktır. Daha çok bir çatı işlevi gören Atölye, yatay bir örgütlenme içinde demokratik, çoğulcu tartışmaların beslediği ve yer-zaman-olay koşullarına göre esnekleşebilen bir yapıdadır. Bu özelliğinin Atölyeye, varlığını sürdürmede avantaj sağladığı ve yerel müdahalelere izin veren yapısı içinde oluşan pratiklerin çeşitliliği sayesinde kapsamını genişletme imkanı tanıdığı belirtilebilir.

Özetle, iletişim hakkı tartışmasına benzer biçimde görece yeni bir çaba olmakla birlikte şimdiye kadar kat ettiği teorik ilerleme, yarattığı özgün pratikler ve egemen medya kapsamında yürüttüğü çeşitli örgütlenme faaliyetleri düşünüldüğünde İletişim Hakkı Atölyesinin kendi kurduğu alanı geliştirme becerisini gösterdiği ve yapısının ilerlemeye açık olduğu söylenebilir.

4.3. Sendika.org Deneyimi

İletişim hakkı tartışması ve mücadelesinin ortaya çıkışından önce kurulan sendika.org sitesi[5], özel olarak sendikal harekete genel olarak ise tüm emek hareketine ve toplumsal muhalefete ilişkin haber, yorum, değerlendirme ve görüşlerin yer aldığı açık bir kaynak olarak kurgulanmıştır. Sendika org'u kuran ve yürüten aktivistler aynı zamanda toplumsal muhalefetin de öznesidir. Kendisini, kurulduğu dönemdeki sendikal hareket krizinden çıkış için verilen çabaların bir

[5] Sendika.org sitesinin kuruluş tarihi olarak "Sendika.org Hakkında" yazısının yayımlanma tarihi olan 9 Nisan 2001 kabul edilmektedir.

parçası olarak değerlendiren sendika.org, geleneksel hareketlerin krizi karşısında, yeni bir birleşik sınıf hareketi inşasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda sınıf hareketinin ve toplumsal muhalefetin en geniş kesimlerini ve tartışmalarını kucaklayacak bir yayın çizgisini kurmaya çalışan site, daha en başından toplumsal muhalefetin sorunları ve gündemleri etrafında politik bir kaygıyla şekillenmiştir. Dolayısıyla gerek ortaya çıkma saikleri, gerek hedefleri ve yapısıyla organik olarak bir toplumsal muhalefet bileşeni olarak var olmuştur.

Bu kapsamda siteyi oluşturan politik birikim "Sendika.org Hakkında" yazısında şöyle ifade edilmektedir:

> "Bu sitenin oluşum süreci bakımından 1980 sonrasının kaotik ortamında bu perspektifi ifade etmiş olan "İşçilerin Sesi" gazetesinin işyeri örgütlenmelerinin dinamizmini öne çıkaran yayınlarının; DİSK'in yeniden faaliyete geçmek üzere olduğu dönemde "çağdaş sendikacılık" adına ortaya konan yeni sınıf uzlaşmacılığı tezlerinin karşısına emek-sermaye mücadelesinin gerçeklerini koymayı başaran ve "Dinazorların Krizi" kitabında somutlaştırılan fikirlerin; "Sınıf Hareketinde Yön" dergisinde ifade edilen sendikal alternatif arayışlarının özel bir yere sahip olduğunu söylemeliyiz." (sendika.org, 2001).

Yeni bir emek hareketi yaratma hedefi etrafında, bir politik öngörü olarak hak alma eylemlerinin ve hak mücadelelerinin önemini vurgulayan sitenin kuruluş perspektifi de yukarıdaki tespitler ışığında aynı yazıda yeni bir toplumsal muhalif hareketin biçimlenmesine katkıda bulunmak şeklinde tanımlanmaktadır.

Sendika.org editörlerinden Ali, sitenin kuruluş sürecindeki perspektifini tanımlarken, hak mücadeleleri kavramının olmadığı bir dönemde bir öngörü olarak bu mücadeleyi tanımlayan ve hedef olarak önüne koyan kimi politik kadroların bugün gelinen noktada yeni bir süreçle karşı karşıya olduklarını belirtmiş, sitenin de bu yeni duruma uygun olarak sürekli bir biçimde ilerleyiş içinde olduğunu söylemiştir.

Kurucularının, yukarıda ifade edilen politik öngörüsüyle oluşturulan sendika.org, hareketin deneyimi ışığında yayın yapacak ve aynı zamanda bu deneyimin bir parçası olma hedefi de taşıyacak şekilde yayın hayatına başlamıştır. Kurulduğu 2001 yılında kısıtlı kullanıcıya sahip olan internet, tartışmaların ve değerlendirmelerin toplandığı ve dar bir çevreye sunulduğu bir mecra özelliği göstermektedir. Toplumsal muhalefetin en geniş bileşenlerinin tartışmalarını sınıf eksenli bir gündem oluşturacak şekilde bir araya getirmeyi hedefleyen sendika.org da yayın hayatının başlarında sendika üye istatistikleriyle ilgili haberler, herhangi bir sınıf platformu önerisi ve ona ilişkin tartışmalar, kamusal alan tartışmaları v.b. temel başlıklar için küçük haber ve makaleler yayınlamaktadır. Site, sınıf hareketinin ortak havuzunu oluşturmak amacıyla yola çıkmaktadır.

Sitenin hedefleri ise ülkemizdeki emekçilerin güncel ve tarihsel sorunlarının çözümü, sendikaların kendilerini yenilemeleri ve demokratikleştirmeleri, birleşik bir sendikal hareketin yaratılması ve uluslararası emek hareketinin bir parçası olan yeni bir emek hareketinin inşasına katkı sunma amacıyla elektronik ortamda temel bir

referans, bilgi-belge kaynağı ve bu sürece katkı vermek isteyen bütün aktivistler için bir tartışma platformu olmak şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla sitede yalnızca bir politik fraksiyonun değil toplumsal muhalefetin tüm bileşenlerinin tartışmalarına yer verilmektedir. Politik angajmandan çok belli bir siyasal hatta ilerleme önceliği olan sendika.org, bu hattın belirginleşmesi için çaba sarf etmektedir.

Site bünyesinde mümkün olduğu kadar toplumsal muhalefetin en geniş bileşenlerini barındırmaya çalışmaktadır. Bunun nedeni olarak, "sitenin aslında sınıf hareketine bir yol oluşturma çabası, toplumsal muhalefetin geri kalanıyla birlikte bir strateji, bir yeni çizgi oluşturma çabasının ürünü olması" gösterilmektedir (Özge, 2011). Bu algı, sitenin oluşturduğu politik dili kapsayıcı hale getirdiği gibi hem siteyi oluşturanlar hem de takip edenler tarafından olduğundan farklı ve fazla şekilde değerlendirmesini önlemektedir. Sitenin iddiasının "sınıf hareketinin ortak havuzunu oluşturmak" şeklinde tanımlanması, sitede yer alan haber ve makalelerin çıtasını korumakla birlikte başarısını da basit fiziksel kriterlerle değil politik yaşama ettiği müdahalenin göstergeleriyle ölçmesini getirmektedir.

Sitenin toplumsal muhalefet bileşenleri karşısındaki tutumu, editöryal süreçlerinin ve yayın kurulunun da katılıma açık olmasıyla pekişmekte ve gelişmektedir. Bu katılımın sürekli olduğu söylenemese de potansiyel olarak buna imkan tanıyan bir yapının varlığı, siteye ilişkin politik önyargıların azalmasında da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğaldır ki site, toplumsal muhalefetin canlandığı dönemlerde daha çok izlenmektedir ve bu, siteye olan çeşitli

katkıların da çoğalmasına neden olmaktadır. Sitenin sürekli yürütücüleri de editöryal süreçlerin paylaşıma açık olmasının, yapısındaki geniş siyasal çizginin doğal sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Ali, sitenin yayın kurulunda bulunanların sayısının toplumsal muhalefetin yükseldiği dönemlerde arttığını; yine toplumsal muhalefetin durumuna bağlı olarak sadece çekirdek kalacak şekilde daraldığını kaydetmektedir. Yayın kurulu hiyerarşik ve katı görev bölümüyle değil eşgüdüm ve editöryal süzgeç oluşturma işlevleriyle hareket etmektedir.

Zamanla emek hareketinin tüm bileşenleri için bir platform haline gelen sendika.org, kent hareketleri, doğa-çevre hareketleri, yoksul hareketleri, uluslararası emek hareketleri gibi tüm toplumsal muhalefet hareket ve bileşenlerinin haber verme ve haberleşme platformu haline gelmiştir. Bu süreçte hem siteyi oluşturan politik iradenin genişliği hem de sitenin işleyişinde özellikle yaratılmaya çabalanan açık demokratik işleyişin rolü büyüktür.

Sendika.org, temel olarak bir politik hattın belirginleşmesini amaçlıyorsa da sol, sosyalist teori ve hareket açısından önemli tartışmaları, başka yerlerde üretilseler dahi sayfalarına eklemekte ve böylece politik çevre farkı gözetmeksizin bir birikimin oluşmasını önemli ölçüde sağlamaktadır. Bu özelliği siteyi büyüten ve genişleten temel niteliği olmuştur. Çiğdem bu konuda, "Bir resmi yayın organı moduna bürünmedi yani hiçbir zaman, buna gerek de yoktu. Toplumsal muhalefetin geniş kesimleriyle ilişkiler kurmak, bizi de besleyen zenginleştiren bir şey oldu" değerlendirmesini yapmaktadır.

Sayfalarını haber, yorum, araştırma, çeviri, eleştiri, tartışma notu ya da başka biçimlerdeki katkılara açık tutan site, bu özelliği ile de demokratik ifade alanının oluşumuna katılmak isteyen herkes için bir imkan da yaratmaktadır. Site editörlerinin bu imkanın kullanılmasındaki işlevi, "bir ihlalin olup olmadığı, ırkçı, cinsiyetçi öğeler barındırıp barındırmadığı, hakaret ve sol içi karalayıcı polemik unsurları taşıyıp taşımadığı, emek ve halk düşmanı bir içeriğe sahip olup olmadığını" kontrol etmek olmaktadır (Özge, 2011). Ayrıca, site kendini aktivistlerin, hareketlerin ve okurların kendilerini görünür kılma girişimlerinin de bir parçası olarak değerlendiriyor ve bunu iletişim hakkı çabasının bir parçası olarak konumlandırıyor. Özge bu konuda şöyle devam ediyor:

> "Belki okurlarımız farkında, bilerek veya bilmeyerek, kendilerinin varlığının, kendilerinin eylemlerinin varlığının bilgisinin yok sayılmasını, sendika.org veyahut da bizim gibi siteler aracılığıyla delebiliyorlar, yani bu kendinin yok sayılmasını bu sayede ortadan kaldırabiliyorlar. Aslında kendilerini gösterme, var etme, kendi bilgilerini başkalarıyla paylaşma çabası içine giriyorlar ve bu anlamlı diye düşünüyorum. Diğer hak mücadeleleri açısından da bu haliyle daha karşılıklı bir ilişki kurduğunu düşünüyorum. Diğer birçok hakka ulaşmada, çünkü iletişim hakkı belirleyici bir öneme sahip. Bu yanıyla da aslında diğer hak mücadelelerinin de bir ortak zemini olduğunu düşünüyorum."

Anlaşılacağı gibi Sendika.org, toplumsal mücadelenin tarihsel birikimini sahiplenmekte ve yürütülüyor olan muhalefet hareketine destek vermenin ötesinde onun bir parçası olma özelliği göstermektedir. Bu özellik, sendika.org emekçilerinin toplumsal mücadele alanlarından geliyor olması ile de pekişmektedir. İletişim hakkı mücadelesinin diğer hak mücadeleleriyle teorik ve pratik bağını kurarken en fazla yararlanılan nitelik de bu olmuştur. Ayrıca, hak mücadelesi verenlerin zamanla

sendika.org için haber ve görüntü üreten gönüllü bir ağ haline gelmesi ve bunun giderek bir çeşit toplumsal dayanışma ağına evrilmesi de bütünlüklü bir iletişim hakkı tartışmasının uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sendika.org sitesinin kadrosu kuruluşundan bugüne hiç profesyonelleşmemekte ve sürekli olarak gönüllü emeğe dayanmaktadır. Kendi haber alma ve yapma kanallarını sürekli olarak genişletmeye çalışan site, "Halkın örgütlenme kanallarının aynı zamanda haber alma kanalına dönüştürülmesi" amacını da taşımaktadır. Sendika.org, bu çok zor özelliği kazanabilmek konusunda en başarılı sayılabilecek sitedir. Yayın hayatını 10 yıldır sürdürüyor olmasının bir nedeni olarak da görülebilecek olan bu durum, sitenin toplumsal muhalefetin parçası olma özelliği taşımasını da sağlamaktadır.

Çeşitli alanlarda mücadele veren kişilerin aynı zamanda haber ve benzeri metinleri oluşturmasının teknik olanakları yaratıldığında bu kişiler sendika.org için de kaynak olmaktadır. Aynı zamanda bir öğrenme ve gelişme sürecine de denk düşen bu durumu Çiğdem, "yeterli araç ve donanım sağlamak için birazcık çaba gösterildiği zaman, biz hak mücadelesinin militanları haber yaratan, bilgi metinleri oluşturabilen insanlara dönüşebiliyorlar. Bu önemli bir şey" diye tanımlamaktadır.

Sendika.org sitesindeki haber yapma süreç ve pratikleri de iletişim hakkı tartışmasının hem oluşumu hem de gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Site, yalnızca haberde kullanılan dilin alternatif olmasıyla değil başka özellikleriyle de

iletişim hakkı kavramsallaştırmasının bir pratiğidir. Bu noktada haberle ve haber kaynağıyla kurulan ilişki önem kazanmaktadır. Yalnızca haber yazarken dili egemen medyanın kullandığından farklı, alternatif biçimleriyle kullanmak değil haber kaynağıyla kurulan ilişkinin de farklı olması amaçlanmaktadır. Haber dilinde var olan taraf olma tercihini haberi ezilen kutba yaslandırarak kullanan sendika.org'un haber kaynakları da klasik medyanın kullandığı resmi kaynaklar değil toplumsal muhalefetin konuyla ilgili bileşeni veya alanda mücadele veren herhangi biri olabilmektedir.

Böyle olması ilk başta haber kaynaklarının güvenilirliği tartışmasını akla getirmektedir. Bununla birlikte bu tartışma, resmi kaynakların güvenilir olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Bu noktada önemli olan haber kaynağının toplumsal bağlamı içinde düşünerek tercih yapmaktır ve bu tercih politik tercihlerle şekillenmektedir. Yine de, haber kaynakları yukarıda sıralananlar ve benzerleri olan sendika.org'un, niyetten bağımsız olarak yanıltıcı ve yönlendirici olabilecek kimi beslemeler alma ihtimali her zaman bulunmaktadır.

Toplumsal muhalefetin iletişim ve haberleşme kanalı olduğu kadar aynı zamanda bir bileşeni de olan sendika.org, haber üretim süreçlerinin ve üretenlerinin isimlendirmesi konusunda, önceden ve net biçimde şekillenmiş olmasa da egemen isimlendirme ve anlamlandırma kalıplarının dışında davranmaktadır. Böyle olması, sendika.org'daki örgütlenmenin egemen medyadaki gerek haber üretim gerek standartlaşma ve gerek işbölümü süreçlerinin eleştirisini içsel olarak taşıdığı

anlamına da gelmektedir. Dahası bu eleştiri, sitenin işleyişinde bir egemen medyanın anti-tezinin üretildiği doğal bir süreci de beraberinde getirmektedir.

Sendika.org çalışanlarının yürüttüğü faaliyet gazetecilik faaliyeti olmakla birlikte sendika.org'da yer alan tüm haberler, asgari de olsa habercilik formasyonu olan kişilerce yapılmadığından, sitenin haber içeriğinin bütünüyle gazetecilik faaliyetiyle oluştuğu söylenemez. Site için haber kaynakları kimi zaman haber yazma işini de üstlenmektedirler. Özge, siteye haber gönderenleri nasıl algıladıklarını ve kurulan ilişkiyi şöyle tanımlamaktadır:

> "Bize haber yollayan isimlerin bazıları, yani haberi toplayan, yazan ve bize iletenlerin bazıları sendika yöneticileri, bazıları eylemci. Aslında bizim de özel olarak onları gazeteci diye nitelendirme çabamız yok, tam tersine amatör, profesyonel, kaliteli kalitesiz arasındaki tartışmada, bizi değerli kılan şey de haber yazmayı bilmeyen, bunu profesyonel bir meslek haline getirmemiş veyahut da profesyonel biçimde yapma iddiası gütmediği halde sadece kendi eyleminin ve varlığının bilgisini başkalarıyla paylaşmak isteyen birinin yazdığı haberdir. Bu bir gazeteci değil, bizim nazarımızda eylemcidir ve böyle değerlidir."

Sendika.org, zaman içinde sol, sosyalist siyaset alanında yer alan herkes açısından bir başvuru kaynağı olmuş; bir yazının sendika.org'da yayımlanması o yazı için bir seviye referansı haline gelmiştir. Böyle olması site üzerinden kimi özgün tartışmaların yürümesini sağlamıştır. Sendika.org içindeki 'Dosyalar' bölümü, önceden niyetlenmemiş fakat çeşitli konularla ilgili yayımlanan bir yazıya katkı ve eleştirilerin çoğalmasıyla oluşmuş başlıklar da barındırmaktadır. Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Ludizm Tartışmaları, Avrupa Birliği ve Emek dosyaları, böyle oluşmuş dosyalardır. Bu durum sendika.org'un, tam da iletişim

hakkı mücadelesinin hedeflediği gibi toplumsal mücadeleler üzerine düşünmeyi ve devamında harekete geçirmeyi teşvik eden iletişim mecraları yaratma fikrine somut bir örnek olarak gösterilebilir.

Sendika.org, kuruluşundan bugüne dek incelendiğinde, Türkiye'de yürütülen ve yeni toplumsal hareketler bağlamında değerlendirilebilecek olan toplumsal mücadelelerin bilgisini üretmek ve yaymak konusunda çok önemli bir işlev görmektedir. Gönüllü emek ve siyasal çalışma esasıyla örgütlenmiş olan sendika.org, sol, sosyalist hareketin birikimine katkı vermenin yanı sıra demokratik işleyişi, katılıma açık yapısı ve yayın çizgisi itibariyle de solun geniş kesimlerinin buluştuğu bir platform olma özelliğine kavuşmuştur. Bu özelliğine ilişkin Çiğdem şunları ifade etmektedir:

> "Sendika.org toplumsal muhalefetin ortak mevzilerine dönüştü, ortak değerlerine dönüştü. Çünkü hakikaten fonsuz, sponsorsuz on senedir bir sitenin üstelik gelişerek kendini devam ettirmesi, yaygınlaşarak ve hakikaten daha iyiye giderek kendini devam ettirmesi. Bunlar solun ortak değerleridir, bu da doğru düzgün katkıda bulunan, temas kuran herkesin işine yarayacak, herkesi besleyecek şeylerdir."

Dolayısıyla söylenebilir ki, belli bir politik duruşu olmasına karşı, bunu tipik bir angajman ilişkisine hapsetmemiş bir pratik olması, sendika org'u basit bir iletişim 'uzantısı' olarak değil, özerk ve özgün bir iletişim faaliyeti olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

4.4. İletişim Hakkı Kavramı ve Mücadelesi

Kamusal alanın neoliberal dönüşüme teslim edilmesine karşı verilen mücadelenin bir parçası olan iletişim hakkı, genel olarak haklar siyaseti içinde bir kavram olmakla birlikte diğer hak alanlarından farklı olarak aynı zamanda bir uygulama alanıdır. Bu anlamda iletişim hakkı, iletişim alanını hem bir toplumsal mücadele alanı olarak, hem de diğer mücadele alanları için bir araç olarak değerlendirmektedir.

İletişim hakkı, iletişim süreçlerinin her çeşidi, her aşamasına ilişkin bir kavramı ifade ettiğinden, alanı oldukça geniştir. Medya yapısından fikri mülkiyet düzenlemelerine, telekomünikasyon altyapılarından ifade özgürlüğüne, sansür ve dinleme olaylarından gazetecilerin özlük haklarına pek çok alanda geçerli olabilen bir kavramdır. Basit anlamıyla iletişimin, toplumsal yaşamın tümünü kapladığı; kitle iletişim araçlarının kapitalist meta ve artı değer üretim sürecinin bir parçası olduğu ve kapitalizm karşıtı mücadelelerin kendi araçlarını her alanda olduğu gibi iletişim alanında da yarattığı düşünülecek olursa, iletişim hakkı kavramının kapsamının ne ölçüde geniş olduğu görülecektir.

Bir kavramın mücadeleye konu olmasına neden olan temel sebepler, kapitalizmin işleyişinin doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İletişim hakkı, alanın emekçileri ve kullanıcılarının maruz kaldığı sorunlar üzerinden de tanımlanmaktadır. İletişim hakkı kavramı ile bu alandaki hak gaspları arasındaki ilişki doğrudandır. İletişim hakkını doğuran hak gaspları alanına bakıldığında, sorun

temelde üç noktada yoğunlaşmaktadır. Bu noktalar; geleneksel ideolojik sorunlar, politik alan ve iletişimin metalaşması alanı olarak sıralanabilir.

Yeni teknolojilerle birlikte değişen ve derinleşen iletişim aygıtlarının rolü ile birlikte düşünüldüğünde iletişim hakkının politik bir mücadele zeminine yerleştirilmesi daha da zorunlu hale gelmektedir. Özellikle içinde bulunduğumuz dönem analizine ilişkin vurgular, iletişim hakkı mücadelesinin de üzerine oturduğu siyasal analizi belirlemektedir. Görüşme yapılan isimlerden olan Menderes, iletişim aygıtlarının rolü ve söz konusu bu dönemin özelliklerine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "En klasik anlamıyla ideolojik aygıt olarak medya ya da iletişim aygıtlarının rolü yeni teknolojilerle çok daha derinleşti. AKP buna yeni bir şey kattı; artık politik bir operasyon aracı olarak kullanıyor medyayı. Basit olarak bu hegemonyanın kurulmasında diğer ideolojik aygıtların ve benzer organların rolü gibi değil, doğrudan politik bir operasyon, yani bir iktidarın kuruluşunun politik bir aracı gibi. Bunun medyada, medyanın ideolojik rolünün ötesinde politik bir rolü de olur burada. Doğrudan müdahale aracı olarak, polisiye bir role benzer şekilde. En temelinde de bu alanın metalaşması temel problem. Hem bilgi metalaşıyor hem alan hem de üretilenler artık neoliberal bir ihtiyacı karşılayacak şekilde üretiliyor. Bir zamanın aydınları artık orta sınıf profesyonellerine dönüşüyor."

Bu değerlendirme, politik alanla ideolojik alan arasındaki ilişkiyi vurgulamak bakımından önemli olmakla birlikte kapitalizmin işleyişi içinde tarihsel olarak benzer dönemlerin varlığı düşünüldüğünde rejim tarafından günümüz medyasına yüklenen görevleri tekilleştirmek gibi bir yanılsamanın da önünü açma tehlikesini beraberinde getirmektedir. AKP'nin "medya üzerinde etkili" geleneksel iktidarlardan farkı

“medya sahibi” iktidar olmasıdır. Toplumsal ve tarihsel açıdan köklü bir dönüşümün siyasal belirleyicisi olan AKP’nin medyaya ilişkin tasarrufu hiç şüphesiz ki daha etkili olacaktır. Bununla birlikte medyanın rolünün diğer tüm toplumsal bilgi ve hegemonya üreten bileşenlerden bağımsız düşünülemeyeceği de bir gerçektir.

Görüşmeciler, iletişim alanı ve iletişim hakkını, sınıf ilişkileri ve ezilen sınıfların bu alandaki haklarının ezen sınıf tarafından gasp edildiği ön kabulüyle tanımlamaktadırlar. Bu konuda Ali de Menderes gibi iletişim hakkını tanımlarken, gasp edilmiş bir hak olarak tanımlamakta ve yayın faaliyetinin temelini, hakkı gasp edilmiş ezilen sınıfların sözünün duyurulması ilkesine yerleştirmektedir. Bu noktada iletişim hakkı mücadelesinin hem konusu hem aracı olan yayın faaliyetinin yürütülmesi için gereken emek ve finansın kaynağı da belirleyici rol oynamaktadır. Gerek yürütülen Atölye çalışmalarının gerekse de sendika.org sitesinin profesyonelleşmemiş gönüllü emek üzerine kurulması ve hiçbir kurum veya kuruluştan fon vb almaması, bağımsız yayın yapabilmesinin koşullarını oluşturmaktadır. Böylece sendika.org, “bağımsız bir yayın yapabilme ve sınıfın iletişim kanallarını açılabildiği kadar açabilme olanağı” (Ali, 2011) yakalamaktadır. İletişim hakkı mücadelesinin bir yansıması olarak kurgulanan durum aynı zamanda “mücadelenin basit protest bir şey olmasındansa kurucu bir şey olmasının mümkün kılınması”na (Ali, 2011) da yardımcı olmaktadır.

İletişim hakkı tartışmalarında medya da önemli bir bileşen ve tanımlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz toplumlarında bilginin kamusal dolaşımı ve içeriğinin belirlenmesi gibi ayırt edici bir niteliğe sahip olan medya, aynı zamanda

tüm toplumsal ilişkilerin dolayımlayıcısı ve yeniden tanımlayıcısı olarak da özel bir işlev görmektedir.

Bu nedenle mevcut medya yapısının tasviri ve eleştirisi iletişim hakkı tartışmasının en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Görüşmelerde, iletişim hakkı kavramının da iletişim hakkı mücadelesinin de temel ayaklarının kurulabilmesi için öncelikle mevcut medya düzeninin tasviri ihtiyacının, Atölye aktivistleri tarafından belirlendiği görülmüştür. Bu tasvir, hem Atölyenin hem de kavramın tanımlanmasında belirleyici olmuş ve eleştirisi üzerinden de söz konusu kavram ve Atölyenin içeriği doldurulmuştur. Dolayısıyla ortaya politik ve kapitalizm karşıtı bir çalışma çıkmıştır.

İletişim hakkı tartışması, her şeyden önce demokratik ve toplumsal mücadeleye katılım için bilgi edinme hakkını içermektedir. Bu, toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesi gerektiği tespitini içinde barındırır. Liberal tanımların aksine özgürlükçü, eşitlikçi ve sömürü karşıtı bir demokrasi tanımı, iletişim hakkı kavramının baştan kapitalizm karşıtı olarak kurgulanmasını getirmiştir. Emekçilerin politik özne olabilme ve sözlerini duyurabilme haklarının demokratik kamusal alanın oluşturulması için gerek şart olduğu vurgusuna sahip olan iletişim hakkının neoliberalizmin gerçekleri çarpıtma manipülasyonuna karşı gerçeğin açığa çıkarılarak yayılması talebiyle olan bağı da ortaya çıkmış oluyor.

İletişim hakkı, ezilenlerin iletişim kanallarının örgütlenme kanalına dönüştürülmesi kadar örgütlenme kanallarının da iletişim kanalına dönüştürülmesi çabasının ifadesidir. Kapitalizm karşıtı örgütlenmelerle ortaya çıkmış yapıların aynı zamanda haberleşme ve iletişim merkezlerine dönüştürülebilmesi, iletişim mecralarının da mücadelenin örgütleyici olarak işlev görmesi, iletişim hakkı kavramının hayata geçirilmesi anlamına gelecektir. Özge'nin "Demokratik kamusal alan yaratmanın kanalıdır iletişim hakkı. Örgütlenme ve iletişim arasındaki karşılıklı ilişkidir diye düşünebiliriz" ifadeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla iletişim hakkının bugün açısından edindiği en önemli özelliklerden birinin de emekçilerin hem kendilerini var edebilmesi, hem de kendi alternatif kanallarını yaratabilmesi çabası olduğu söylenebilir. İletişim olmadan siyaset yapma hakkından söz edilebilmesi mümkün olmadığı düşünüldüğünde kapitalizm tarafından herhangi bir ticari faaliyetin parçası haline getirilmiş basın, toplumun büyük kısmını iletişim ve dolayısıyla da siyaset yapma hakkından mahrum bıraktığı söylenebilir.

Bunlar ışığında iletişim hakkı kavramının içine, kapitalizmin bugüne getirdiği ve yukarıda bahsedilen ihtiyaçlar dahilinde şekillenmiş medya formu yerine "halkın kendi gerçekliğini anlatma hakkı ve bunun araçlarını üretme hakkı" (Çiğdem, 2011) savunusu da girmektedir. Dolayısıyla iletişim hakkının, çok çeşitli ifade biçimleriyle siyaset yapabilmesinin araçlarını yaratmak ve ortaya çıkmış böyle araçların kullanımını yaygınlaştırmak hedefinin de olduğu ifade edilebilir. İletişim hakkı mücadelesiyle "halkın yaşadığı gerçekliğe dair kendi özgür ifade tarzını yaratmasının adımları" (Çiğdem, 2011) atılmaya çalışılmaktadır.

Bu değerlendirmeler, gerek İletişim Hakkı Atölyesi'nin gerek sendika.org faaliyetinin iletişim hakkı tartışmaları dahilinde düşünüldüğünde bugün geldiği durum açısından iyi niyetli değerlendirmelerdir. Politik öngörü ve hedef belirleme açısından önemli olan bu saptamaların, -ilk örneklerini vermiş olmakla birlikte- belirgin hale gelmesi için tesadüfi ve deneysel olmaktan çıkması gerekmektedir.

İletişim hakkı tartışmasının anlamlandırılmasında, iletişim alanının özellikle 1980 sonrası edindiği neoliberal karakter özel olarak vurgulanmaktadır. 1980'lere kadar kamu politikalarının belirleyici olduğu medya düzeni yerini kapitalizmin yeniden yapılanmasıyla birlikte piyasa mekanizmaları ve güdüleriyle şekillenen yeni medya düzenine bırakmıştır. Bu düzende egemen medya dışında kalan yayınların, sermaye tarafından dağıtım dışı bırakılması, kaynaklarının elinden alınması, büyük sermayelere ait matbaalarda çeşitli güçlükler çıkarılması gibi baskı ve hatta tehditlerin yanı sıra bu konuda yeni araçlar da geliştirilmiştir. Hukuk içine alınan sermaye haklarının en ufak bir boşluk bırakmayacak şekilde uygulandığına örnek olabilecek ve sendika.org'da yaşanmış bir deneyimi Ali şöyle aktarmaktadır:

> "Sistem, karı hedef alan, yani bir şirketin karlılığını düşürebilecek şeyleri yasaklıyor. Biz de uğradık buna. Denizbank aleyhinde, Denizbank'a bir karşı boykot kampanyasının çağrısını yayınladığımızda, Denizbank'tan hemen avukatlar yollandı, zaten yasa öyle, bir şirketi zarara uğratamazsın. Senin haberinin içeriğine kadar müdahale ediyor, karlılık alanı ve karlılığı güvence altına alan bir alan olarak denetim altına almaya çalışıyorlar iletişimi."

İletişime ilişkin tüm üretim ve tüketim süreçlerini politik tartışmanın konusu haline getiren iletişim hakkı kavramı kendisini de böylece örgütlü mücadele alanında kurulan organik bir kavram haline gelmektedir.

İletişim hakkı mücadelesinin pek çok alanda karşılığının bulunduğu aktivistler tarafından da belirtilmektedir. Bunun bir göstergesi olarak Aylin (2011), iletişim hakkı tartışmasının yeni iletişim teknolojileri alanında da yürütüldüğünü belirtmektedir. Sayısal uçurum kavramına dikkat çeken Aylin, bunun iletişim hakkı içerisinde mücadele edilmesi gereken bir alan olduğunun ve iletişim hakkı çalışmalarının bu açıdan alternatif medya deneyimlerinden ayrıldığının altını çizmektedir.

İletişim hakkı kavramı ve iletişim hakkı mücadelesi, politik doğası gereği bir toplumsal hareketin içinde yer almak zorundadır. İletişime ilişkin talepleri politikleştiren ve dolayısıyla mücadele hattı sunma olanakları çok fazla olan iletişim hakkı kavramının, bu bağlamda düşünüldüğünde politik bir iradeye bağlı olması kaçınılmaz olacaktır.

> İletişim hakkı mücadelesinin, bir toplumsal mücadelenin bileşeni halini almadıkça varlığını sürdürebilme şansı son derece zayıflamaktadır. "Herhangi bir toplumsal mücadeleden beslenmeyen, onun tarihinden beslenmeyen, o toplumsal mücadelenin, o politik argümanların içerisinden beslenmeyen bir alternatif medya, alternatif iletişim deneyimi düşünülemez" (Aylin, 2011).

Yukarıdaki sözü edilen yaklaşım Funda Başaran'ın, bir iletişim pratiğinin alternatif olabilmesi için gereken özelliklere dair yaptığı vurguları hatırlatmaktadır. Başaran'a göre (2010);

> …alternatiflik iddiası taşıyan bir iletişim deneyiminin en azından taşıması gerektiği düşünülen diğer özellikler ticari olmaması, yayın yapmaya yönelik temel motivasyon kaynağının kar elde etmek olmaması, sosyal sorumluluk ve insanların kendilerini ifade etmelerine olanak sağlama amacıyla hareket etmek şeklinde sıralanabilir. Ancak sadece bu özellikler de bir iletişim etkinliğini alternatif olarak tanımlamaya yetmez. Dolayısıyla alternatif olmak, sunulan içeriğin politik, sosyal ve kültürel düzeylerde radikal olması, bu içeriğin mülkiyetinden ziyade olabildiğince paylaşılmaya çalışılması, içerik üretiminde ve sunumunda hiyerarşik yapılanmadan uzak yatay, eşitlikçi ve katılımcı bir yapılanmaya sahip olunması gibi başka bir dizi özelliği de gerektirmektedir.

Tüm bunların yanında "toplumsal muhalefete ve hareketlere, daha eşitlikçi ve demokratik bir toplumsal yapılanmaya yönelik mücadeleye destek vermek" (Başaran, 2010), bir iletişim pratiğinin alternatifliği açısından en önemli belirleyenlerden biri olmaktadır. Dolayısıyla iletişim hakkı mücadelesi aktivistlerinin, kendi pratiklerini böyle bir çerçeve içerisine daha baştan yerleştirdikleri rahatlıkla söylenebilir.

İletişim hakkı aktivistlerinin en önemli özelliği sermaye kurumları tarafından manipüle edilen kimi "alternatif" medya projelerinden farklı olarak, toplumsal mücadelenin fiili alanında yer alması ve varlığını özgücüyle sürdürmesidir. İletişim Hakkı Atölyesi yürütücülerinden Mehmet, iletişim hakkı kavramına içeriğini veren

kapitalizm karşıtlığını ve bunun yukarıda bahsedilen projelerden farkını şöyle ifade ediyor:

> "Aslında sorun şurada düğümleniyor; kapitalizme karşı bir yerden mi yapıyorsunuz, yoksa kapitalizme dokunmaksızın mı yapıyorsunuz bunları. Bütün ayrım burada, ya da bence özel mülke, üretim araçlarının özel mülk edinilmesi özgürlüğünü bir özgürlük olarak mı görüyorsunuz yoksa buna karşı mısınız noktasında bir ayrım olabilir. Başka ne olabilir; daha gene pratik bir ayrım noktası olarak duruyor: Fon almamak mesela, bunlar önemli şeyler, ticari olmamak ve kar amacı gütmemek. Çünkü fonlar sizi politik ve ideolojik olarak belirleyen şeyler haline gelebiliyorlar."

İletişimin toplumsal önemi ve yeri dikkate alındığında, bu alanın sermaye temsilcileri tarafından boş bırakılmasının mümkün olmadığı açıktır. Toplumsal mücadelelerin de aracı ve konusu olan iletişim alanı ve düzenlemelerinin, sermaye sınıfı tarafından kapsanmaya çalışılması doğaldır. Bu kurumlar, kavram ve tartışmaların içinin boşaltılması ve muhalif politik temellerinin sarsılarak mümkünse sistem içine eklemlenmesi için çaba göstermektedir. Bu durum, toplumsal muhalefet ve mücadele açısından, kendi alanını kaybetme ve sistem açısından kabul edilebilir bir çizgiye gerileme tehlikesi doğurmaktadır.

Tez boyunca yürütülen literatür tartışmalarının yanı sıra görüşmeler de göstermiştir ki iletişim hakkı kavramı politik bir kavramdır ve ona içeriğini veren temel unsur, kapitalizm karşıtı olmasıdır. Dolayısıyla iletişim hakkı kavramı, kapitalizm tarafından metalaştırılan, manipüle edilen, standartlaştırılan ve seçkinleştirilen iletişim faaliyetlerinin tekrar ait olduğu gerçek insani boyuta taşınabilmesinin teorik zeminini oluşturmaktadır.

İletişim hakkı mücadelesi ise doğaldır ki kapitalizm karşıtı mücadelenin bir parçasıdır. Toplumsal mücadeleler içinden çıkan ve bu mücadeleye katkı veren bir çabadır. En önemli özelliği varlığını bir harekete yaslandırması ve kendi gücünü mücadelenin içinde oluşturmasıdır. Bu yönüyle teori ve pratiğin birlikte yürüdüğü hatta doğası gereği böyle olması gereken bir kavram olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada yeni toplumsal hareketlerin özel bir versiyonu olan hak hareketleri içerisinde ortaya çıkan iletişim hakkı kavramı, tarihsel, kuramsal ve politik yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda "iletişim hakkı kavramının toplumsal-tarihsel dayanakları nelerdir?", "yeni toplumsal hareketler etrafında iletişim hakkı kavramı toplumsal bir pratik olarak nasıl değerlendirilmektedir?", "Türkiye'de, toplumsal muhalefet ile iletişim hakkı kavramı arasındaki ilişki nasıl kurulmaktadır?", "bu ilişkiden yola çıkarak; iletişim hakkı, Türkiye'deki toplumsal muhalif hareketlerce nasıl anlamlandırılmakta ve hayata geçirilmektedir, pratikte bunun yansımaları nasıldır?" gibi sorular etrafında oluşturulmuştur. Çalışma aynı zamanda, literatürde yeterince yer bulamayan iletişim hakkı tartışmasına dair kuramsal bir çerçeve denemesidir.

İletişim hakkı kavramının tarihsel ve toplumsal temellerinin, 1945 sonrası ortaya çıkan dünya düzeni içerisinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde belirtilen "düşünce ve ifade özgürlüğü" ile buna bağlı olarak kurgulanan "kitle iletişim araçları aracılığıyla iletilen enformasyonun aranması, alınması ve açığa vurularak dağıtılması" hakkı, 1970 ve 1980'lere kadar, iletişime dair 'hak'kın ne olabileceğinin temelini/sınırını belirlemiştir. 1980'de ise, NWICO tartışmalarının belirlediği ve ilk kez MacBride Raporu'nda kavramsallaştırılan iletişim kurma hakkı (right to communicate), bu alanın sınırlarını gelişmişlik-azgelişmişlik ekseninde ele alarak ulus devletler arasında demokratik ve dengeli bir ilişkinin sağlanmasının temeli olarak kurgulamıştır. İletişim hakkı (communication right) kavramı ise, ancak bu çabaların ardından 1980'lerin sonları ve

1990'larda ortaya çıkmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. İletişim hakkı kavramına özgünlüğünü veren ise iletişimin, toplumsal hareketler tarafından yani 'aşağıdan' bir şekilde ele alınması ve kavramın, iletişime dair her alanı bu çerçeve içerisine dahil edebilme genişliğidir. Toplumsal muhalif hareketlerin iletişimi bir hak olarak tanımlaması ise kamusal alanı ve temel kamusal hakları sınırlayıcı (ve giderek yok edici) bir etki yaratan neoliberal düzenin inşa edildiği yıllara denk gelmektedir. İletişim alanında özellikle 1990'larda hissedilmeye başlanan bu yeni düzen, iletişimin alanının her aşamasında sermaye odaklı yeni bir yapı yaratmakta, iletişim bir hak olmaktan ziyade, bir ekonomik-stratejik alan olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Böylece, sermaye dışı unsurlar iletişim alanından gittikçe dışlanmakta, kamusal bilgi sermaye mantığı ile yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla söylenebilir ki, iletişim hakkı kavramının tarihsel olarak kökeni 1948'e kadar götürülebilse de, kuramsal ve politik temellerinin 1980 sonrası yaşama geçirilmeye başlanan ve 1990'larda görünür hale gelen yeni iletişim yapısı olduğu söylenebilir.

İletişim hakkı kavramının yeni toplumsal hareketler içerisinde ortaya çıkmasına ilişkin de temelde iki neden sayılabilir. Bunlardan ilki, neoliberalizmin yarattığı toplumsal yıkımın doğrudan iletişim alanında da etkisini göstermesidir. İletişimin sermayeyle bütünleşmesinin hem ekonomik ilişkiler alanında hem de toplumsal ve ideolojik anlamda oldukça belirleyici ve tahrip edici etkileri bulunmaktadır. Ulusal iletişim yapılarının sermayeye devredilmesi, uluslararası sermaye örgütlerinin (DTÖ, IMF, DB) iletişim politikalarının karar verici aktörleri olarak sürece dahil edilmesi ve iletişimin her alanındaki çalışma ilişkilerinin sermaye lehine giderek erozyona uğratılması bu alanın ekonomik boyuttaki sorunları olarak

sayılabilir. Bilginin ve iletişim yapısının ticarileşmesi, özellikle medyanın manipülatif bir alan olarak kullanılması ile kamusal tartışma alanının kontrol altında tutulması ve genel olarak sermaye fikriyatının her türlü iletişim kanalı ve ürünüyle meşrulaştırılması ise politik ve ideolojik sorunların başlıcaları olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda, iletişim alanı başlı başına bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci neden ise, mevcut iletişim ortamında kamusal tartışma zemininden dışlanan ve görünmez kılınan toplumsal hareketlerin ifade özgürlüğü ve görünür olma talebiyle ilişkilidir. Bu hem hareketlerin kendilerini var edebilme durumunu hem de farklı alanlarda süren mücadelelerin görünür kılınması ve sesinin duyulması talebini anlatmaktadır. Buradan yola çıkarak söylenebilir ki, iletişim hakkının yeni toplumsal hareketler içerisinde ortaya çıkması hem bir mücadele alanı olarak iletişimin kurgulanması ile, hem de tüm mücadele alanlarının hem birbirleriyle hem de toplumla olan ilişkisi açısından iletişimin vazgeçilmez bir köprü konumunda bulunmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla toplumsal hareketler açısından iletişim alanını savunmak, sözkonusu bu iki nedenle ilişkili biçimde gerçek bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

İletişimin bir hak olarak sorunsallaştırılması ve talep edilmesi, özellikle hak hareketleri ekseninde gelişmektedir. Sermayenin yeni yapılanması içerisinde, tarihsel olarak kazanılmış temel kamusal hakların giderek yok edildiği ve metalaştırıldığı bir dönemde, hak hareketleri temel haklar mücadelesi ekseninde önemli bir politikleşme yaratmaktadır. Bu hareketler mücadele zemini itibariyle, geleneksel hareketler gibi kapitalizmin çelişkileri ve çatışmaları çerçevesinde konumlanırken, bir taraftan da toplumsal tabanları, örgütlenme biçimleri, eylem tarzları, talepleri ve siyasallaşma

pratikleri vb. gibi noktalarda geleneksel hareketlerden oldukça farklı bir nitelik sergilemektedirler. Bu hareketler yatay ve yer yer otonom örgütlenmeleri, klasik eylem biçimleriyle birlikte bunları aşan yeni eylem tarzlarının yaratılması, geniş ve çeşitli toplumsal tabanları ve sorun alanlarının çeşitliliği gibi özelliklere sahiptir. Bu özellikleriyle yeni toplumsal hareketler içerisinde önemli bir kol oluşturan hak hareketleri, günümüzde bir yandan sınıfa ve sınıfsal tartışmalara dair ufku genişletirken diğer yandan da sınıf mücadelesinin yeni biçimlerinin yaratılması noktasında oldukça öğretici bir birikim sunmaktadır.

Bu kapsamda hak hareketleri, tıpkı diğer (barınma, ulaşım, sağlık, eğitim, enerji, çalışma, sosyal güvence vb.) yaşam ihtiyaçları ve alanlarında olduğu gibi iletişimin de temel bir hak olduğu vurgusunu yaparak, yeni iletişim ortamının köklü bir eleştirisini gerçekleştirmektedirler. Bu eleştiriyi bir yandan tarihsel ve toplumsal bağlamlarıyla kuran ve yeni tartışma çerçeveleri açan söz konusu hareketler, diğer yandan da mevcut duruma karşı mücadelenin yollarını, kendi pratikleri içerisinde keşfetme gayretindedirler. Böylece iletişim hakkı kavramı temelde, iletişimin yeniden toplumsal bir hak olarak ele alınmasını ifade etmektedir.

Türkiye'de bu mücadelenin yürütücüsü ise Halkevleri çevresi olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri çeşitli işlevler ve misyonlarla faaliyetini sürdüren Halkevleri, özellikle 1970'lerle birlikte daha özerk ve toplumsal muhalif bir yapıya bürünmüştür. Son dönemde ise, yürüttüğü haklar siyaseti ile geleneksel toplumsal muhalif hareketlere nazaran önemli bir yenilenmenin teorik ve

pratik zeminini inşa etmeye çalışmaktadır. Halkevleri'nin örgütlenme biçimi, eylem tarzları, siyasallaşma pratikleri, toplumsal tabanı, talepleri vb gibi özellikleri, onu yeni toplumsal hareketler içerisinde tanımlamaya olanak vermektedir. Buna göre Halkevleri, geleneksel hareketlere nazaran daha yatay ve otonom bir örgütlenme ve faaliyet yürütme özelliğine sahiptir. Eylem tarzları itibariyle bir taraftan militan bir tarzı sürdürürken diğer yandan popüler ve yaratıcı eylem biçimlerine başvurmaktadır. Siyasallaşma pratikleri, tek yönlü, üstten ve 'dışarıdan' çağırıcı bir konumdan ziyade, karşılıklı paylaşım ve deneyim ile fiili olarak mücadele alanında varolmaya dayalı, kitleler adına hareket eden değil, kitlelerin kendi mücadele ve ifade kanallarını yaratması üzerine çabalayan bir nitelik taşımaktadır. Talepleri oldukça siyasaldır, iktidara ilişkin bir sorun alanı tanımlamaktadır. Fakat siyasi iktidar talebine sahip olması, güncel ve gündelik olanı es geçtiği anlamına gelmemektedir. Tam tersine, gündelik hayatın politize edilmesi ve ezilenlerin kendi hayatları üzerinde söz sahibi olabilmesi temelinde hareket etmektedir. Tüm bu özellikleriyle Halkevleri ve halkın hakları hareketi, yeni toplumsal hareketlere ilişkin süreklilik tezlerinin (eleştirel yaklaşımlar/siyasal versiyon) çerçevesi içerisinde yer almaktadır.

Bu kapsamda Türkiye'deki iletişim hakkı tartışması da, iletişim alanında altyapı hizmetlerinden kamusal alanda ifade özgürlüğüne, kurumsal düzenlemelerden fikri mülkiyet uygulamalarına, tekelleşen medya yapısından toplumsal bilginin dolaşımına ve toplumun bilişsel süreçlerinde yaratılan tahribata kadar çok kapsamlı bir mücadele alanını tanımlamaktadır.

İletişim alanına dair tüm toplumsal düzenlemeler ve bunlara ilişkin talepler iletişim hakkı çerçevesi içerisinde değerlendirilebilir. İletişim hakkı mücadelesini yürüten aktivistlerle yapılan görüşmeler, Türkiye'de bu mücadelenin nasıl yürütüldüğünü, çerçevesinin hangi argümanlarla oluşturulduğunu ve taleplerinin neye yaslandığını anlamak bakımından değerli sonuçlar sunmuştur. Genel olarak ifade etmek gerekirse; iletişim hakkı mücadelesi Türkiye özelinde yeni olmakla birlikte, özgün ve değerli tartışma olanakları sunmaktadır. Görüşmelerden anlaşılmaktadır ki, iletişim hakkı mücadelesi sınıfsal bir mücadele olarak değerlendirilmekte, özgün sorunları ve talepleri olan fakat yapısı itibariyle tüm bir toplumu ilgilendiren iletişimin politik bir sorun olarak ele alınmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu nedenle iletişim hakkı kavramı tekil bir tanımlamadan ziyade, bir genel perspektifi ifade etmektedir. Bu perspektif, bütün bir iletişim alanının (ortam, süreç, ürün ve yapısıyla birlikte) sermaye tarafından kuşatılmış olması karşısında, iletişimin bir toplumsal hak olarak yeniden sahiplenilmesi, iletişim süreçlerinin demokratikleştirilmesi, halkın kendi ifade kanallarının yaratılması ve bunun mücadelesinin üretilmesidir. İletişim alanında yaşanan her türlü sorunun bu perspektifle ele alınması, hem hazır çözüm reçeteleri yerine ihtiyaç duyulan yaratıcı ve güncel talepler geliştirmeyi, hem bunun somut ayaklarını tesis edebilmeyi hem de iletişim hakkı tartışma ve pratiklerinin sermaye tarafından içerilmesine karşı bir koruma kalkanı sağlamayı gerçekleştirebilecektir. Dolayısıyla iletişim hakkı perspektifi temelde halkın ifade, söz ve karar hakkının da savunulmasını kapsamakta, böylece de iletişim sorun ve taleplerini yeniden politikleştirmenin ve toplumsal mücadele ile birleştirmenin yolunu açmaktadır.

Sonuç olarak, iletişimi bir hak olarak tanımlamak aynı zamanda iletişimin merkezi işlev gördüğü toplumsal sistemi de kaçınılmaz olarak göz önüne almayı ve mevcut toplumsal ilişkilerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmayı gerektirmektedir. Çünkü iletişim hakkı talebi ve tartışmaları, yalnız iletişim ilişkilerinin değil, tüm bir toplumsal sistemin demokratik-eşitlikçi bir içerikle yeniden kurulmasına referans vermekte, bu bağlamdan arındırılmış bir iletişim 'hakkı' iddiası, sermayenin 'iletişim ve yönetişim stratejilerinden' öteye gidemeyen bir durum yaratmaktadır. İletişim hakkı tartışmalarına toplumsal anlamını-pratik zeminini kazandıran ve onu egemen-ana akım iletişim kavrayışlarından ayıran en temel unsur da bu farkındalık olmaktadır.

KAYNAKÇA

Adanır, O. (1991). Herbert Schiller ile Haberin Serbest Dolaşımı Üstüne Bir Söyleşi. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 391-396). Kayseri: Reyç

Akbulut, E. (1989). İnsan Hakları İnsani Toplumun Ürünü Olacaktır. http://www.urundergisi.com/10eylul/makale/insan-haklari-insani-toplumun-urunu-olacaktir

Alankuş, S. (2008). İstanbul Uluslararası Bağımsız Medya Forumu Bildiriler Kitabı: Başka Bir İletişim Mümkün. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları

Amin, S. (2011). Emek Cephesinin Birliğini Yeniden İnşa Etmek. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 165-173). Ankara: Notabene.

Ansah, P. A. V. (1991). Uluslararası İletişimde Haklar ve Değerler Mücadelesi. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 199-231). Kayseri: Rey.

Başaran, F. (2000). İletişim ve Emperyalizm. Ankara:Ütopya

Başaran, F. (2010). Direniş Alanından "Canlı Yayın". Sendika.org internet sitesi: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=29364

Bayramoğlu, S. (2011). Burjuvaziye Not; 'Gülümse Kaderine': Olağanüstü Hal ve Haklar. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 187-206). Ankara: Notabene.

Belek, İ. (1997). Postkapitalist Paradigmalar, İstanbul:Sorun

Bond, P. (2006). Piyasalaştırmaya Karşı Bir Yanıt: Meta-dışılaştırma ve Temel Hizmetlere Ulaşım Hakkının Savunulması. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=4383

Bora, T. (1990). 'Yeni Toplumsal Hareketler'e Dair Notlar, Birikim, 13, Mayıs, 49-53

Boratav, K. (2011). Hak Mücadeleri ve Ekonomi. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 153-164). Ankara: Notabene

Buechler, S.M. (2000). Social Movements in Advanced Capitalism, Oxford University Press

Bulut, N. (2009). Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık

Bürkev. Y., Özuğurlu, M. (2011). 21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1, (s. 15-50). Ankara: Notabene.

Callinicos, A., Harman, C. (2006). Neoliberalizm ve Sınıf. Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Locus

Castel, R. (2001). İşçi Sınıfı Partiyi Niçin Kaybetti?. Onur Soyer (Çev.). Birikim, 146, Haziran, 30-34

Chomsky, N. (1995). Medya Denetimi. Şen Süre (Çev.). İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık

Cohen, J. (1999). Strateji yada Kimlik: Yeni Teorik Tartışmalar ve Sosyal Hareketler. Kenan Çayır (Der.), Yeni Sosyal Hareketler – Teorik Açılımlar. (s. 109-130). İstanbul: Kaknüs.

Coşkun, M. K. (2007). Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler. Ankara: Dipnot

Coşkun, V. (2006). İnsan Hakları: Liberal Açıdan Bir Tahlil. Ankara:Liberte Yayınları

Çavdar, T. (2009). "Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği Modeli'nin" Siyasal, Toplumsal Ve Ekonomik Sonuçları. Mülkiye Dergisi İnternet Arşivi: http://www.mulkiyedergi.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=2&id=962:tuerkiye-avrupa-topluluu-guemruek-birlii-modelinin-siyasal-toplumsal-ve-ekonomik-sonuclari-tomris-cavdar

Çayır, K. (1999). Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler. Kenan Çayır (Der. ve Çev.), Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar. (s. 13-33). İstanbul: Kaknüs

Çetinkaya, Y., D. (2008). Toplumsal Hareketler Derlenir Toplanır mı?. Çetinkaya, Y. D. (Der.), Toplumsal Hareketler-Tarih, Teori ve Deneyim içinde (s. 9-14). İstanbul: İletişim.

Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. Çetinkaya, Y. D. (Der.), Toplumsal Hareketler-Tarih, Teori ve Deneyim içinde (s. 15-61). İstanbul: İletişim.

Donelly, J. (1995). Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları. Mustafa Erdoğan (Çev.). Ankara:Yetkin Yayınları

Engels, F. (1995). Anti-Dühring, Kenan Somer (Çev.). Kurtuluş Cephesi Dergisi İnternet Arşivi: http://www.kurtuluscephesi.net/marks/antiduhring.html

Erbaş, H., Coşkun, M. K. (2007), Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: Fark/Sınıf Politikalarının Yükselişi. Erbaş, H. (Der.), Fark/Kimlik Sınıf içinde (s. 3-30). Ankara: Eos.

Erdoğan, M. (1998). Liberal Toplum Liberal Siyaset. Ankara:Siyasal Kitabevi

Fuentes, M. Frank, A.G. (1990). Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez. Ahmet Gürata, Tanıl Bora (Çev.). Birikim, 16, Ağustos, 29-41

Geray, H. (2003). İletişim ve Teknoloji, Ankara: Ütopya

Gencel Bek, M. (2003). Avrupa Birliği'nde İletişim Alanının Düzenlenmesi: Kültür Ağırlıklı Politikadan Ekonomi Merkezli Politikaya Doğru. Mine Gencel Bek (Der.) Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları içinde (s. 23-58). Ankara: Ümit Yayıncılık

Gülmez, M. (2001). İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi: Egemenlik İnsanındır, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları

Habermas J. (1999). Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları, Tanıl Bora (Çev.). Birikim,118, Şubat, 62-68

Halkevleri. (2008). Halkın Hakları Forumu Kitabı, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları

H/Devrimciproletarya, (2010). Burjuva demokratik anayasa ile sosyalist işçi demokrasisi anayasası arasındaki temel ayrımlar nelerdir?. http://devrimciproletarya.net/?p=11025

Hamelink, C. J. (1991a). Merkez ve Çevre Ülkeler arasındaki Enformasyon Dengesizliği. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s.257-277). Kayseri: Rey

Hamelink, C. J. (1991b). Enformasyon Devriminden Sonra Yaşam Serecek mi? Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 11-31). Kayseri: Rey

Hamsici, M. (2010). "Sahibinin" Sesi Gazetecilik: Hiç Fena Değilmiş! Sendika.org sitesi: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=34287

Kaboğlu, İ. (2004). Özgürlükler Hukuku. Ankara:İmge

Kant, I. (1995). Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi. İoanna Kuçuradi (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kant, I. (1999). Pratik Aklın Eleştirisi. İoanna Kuçuradi vd. (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kant, I. (2003). Ethica: Etik Üzerine Dersler. Oğuz Özügül (Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları

Karabacak, Y. (2007). Sosyalistler ve Burjuva Hukuku. Devrimyolundakurtuluş.net internet sitesi:

http://www.devrimyolundakurtulus.net/03/07hukuk.htm

Karatepe, U. (2011). Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1, (s. 207-240). Ankara: Notabene.

Kejanlıoğlu, D. B. Çelenk, S. Adaklı, G. (Der.) (2001). Medya Politikaları, Ankara: İmge

Köse, H. (2007). Küresel "Akıntıya Karşı" Sivil Arayışlar: Alternatif Medya. İstanbul:Yirmi Dört Yayınevi

Kuyurtar, E. (2004). Haklar. Liberal Düşünce Dergisi. 34, Bahar

Lebowitz, M. (2011). Sermaye Karşıtı Bütün Mücadelelerde Birleştirici Unsur, Herkesin Sahip Olduğu Tam İnsani Gelişim Hakkıdır. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 109-122). Ankara: Notabene.

Lelandais, G. E. (2009). Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme. Çoban, B. (Haz.). Yeni Toplumsal Hareketler içinde, (s. 63-90). İstanbul: Kalkedon.

Lenin, V.I. (2008). Ne Yapmalı? Muzaffer Erdost (Çev.). Ankara: Sol Yayınları

Lenin, V.I. (1992). Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü. Muzaffer Erdost (Çev.). Ankara: Sol Yayınları

Locke, J. (1999). Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler. İsmail Çetin (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları

Locke, J. (2004). Hükümet Üzerine İkinci İnceleme. Fahri Bakırcı (Çev.). Ankara: Babil Yayınları

MacBride, S. (1980). MacBride Raporu: Birçok Ses Tek Bir Dünya. Ertuğrul Özkök vd. (Çev.). Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu

Marcuse, H. (1998) Karşı Devrim ve İsyan. Gürol Koca, Volkan Ersoy (Çev.). İstanbul: Ayrıntı

Marks, K. (1976). 1844 El Yazmaları. Kenan Somer (Çev). Kurtuluş Cephesi Dergisi İnternet Arşivi: http://www.kurtuluscephesi.net/marks/1844tr.html

Marks, K. Engels, F. (1992). Alman İdeolojisi. Sevim Belli (Çev.). Kurtuluş Cephesi Dergisi İnternet Arşivi:

http://www.kurtuluscephesi.net/marks/almanideoloji.html

McPhail, T. L. (1991a). Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 141-164). Kayseri: Rey.

McPhail, T. L. (1991b). Yanlış Bir Başlangıç. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 165-197). Kayseri: Rey.

Melucci, A. (1999). Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması. Kenan Çayır (Der.), Yeni Sosyal Hareketler – Teorik Açılımlar, (s. 81-108). İstanbul: Kaknüs.

Nalçaoğlu, H. (1990). Sosyalist Eleştiri ve Yeni Toplumsal Hareketler. Birikim, 11, Mart, 65-67

Offe, C. (1999). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. Kenan Çayır (Der.), Yeni Sosyal Hareketler – Teorik Açılımlar, (s. 53-80). İstanbul: Kaknüs.

O'Siochru, S. (2005). CRIS Campaign: Assessing Communication Rights. World Association for Christian Communication

Özbudun, S. (2009). Latin Amerika'da İnşa Halinde Bir Dinamik: Yeni Toplumsal Hareketler. Mavi Defter internet sitesi:

http://www.mavidefter.org/index.php?option=com_content&view=article&id=725:yeni-toplumsal-hareketler&catid=54:sibelozbudun&Itemid=92

Özdek, Y. (2011). Marksizm ve Haklar. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 51-108). Ankara: Notabene.

Özdemir, A.M. Aykut, E. (2011). Liberalizm ve Haklar. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 297-310). Ankara: Notabene.

Özuğurlu, A. (2011). İnsani ihtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1 içinde, (s. 123-152). Ankara: Notabene.

Özveri, M. (2011). Sosyal Haklar. Bürkev, Y. vd. (Ed.), Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 2, (s. 209-232). Ankara: Notabene.

Peker, B. (1999). İnsan Haklarının Hukuksallaştırılması ve Kaybolan İnsan Kimliği. Birikim, 118, Şubat, 18-24

Ramirez, M. M. (1991). İletişimde İnsan Öğesinin Önplana Çıkması: Alternatif İletişim Arayışları. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 371-388). Kayseri: Rey.

Rousseau, J.J. (2009). Toplum Sözleşmesi. Vedat Günyol (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

Sancar, S. (2008). İdeolojinin Serüveni. Ankara:İmge

Savran, G. (1992). Marksizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Tartışması. Sınıf Bilinci Dergisi, 11, Ekim, 6-27

Schiller, H. I. (1991). Dünya Ekonomik Sisteminin Ulusal Egemenlikleri Aşındırması. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s.279-303). Kayseri: Rey.

Siegel, L. (2006). The Argument for a Constitutional Right to Communication and Language, Sign Language Studies Vol. 6 No. 3 Spring. 255-272

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1988). Sosyal Demokrasi Maddesi. (1. Baskı Cilt: IV s.1585). İstanbul: İletişim

Şaylan, G. (2003). Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi. Ankara: İmge

Şener, G. (2006). Küresel Kapitalizmin Yeni Kamusal Alanı Olarak İnternet: Yeni Toplumsal Hareketlerin İnterneti Kullanımı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi

Taşdemir, B., Başaran Özdemir, F.(2009). WSIS, Turkey and Information Society. Yayınlanmamış Makale

Thompson, E.P. (2004). İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu. İstanbul: Birikim

Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga. Selim Yeniçeri (Çev.). İstanbul: Koridor

Touraine, A. (1999). Toplumdan Toplumsal Harekete. Kenan Çayır (Der.), Yeni Sosyal Hareketler – Teorik Açılımlar, (s. 35-52). İstanbul: Kaknüs.

TÜBİTAK. (2002). Bilgi Toplumu Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara: Tübitak Yayınları

Uğur, A. (1991). Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar. Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 233-256). Kayseri: Rey.

Wallerstein, I. vd. (2004). Sistem Karşıtı Hareketler, C. Kanat vd. (Çev.) İstanbul: Metis.

Wallerstein, I. (1993). Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilimleri. Amin, S. vd. Büyük Kargaşa içinde (s. 10-53). Erden Akbulut (Çev.). İstanbul: Alan.

W/Evrensel, (2006). Öğretmenlerden Radyo İşgalleri (23.08.2006). Evrensel Gazetesi İnternet Sitesi: http://www.evrensel.net/v1/06/08/23/dunya.html#2

Williams, R. (1989). İkibine Doğru, Esen Tarım (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Worsley, P. (2007). Sınıf. Erbaş, H. (Der.), Fark/Kimlik Sınıf içinde (s. 129-172). Hayriye Erbaş (Çev.). Ankara: Eos.

W/Sendika. (2001). Sendika.org Hakkında. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3203

Yalçın, Ş. (2004). İnsan Haklarına Deontolojik Bir Temel. Liberal Düşünce Topluluğu İnternet Sitesi: http://liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTg=&id=NjI1

Yıkıcı, H. (2010). İnsanlığın Geleceği Sosyalizm.Baraka Kültür Merkezi Argasdi Dergisi (KKTC), 20, Ekim-Kasım-Aralık, 26-27

EKLER

EK – 1. ÇİĞDEM İLE 20 MAYIS 2011 TARİHİNDE İSTANBUL'DA YAPILAN GÖRÜŞMEDEN BÖLÜMLER

SORU- Önce iletişim hakkı atölyesi hakkında kısaca bilgi, yani ne zaman kuruldu, ne yaptı, niye kuruldu, bileşenleri kimler?

CEVAP- İletişim hakkı atölyesi Halkın Hakları Forumu sürecinde oluştu aslında, ama yani bir önceki Halkın Hakları Forumunda.

SORU- 2007, değil mi?

CEVAP- 2007.

Şöyle bir ihtiyaç ortaya çıkmıştı. Hem de aslında basında o anda yaşanan sürecin de katkısıyla, onun da aslında biraz verimli olmasını sağladığı bir süreçti. Öncesinde Halkın Hakları Formu'nun birçok atölyesinde ön çalışma yapma ihtiyacımız vardı zaten. Hatta bunların önemli bir kısmını da Ankara'ya taşıyamayacak olsak bile, İstanbul'da en azından mini forum yapalım yaklaşımız vardı. Aynı dönemde Radikal Gazetesi'nden, esas Radikal Gazetesi'nden ve birçok ATV-Sabah gibi, birkaç yerden daha zannediyorum gizli bir işten çıkartma dalgası da vardı. Dolayısıyla biz aslında hem iletişim hakkı, hem gazetecilerin hakları, hem de basının durumu tartışmasında o dönemin yarattığı olanaklar içinde İstanbul'da bayağı kalabalık bir gazeteci arkadaş grubuyla tartışma imkanı bulduk. Bunların az bir kısmını Ankara'ya taşıyabildik, ama tartışmanın verimi açısından bayağı ciddi bir katkıda bulunmuştu o dönemde. Hatta şöyle diyeyim: Burada yaptığımız ilk tartışmada üç temel ayak farklı adlandırmalarla olsa bile, üç temel ayak üzerinden iletişim hakkının tanımlanabileceği ve bu atölyenin çalışmalarının bu üç ayağın üzerine oturması gerektiği ortaya çıkmıştı.

Bir tanesi, doğrudan doğruya halkın haber alma hakkı ya da başka isimlerde verilebilir. Gazetecilerin örgütlenme hakları ve aslında editoryal özgürlük hakları. Diğeri de alternatif medya, halk medya daha sonra bizim adlandırdığımız biçimde, ortaya çıkan yeni medya formları, habercilik formları. Bunlar üzerinden aslında verimli tartışmaları burada başlattık. Ankara'da benzer ön süreçler yaşandı.

Tabii şöyle bir tarafı var: Bizim açımızdan alternatif medya ya da halk medya nasıl adlandırırsak adlandıralım, zaten kendi yürüttüğümüz faaliyetlerin içinden

süregelen de bir şeydi. Aynı dönem içinde zaten birçok yerde halk medya çalışması da yapmaya başlamıştık. Dolayısıyla biraz aslında kendini kurumsallaştırmaya çalışan, özellikle forumlar öncesinde ve sonrasında daha aktive olup, hatta doğrudan doğruya gündeme de müdahale eden bir kurumsallaşma haline gelmeye çalışıyor. Atölyenin kısaca öyküsü bu.

SORU- Kimlerden oluşuyor katılımcılar? Hani Halkevi aktivistleri dışında.

CEVAP- İletişim Hakkı Atölyesinde özellikle bu sefer, geçen sefer daha ağırlıkla, çünkü hani fikrin de biraz hem bizim açımızdan, hem daha toplamda yeni olduğu bir şeydi. İlkinde biraz daha işten atılan gazeteciler ya da basında sol kanaat önderi diyebileceğimiz arkadaşlar; Attila Özsever gibi ya da çeşitli alternatif medya mecralarında iş yapan arkadaşlar. Sonrasında biraz daha genişledi. Onların katıldığı bir şeydi. Biraz şöyle bir ön çalışma yapmaya çalıştık. O ne kadar yansıdı, İletişim Hakkı Atölyesinin fiili toplantısına, onu az çok yansıttığını da düşünüyorum. Bu iki forum arasındaki süreçte özellikle bu hak mücadelelerinin kendi medyasını yaratmak bakımından hem solun dışından, hem solun içinden birçok şey gelişti. Sendika.org bunların en başarılı ve eski olanlarından bir tanesidir, ama solun içerisinde buna benzer yaklaşımlar oluştu. Bir de doğrudan doğruya daha enteresan bir şekilde, özellikle HES mücadelesi vesaire gibi mücadelelerin içindeki, hani yerel siteler vesaire de şeyler var. Solun içinde, sol yayın organlarında uzun zamandır emek vermiş arkadaşlar var. Bir de sendika.org çalışması, halk medya çalışması için de doğrudan doğruya Halkevleri aktivisti, militanı olup, habercilik de yapan arkadaşlar var. Biraz öyle bir bileşime ulaşılmaya çalışıldı. Aslında ne olmuş oluyor? Bir tür, yani alternatif medya üzerine kafa yoran akademisyenler, solun içindeki bu konuda fikir üreten köşe yazarı ya da gazeteci, muhabir arkadaşlar, çeşitli sol ya da yerel mücadele sitelerinden temsilciler, sendika.org temsilcileri; TRT çalışanları, Haber-sen ve Türkiye Gazeteciler Sendikası'ndan temsilciler, mahalle mücadelelerinde iletişim faaliyeti yürüten aktivistler ve Halkmedya çalışmasından atölyeye dahil olan arkadaşlar yer aldı. böyle bir bileşim aslında.

Belki daha doğrudan, çok daha düz bir bileşeni ortaya çıksa bu işin, doğrudan halk ve medya ayrımını ortadan kaldıracak kadar derinleşse bu çalışma, çünkü birçok tartışmanın ufkunu açabileceğimiz yer var hâlâ orada, ama şu anda daha çok gene de medya ağırlıklı faaliyet sürdüren…

SORU- Peki, iletişim hakkı, iletişimin bir hak olarak tanımlanması, bu hak mücadeleleri içerisinde bunu nasıl bir bağlama oturtuyor iletişim hakkı atölyesi? İletişim neden bir haktır? Bunu nasıl bir çerçevede tanımlıyorsunuz, yani hem hak hareketlerini, hem bu bağlamda iletişim hakkı tartışmalarını, mücadelelerini.

CEVAP- Bunu da mesela, atölyenin kendi kavramsal çerçevesinin mesela gelişmesine paralel biraz anlatabilirim. Birkaç kademe tanımlanabilir orada. Birincisi; doğrudan doğruya çok medya manipülasyonu altında ideolojik bir üretimin yapıldığı bir dünyada yaşıyoruz ve burada karartmadan tutalım, operasyonel haberciliğe kadar, gerçekleri saklamadan çarpıtmaya kadar birçok şey şuan ki sistemin şeyini üretiyor zaten. Hem rıza, hem şiddet mekanizmaları içinde anlamlı bir yer tutuyor ve medyanın hem ekonomik ağırlığı, hem ideolojik ağırlığı, hem kültürel ağırlığı, yani neredeyse bütün insanların dünyasını belirleyecek bir şey kuruyor, kavramsal çerçeve kuruyor. Dolayısıyla biz daha basit bir düzlemden tartışılabilir iletişim hakkı. Halkın gerçekleri öğrenme hakkı vardır, yani kendi yaşadığı hayatın doğrularını, gerçeklerini öğrenmeye hakkı vardır ve ne başka bir irade ki, üstelik artık bu irade doğrudan doğruya açık çıkarsa, sermaye çevrelerine göre toplanmış bir şey, hani gazetecinin editoryal özgürlüğünden de artık çok söz edebilmek mümkün değil, biraz kısmen tarafsızlıkla. Dolayısıyla hiç kimse kendi hayatının gerçeklerini başkası tarafından karartıldığı bir dünyada yaşamaya mecbur değildir. Bu işin böyle bir tarafı var.

İkincisi; iletişim dendiği zaman doğrudan doğruya bilgiden söz ediyoruz ve insanların sadece bir şeyi bilme değil de bildirme hakkından da aslında söz ediyoruz.

Haklar mücadelesi zaten aslında mevcut kamusal alanın neoliberal hale getirilmesine karşı bir mücadele ve orada hak mücadelesi aslında emekçilerin aynı zamanda politik özneler olabilme hakkı da anlamına geliyor. Politik özne olabilme hakkı zaten biz demokratik kamusal alanın oluşturulması hakkıdır bir yandan. Burada da demokratik sözünü söyleyebilme hakkı çok kritik bir kere. Emekçinin kendi gerçeğinin sözünü, hakikatini ifade edebildiği, birbirine duyurabildiği ve buradan kolektif kararlar alabildiği bir süreç olması lazım. Böyle baktığımız zaman sadece söz söyleme hakkı ya da basit haber alma hakkının ötesinde hani bir pozitif özne haline gelerek emekçilerin, kendi yaşadıkları hayatı dönüştürme hakkına da aslında tekabül etmeye başlıyor.

Dolayısıyla iletişim hakkını basit, neoliberalizm gerçekleri çarpıtma manipülasyonuna karşı, kendi aklımızın sağlığını koruma hakkı gibi de düşünebiliriz; ama bir yandan da bir başka dünyayı kurabilmenin aracı gibi de düşünebiliriz. Böyle olduğu zaman çok daha politik, kamusal alanın oluşumuyla ilişkili bir şey haline de dönüşmüş oluyor.

SORU- Peki bu şey konusunda, dediğin gibi mücadele en fazla medya alanında görülüyor. Peki alternatif medya tartışmasından ayıran şey ne olabilir iletişim hakkı tartışmasını? Yani neden alternatif medya değil de iletişim hakkı?

CEVAP- Alternatif medya, ben biraz sonrasında da okudum o konuda. Alternatif medya kavramsallaşmasında şöyle bir can sıkıca taraf var açıkçası. Başından beri sanki ana akım medyanın formatına alternatif gibi tartışılıyor. İşte yerel olması. Yerel olması başlı başına bir üstünlük tartışmasına dönüşüyor vesaire. Ama giderek şunu da görüyoruz: Ana akım medyanın formatına alternatif olmak ana akım medyanın formunu yaratan bir sistem var ama. Form biçimde buna karşı olup, sistemi yeniden üretmek de mümkün ve giderek aslında bütün şeyleri, muhalefetin yarattığı bütün biçimleri kendine içermeye çalışması gibi bu alternatif medya bakımından da ciddi anlamda bu Dünya Bankasının falan alternatif medyacılığı bir tür yerel kalkınmacılık formatına çevirmeye başladığını ya da en azından buna çaba gösterdiğini, bunun ciddi tartışmalarını yaptığını görüyoruz. Hatta şu raddede doğal olarak insanlara, kısmen haber üretmesi vesaire açısından, kısmi okuryazarlık bilmen ne gibi az çok bazı yeteneklerin kazandırılması gerekiyor. Dolayısıyla bunu bir tür insan sermayesine, sosyal sermayeye yükseltme, bunun yarattığı şevkle insanları yerel kalkınmacılığa teşvik etme vesaire gibi çok can sıkıcı Dünya Bankası projelerine dönüştürülmeye çalışıldığını da görüyoruz. Dolayısıyla böyle bir adlandırma alternatif medya bizim bakımımızdan anlamlı değil, biz böyle bir şey yapmaya çalışmıyoruz. Benim söylediğim gibi, sonuçta bu bir demokratik kamusal alan yaratmanın kanalıdır. İnsanlar başlangıçta doğal olarak, emekçilerin haber olabilme imkanları zaten çok kısıtlı. İşte dayak yediği zaman, öldüğü zaman, parçalandığı zaman, saçmalaştığı zaman haber olabiliyorlar ya da tercih edildiği zaman, haber olmasını tercih edildiği zaman haber olabiliyorlar. Dolayısıyla insanların kendi etkinliklerini kendilerine ve birbirlerine gösterebilme haklarının da bir parçası bu. Demokratik diyalog ortamının emekçilerin dünyasına doğabilmesinin

bir parçası. Şimdi böyle baktığımız zaman, zaten hayatta iletişim, yok kültür sanat, yok bir ulaşım, yani böyle kompartımanlar aslında çok gerçek değil, yani iletişim dediğimiz şey doğrudan doğruya siyasetin bir parçası. Siyaset insanların gündelik hayatlarını gündelik etkinliklerine dönüştürebilme hakkıysa, iletişim de bunun zaten olmadığı zaman imkansızlaştıran şeylerden bir tanesi. Zaten iletişim olmadan siyaset yapma hakkından söz edebilmemiz mümkün değil. Dolayısıyla kapitalizm bunu medya, ticaret, başlı başına bir business bilmem ne bir şey haline getiriyor, uzmanlaştırıyor. Böyle olduğu zaman işte hakikaten seçimlere siyaset bulaşmamış oluyor, iyi bir şey olmuş oluyor. Halbuki alternatif medya falan demeyelim, doğrudan doğruya halkın kendi gerçekliğini anlatma hakkı ve bunun araçlarını üretme hakkı dediğimiz zaman, burada kültür sanat hakkı olarak tartıştığımız şeyin de içine giren biçimi var. Çünkü illa ki, halkın yarattığı medya formları bugün ana akım gazeteciliğin yarattığı klasik habercilik biçiminde olmayabilir. Şarkıyla da iletişim sağlayabilir. Dolayısıyla çok geçişli bir şey yani. Medya formu kapitalizmin yarattığı özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yarattığı bir format, medya olarak medya formatı. Dolayısıyla hani teknolojiyi de bu bakımdan kendi olanakları için kullanarak, yani kültürel, sanatsal, iletişimsel ifadelerin hepsini bir arada toplayarak, yer yer sokak sanatında buluşarak, yer yer başka şeylerle buluşarak; aslında halkın bugün kendi yaşadığı gerçekliği kendi özgür ifade tarzı yaratmasının ilk adımlarını atıyoruz diyeyim ben.

Şu anda belki barındırdığı potansiyelin tamamını açığa çıkarmış bir şey değildir, ama bunun önüne kimse engel olmasa gerçekten hani, nasıl zamanında öykülerle, ... onlarla bunlarla kendini anlatabildiyse bugün de çok çeşitli ifade biçimleriyle siyaset yapabilmesinin araçlarını yaratması beklenir en azından halkın yani.

EK – 2. AYLİN İLE 5 HAZİRAN 2011'DE ANKARA'DA YAPILAN GÖRÜŞMEDEN BÖLÜMLER

SORU- Ne zamandan beri iletişim hakkı atölyesi içindesiniz?

CEVAP- İletişim hakkı atölyesi çalışmaları 2007'de başladı. 2007'den itibaren ben bu çalışmanın içerisindeyim. Bu tarihten önce, iletişim hakkı çalışmalarının nasıl bir zeminde ilerlemesi gerektiği, atölye çalışmalarının nasıl organize edilmesi gerektiği gibi konuları içeren ön hazırlık çalışmaları olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalar içinde de yer aldım. Dolayısıyla 5 yıla yaklaşan bir süredir bu çalışmanın içindeyim.

SORU-Peki nasıl karar verdiniz böyle bir atölye kurmaya, böyle bir atölye ihtiyacı nasıl oluştu?

CEVAP- Bir önceki sorunuzda ön hazırlık çalışmaları olarak nitelendirdiğim sürecin sonunda, o çalışmalarda bulunan herkesin ortak kararıydı diyebilirim iletişim hakkı atölyesinin kurulması. Dolayısıyla bir gece de alınmış bir karar ya da bir kişinin kendi insiyatifiyle başlattığı bir çalışma değil. Şu anda birlikte çalıştığımız arkadaşlarımızın hemen hepsinin zaten farklı pratik uygulamalar dolayımıyla iletişim hakkı mücadelesine yönelik çalışmaları vardı. Teorik olarak da zaten bu belirttiğim farklı işler, çalışmalar dolayımıyla iletişim hakkı tartışmaları yapılıyordu. Yani iletişim hakkı gerek kavramsal düzeyde gerekse de pratik uygulamalar düzeyinde bizlerin hayatlarında zaten vardı diyebilirim. İletişim hakkı atölyesiyle daha organize hale gelindi. Böyle bir atölye ihtiyacının ortaya çıkmasının tabii ki koşulları var tahmin edebileceğiniz üzere. En temel neden medyanın şu anki yapılanma biçimi elbette. Aşırı derece de ticarileşmiş olan medya ortamı içinde toplumun belirli kesimlerinin bilerek dışlandığı, emek karşıtı, hak ve özgürlüklere karşı saldırgan bir dile sahip bir medya ile karşı karşıyayız. Reklama dayalı rekabetçi bir sistemde, medyanın temel derdi daha fazla kar etmek olduğu için tüm medya metinlerine, dizilerden haberlere kadar hepsine magazinleşme egemen hale gelmiş durumda. Bu tabii ki egemen medyanın tercih ettiği, onun faydasına bir durum. Medyanın bugünün kapitalist ekonomisinde bir ekonomik faaliyet alanı, bir sektör olarak sahip olduğu konum da başka bir sorun tabii ki. Bu durum medyanın sürekli olarak sermayenin ilgi alanı içinde olması, yayın organlarının sürekli olarak el değiştirmesi, medya emekçilerinin güvencesiz çalışması gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz

durumları ortaya çıkarıyor ki bunlar halkın iletişim hakkı önündeki en büyük engeller.

SORU- Peki Halkevleri içerisinde iletişim hakkı atölyesi olarak faaliyet gösteriyorsunuz. Belli bir hak hareketiyle bağlantısı var iletişim hakkı tartışmalarının. Bu çerçevede değerlendirirsek iletişim hakkı tartışması nasıl bir bağlama oturuyor, nasıl değerlendiriyorsunuz bu tartışmayı?

CEVAP-Yani iletişimin bir hak olarak görülmesi, iletişim hakkı mücadelesinin nasıl bir teorik zemine oturduğunu soruyorsanız eğer, ben iletişim hakkı atölyesi çerçevesinde yani kendi yürüttüğümüz çalışma çerçevesinde cevap vereyim. Her şeyden önce bütüncül bir yaklaşımımız var. İletişimi hakkı mücadelesi iletişim sürecinin her aşamasını kapsayan bir mücadeledir. Örneğin medya emekçilerinin sorunları böyle bir mücadeleden ayrı düşünülemez. Diğer taraftan iletişim hakkı dediğiniz zaman sadece egemen medyada temsil olanağına kavuşulmasıyla sınırlı olan bir durumu da işaret etmiyorsunuz. İletişim hakkını kullanabilmek için egemen medyadan bağımsız kanalların, platformların olması, insanların kendi hayatlarının bilgisini buralara aktarabilmesi de gerekiyor. Dolayısıyla iletişim hakkı mücadelesi, iletişim alanındaki pek çok sorun için bir çıkış yolu, politika, çözüm, artık nasıl adlandırmak gerekiyorsa, üretme yükümlülüğü de doğurur ki bunu da yapıyoruz zaten. Dolayısıyla da iletişim hakkı mücadelesi teorik ve pratik olarak aslında durağan da değil bu çerçevede bakıldığında. Bazı durumlarda yaparak öğreniyoruz diyebiliriz. Daha genel bir yerden iletişimin hak olarak görülmesi tartışmalarına dönmem gerekirse, yeni bir tartışma da değil aslında bakarsanız, yani iletişimin bir hak olması, temel insan haklarından bir tanesi olması çok yeni bir tartışma değil. İletişim hakkı atölyesi çalışmasının şöyle bir özgün katkısı olduğunu belirtmem gerekiyor. İçinde bulunulan ekonomik kültürel ve sosyal yapıyla, teknolojinin geldiği noktayla kavramın üzerine yeniden düşünme ve kavramı yeniden "tanımlama" gereğinin doğduğu açıktır ve iletişim hakkı atölyesi de böyle bir yerden hareket etmiştir. Teorik anlamda böyle bir tartışmayı yürüttük. Pratik anlamda da farklı mecraları kullanmanın gerekliliği bir gerçek olarak ortaya çıkmıştı ve uzun zamandır da zaten bunun deneyimi vardı, yapılıyordu. Sendika.org deneyimi vardı. Geleneksel mecralarda da alternatif medya deneyimleri vardı, iletişim hakkı atölyesi içerisinde çalışan insanların. Dolayısıyla da, bu deneyimlerde yararlanarak

ve beslenerek iletişim hakkı kavramının üzerine yeniden düşünme süreci başladı diyebiliriz. Bunun aşamalarından bir tanesi de tabii ki, mevcut medya ortamının tasvirinin yapılması oldu. Yani mevcut medya ortamındaki yanlılığın, tekelleşmenin, ticarileşmenin resmedilmesi ve bunun da kapitalist yapının içine oturtulması gerekiyordu. Daha sonra onun eleştirisi yapıldı. Çok uzatmadan ifade etmem gerekirse mevcut medya ortamının bizlerin hayatlarında nelere mal olduğunu ortaya dökmek gerekiyordu ve ikinci aşamada da bu yapıldı. Hemen belirtmem de fayda var belki de bu belirttiğim iki aşama tabii ki hiç bilmediğimiz şeyler değildi. Zaten de yola çıkılmasının tam da nedenleri bunlardı. Ancak yine de böylesi bir tartışma süreci gerekliydi. Neden derseniz. Öncelikle bir kavramsal ve kuramsal bütünlük için gerekliydi. İkinci olarak zaten yapmakta olduğumuz işlerde bir eksiğimiz var mı veya onları nasıl daha iyi yapabiliriz onun için gerekliydi. Üçüncü olarak da elbette ki atölye çalışmalarının kurgulanması, kimlerle beraber çalışılacak onları belirlemek için gerekliydi. Nasıl bir iletişim hakkı kavramsallaştırmamız var, bunun için kimler destek sağlayabilir, mücadele alanlarımız neler bunları belirlemek için gerekliydi böylesi bir tartışma. Buradan devam etmem gerekirse iletişim hakkı mücadelesinin, iletişim hakkı atölyesinin bütüncül, tarihsel bir perspektifi var ve kollektif bir yapılanması var diyebilirim. Hak mücadelesi verilen bir yapının içinden geliyor yani toplumsal anlamda bir hak hareketiyle bağlantısı var, oradan besleniyor.

SORU- Anlıyorum. Peki bir muhalif hareket içerisinde atölyeyi hayata geçirdiniz. Bu kapsamda toplumsal hareket ile iletişim hakkı kavramı ya da mücadelesi, talebi arasında nasıl bir ilişki kurulur?

CEVAP- Bir kere mutlaka paralellik kurulması gerekiyor. Çünkü iletişim hakkı mücadelesi, farklı alanlardaki toplumsal mücadeleyle birlikte hareket etmediğinde ya da oradan beslenmediğinde zaten hayata geçebilecek bir şey değil. Daha somut olarak konuşmamız gerekirse bir iletişim hakkı mücadelesinin sonrasında, alternatif olduğunu belirttiğiniz ya da alternatif diyebileceğiniz bir ürünü ortaya çıkardığınızda bu bir internet gazetesi olabilir, bir haber grubu olabilir, kağıt ortamında bir gazete olabilir fark etmez, böyle bir tartışmanın sonucunda alternatif dediğiniz bir ürünü ortaya çıkardığımızda, onun alternatifliğini belirleyen en büyük kriter de zaten bir toplumsal mücadeleyle ilişki kurup kurmadığıdır. Herhangi bir toplumsal mücadeleden beslenmeyen, onun tarihinden beslenmeyen, o toplumsal

mücadelenin, o politik argümanların içerisinden beslenmeyen bir alternatif medya deneyimi düşünülemez zaten. Bu olmadığı takdirde alternatif medya dediğiniz şey sadece egemen medyanın dışında olmayla sınırlı kalır ya da örnek vermem gerekirse kendisini alternatif olarak tanımlayan bazı internet haber sitelerinin yaptığı gibi alternatif olma durumu sadece internet üzerinden yapılmaya indirgenir. Yani yeni iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla alternatif olma birbirine eşitlenir. Oysa ki alternatif medya deneyimleri egemen medya sisteminin her aşamasına alternatif olunmadığı takdirde alternatif değildir. Egemen, ticari medya sistemini yaratan koşullara karşı olmadığınız müddetçe de zaten bir alternatif olma kavrayışınız olamaz. Dolayısıyla sistemle, yapıyla daha net olmak gerekirse kapitalist sistemle sorununuz yoksa, ona karşı bir mücadeleniz yoksa, onunla mücadele eden, hayatın içindeki sorunların aslında bir sistem sorunu olduğunu belirten bir toplumsal mücadele hattıyla birlikte olmazsanız alternatif medya deneyiminiz ve kavramsallaştırmanız indirgemeci ve sınırlıdır. Bir medya deneyiminin sadece yeni bir mecra üzerinden yapılması, örneğin internet üzerinden yapılması doğrudan alternatif olmayı sağlamaz.

SORU- Böyle bir şey soracaktım. Alternatif medyadaki iletişim hakkı ilişkisi nasıl kurulabilir, aradaki bağ ya da faklılık ne olabilir?

CEVAP - Alternatif medyayı nasıl tanımlıyoruz diye bakacak olursak; az önce de belirttiğim gibi sistem karşıtı olması gerekir. O toplumsal mücadelenin içerisinde, o toplumsal mücadeleden beslenen, onun tarihinden beslenen bir yayın politikası olması gerekiyor her şeyden önce. İkinci olarak da, bir ticari faaliyet olarak örgütlenmemiş olması gerekir. Kesinlikle kendi kendine finanse edebilmeli, kar amacıyla hayata geçirilmiş bir yapı olmamalı. Bildiğimiz geleneksel medyanın üretim ve pratiklerine ve üretim kodlarına, yani daha net olarak koymak gerekirse medyanın profesyonel kodlarına, profesyonel ideolojisine, tamamen karşı olması ve o kalıpların dışında bir üretim süreci, haber toplama ve üretim süreci uygulaması gerekiyor. Bu durumu somut olarak nasıl görürüz; hiyerarşik bir yapılanması yoktur, böyle bir özelliği vardır alternatif medyanın. Bilginin ticarileşmesine yönelik her türlü mekanizmayla da mücadele etmesi gerekir. Dolayısıyla da burada, aslında iletişim hakkı kavramını biraz daha geniş bir perspektife çekmiş olduğumuz görülüyor, yani sadece halkın haber alma hakkının ötesine geçen bir tartışma var

burada. Dolayısıyla da işte, sadece halkın haber alma hakkının hayata geçebilmesi için bir mücadele vermiyorsunuz. Aynı zamanda o medya yapısının, medya düzeninin demokratikleştirilmesi üzerine de bir mücadele veriyorsunuz ve aynı zamanda halkın haber verme hakkı üzerine de bir mücadele veriyorsunuz. Sonuçta, geleneksel medya bildiğiniz kodları içerisinde nasıl bir haber pratiği yapıyor. Kendisinin önemli olarak gördüğü konu haber değeri taşıyor. O konuyu geleneksel medyanın profesyonelleri seçiyor, kendi profesyonel ideolojisi içerisinde, meslek kodları içerisinde yapısallaşmış bir biçim içerisinde içinde bulunduğu kurumun hassasiyetlerini ticari ve politik hassasiyetlerini de gözeterek haberleştiriliyor ve bize de bu sunuluyor.

İletişim hakkı tartışmalarının başından itibaren, bildiğimiz bir sayısal uçurum denilen bir şey var ve bu sayısal uçurum nedir ve yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte dünyanın belirli bir kesiminin ya da farklı toplumsal, sınıfsal kesimlerin bu teknolojilere erişilmede eşitsiz bir durumda olduğu söyleniyor ve burada bir sayısal uçurum olduğu söyleniyor. İçinde bulunduğumuz dönemde bu eşitsizlik sadece erişimde değil, bu eşitsizlik aynı zamanda sayısal üretim eşitsizliği olarak da karşınıza çıkıyor. Şöyle, mesela şu an itibariyle medya ortamındaki en yükselen iletişim pratiği nedir; işte kullanıcıların sıradan insanların, sayısal donanımları kullanmaları bu aletleri, sayısal ses kayıt cihazlarını, görüntü kayıt cihazlarını kullanmaları bunlarla içerik üretmeleri ve bunları kendilerine yakın, kültürel anlamda, ilgi alanları anlamında, dünya görüşü anlamında yakın insanlarla paylaşmaları internet ortamında. Çok yaygın bir şekilde yapılıyor, ama bu herkesin yapabileceği bir beceri değil. Birincisi bu cihazlara sahip olmanız gerekiyor, bu cihazları kullanmaya yönelik bir medya okuryazarlığına sahip olmanız gerekiyor, üçüncüsü ağ ortamında bir içeriği paylaşabilmek, onu bir web sayfasına yükleyebilmek de bir başka medya okur yazarlığı. Seçtiğiniz içeriğin üzerinde bir, ses, kurgu, kesme gibi bir takım yazılımlar kullanmanız gerekiyor. O yazılımlarla, bilgisayar yazılımlarla o içeriği işlemeniz gerekiyor. Bunların hepsi bir beceri, aslında bir bilgi de denebilir, tırnak içinde kullanıyorum bu ifadeyi. Bu herkesin sahip olduğu bir beceri değil. Ağ ortamına baktığınız zaman, internet ortamında hep belirli formatların hakim hale geldiğini görüyoruz. Örneğin, herkes bebeğinin mama yerken çıkarmış olduğu güzel sesleri, kahkahaları, kedisinin köpeğiyle dolaşmasını,

yani aslında böyle daha magazin, daha soft bir takım içeriklerin ağ üzerinde sistematik bir şekilde dolaştığını görüyoruz. Bunlar en çok tüketilen içerikler internet ortamında ve bu eğilim olarak, yani aslında bu format olarak, bir tür olarak yerleşiyor ve kullanıcının ürettiği içeriğin de bu formatla sabitlenmesine çalışılıyor. Bu bir ticarileşmedir. Dolayısıyla burada bilhassa üretim eşitsizliği de var. Bu da aslında alternatif olduğu iddia edilen bir ortamın nasıl aslında tür olarak, yani içerik türü olarak egemen medyaya nasıl yaklaştığını ve ikisinin nasıl örtüştüğünü gösteriyor. Bu da mücadele edilmesi gereken, iletişim hakkı içerisinde mücadele edilmesi gereken bir alan oluyor. Dolayısıyla da iletişim hakkı atölyesi çalışmaları bu açıdan da diğer alternatif medya deneyimlerinden ayrılıyor. Çünkü biz, bu sürece yönelik bilginin de üretilmesi gerektiğini düşünüyoruz ve bunun için atölye çalışmaları yapılıyor, farklı farklı yerlerde, farklı farklı beceri düzenine sahip insanlarla. Dolayısıyla eğer internet için konuşuyorsak üretim alanının da bilgisi iletişim hakkı çalışmaları içinde üretiliyor ve paylaşılıyor. Kollektif bir şekilde yapılıyor. Haber yazmak, cep telefonu kamerasıyla bir görüntü çekebilmek, bunu birine gönderebilmek, mahallenizde yaşanmış bir olaya dair iki satır, üç satır bir haber yazabilmek, bunun eğitimi veriliyor, yani böyle bir bilgi paylaşılıyor. Dolayısıyla da hiyerarşik olmayan bir içerik üretim süreci olma gerekliliği de karşılanıyor. Bu sadece tabii ki internet ortamıyla sınırlı değil tabii ki. Sinemadan, fotoğrafa, kadar her mecra için alternatif medya böyle kavramsallaştırılıyor ve iletişim hakkı tüm bu farklı alanların hepsini kapsıyor. Hepsi için belirttiğim özelliklerde bir yapılanma, çalışma pratiği işletiliyor.

SORU- Hak hareketleri içerisinde iletişim hakkı çalışmalarına değinelim, iletişim hakkı tartışmaları, içerisinde geliştiği hak hareketlerine nasıl bir katkı sunabilir, burada nasıl bir işlev üstlenildi?

CEVAP- İletişim hakkı her şeyden önce demokratik ve toplumsal mücadeleye katılım için bilgilenme açısından önemli bir şeydir. Yani toplumsal mücadele için enformasyon kanallarına erişebilmeniz gerekir. Dolayısıyla da toplumsal mücadelenin içerisinde sorun tespitinden mücadeleye kadar hareket hattında böyle bir enformasyona ihtiyaç duyarsınız ve bu da o iletişim kanalları içerisinden gelir denebilir, ama bence oradan bir adım daha öteye gitmek gerekiyor. Sadece, enformasyon alma ya da bilgilenme gibi bir şey değil iletişim hakkıyla

tartışılması gereken. Aynı zamanda sorun alanlarının belirlenmesi, onların varlığına dair bir bilinç, bilgi artık nasıl tanımlamak gerekirse oluşabilmesi, o alanlara dair mücadelenin başlatılması için de iletişim hakkı önemli bir şeydir. Böyle birbirini besleyen bir süreç var. Ancak tabii ki bir toplumsal hareketin toplum genelinde yaygınlaşabilmesi, mücadelesini toplumun geneline yayabilmesi için zaruridir iletişim süreci.

ÖZET

Son otuz yıldır devam eden neo-liberal yapılanma tüm toplumsal alanları olduğu gibi iletişim alanını da yeniden biçimlendirmekte ve belirlemektedir. Bu alandaki sermaye egemenliği, medya ve iletişim pratiklerini çağımızda küresel bir ticari faaliyet alanı haline getirmiştir. Doğası itibariyle kolektif ve anonim bir yapısı olan iletişimin, gelinen noktada sermaye tarafından derinlemesine kuşatılmış ve hatta (tüm yapı, araç ve ilişkileriyle birlikte) yeniden belirlenmiş olması, onu kaçınılmaz olarak toplumsal mücadelenin içerisine oturtmaktadır. 'İletişim Hakkı' kavramı da bu temel kavrayış üzerinde ortaya çıkmıştır ve iletişimin yeniden bir hak olarak talep edilmesini gündeme getirirken, kapitalist toplumsal yapının iletişimi hak olmaktan çıkaran eşitsiz, anti-demokratik, ayrımcı ve sermaye odaklı yapısının eleştirisi üzerinden şekillenir. İletişim hakkı tartışması, mevcut eşitsiz ilişkinin dezavantajlı kısmında bırakılan kitleler lehine iletişim ortam, süreç ve yapısını yeniden dönüştürmeyi hedeflemektedir.

ABSTRACT

The neoliberal restructuring in the last three decades determines and shapes the communication field just like all other social areas. The domination of the capital in this field has transformed the media and communication practices into a global commercial playground in our time. Under these conditions; communication, which is collective and anonymous in it's nature, is deeply bound and even determined (together with all of its structure, means and relations) by the capital and this state of being surrounded inevitably positions communication in the middle of social struggle. The concept "communication rights" emerges from this main understanding and rises upon the critique of the capital-focused, unequal, anti-democratic, discriminatory structure of the capitalist social structure that disregards notion of "communication as a right". "Communication rights" debate, aims to transform the structure, process and context of communication in favor of the masses forced to be left in the disadvantaged part of the current unequal relationship.